

ZSCHE

Nietzsche's Werke
Taschen Ausgabe
Band X
Leipzig
C. G. Naumann Verlag
1906.

© Biblioteca Apostrof, 1996

ISBN 973-97426-1-0

T.L. se virează la Uniunea Scriitorilor
din România, cont 45101032, B.C.R.,
filiala sector I, București

ANTICHRISTUL

**Traducere, note și postfață
de
VASILE MUȘCĂ**

BIBLIOTECA

APOSTROF

1996

**Coperta de Călin Stegerea
după Hieronymus Bosch**

Nota traducătorului

Volumul de față conține traducerea lucrării din 1888 a lui Nietzsche, *Antichristul*, ultima pe care a izbutit s-o mai termine, înainte ca umbrele bolii sale mentale să-l ia definitiv în stăpânirea lor. Lucrarea a văzut lumina tiparului abia după moartea lui Nietzsche, în 1901, ca prima parte a unui proiect mai vast, ce ar fi urmat să cuprindă patru cărți, proiect ce n-a apucat să fie isprăvit, intitulat *Reevaluarea tuturor valorilor*. Ultimul plan, toamna lui 1888, arată astfel:

Prima carte. **Antichristul. Încercare a unei critici a creștinismului.**

A doua carte. **Spiritul liber. Critica filosofiei ca o mișcare nihilistă.**

A treia carte. **Imoralistul. Critica celui mai funest mod de neștiință, morala.**

A patra carte. **Dionysos. Filosofia eternei reîntoarceri.**

În românește, lucrarea a mai apărut la București, la „Librăria Stănciulescu“, în 1920, în traducerea, pe care în linii mari o putem aprecia ca fiind reușită, a lui George B. Rareș; o actualizare, care însă repetă multe din greșelile, inclusiv tipografice, ale acestei traduceri, a apărut în 1991, la Editura Eta din Cluj.

Prezenta traducere s-a făcut pe baza ediției *Friedrich Nietzsche's Werke* (Taschen Ausgabe), C.G. Naumann Verlag, Leipzig, 1906. *Antichristul* se află la paginile 353-456 din volumul X al acestei ediții. Sublinierile din text aparțin lui Nietzsche. Notele traducătorului, numerotate cu cifre arabe, sunt trecute la sfârșitul volumului.

V.M.

Cuvînt înainte

Această carte se adresează celor mai puțini. Poate că încă nici nu trăiește vreunul dintre ei. Aceștia ar putea fi cei care l-au înțeles pe Zarathustra al meu: căci cum aș putea să mă confund cu aceia căroră chiar astăzi abia li s-au desfundat urechile? – Numai ziua de poimîine îmi aparține. Unii se nasc postum.

Cît privește condițiile în care pot să fiu înțeles, în care sînt cu necesitate înțeles, acestea eu le cunosc prea bine. Omul trebuie să fie cîstit în cele spirituale, cîstit pînă la duritate, pentru a putea suporta seriozitatea mea, pasiunea mea. Trebuie să fie obișnuit pe creste de munți pentru a vedea sub el trîncănelile zilnice despre politica și egoismul popoarelor. Trebuie să devină indiferent, să nu se întrebe niciodată dacă adevărul este folositor, dacă acesta poate deveni o fatalitate pentru cineva... Preferința celor puternici față de întrebările pentru care astăzi nimeni nu are curaj; curaj pentru cele interzise; predestinarea pentru labirint. Experiență născută din șapte singurătăți. Urechi noi pentru o muzică nouă. Ochi noi pentru ceea ce este mai îndepărtat. O conștiință nouă pentru adevărurile rămase pînă acum mute. Și voință pentru economia stilului mare: pentru a aduna la un loc puterea sa, însufleșirea sa... Respectul față de sine însuși; iubirea de sine; libertatea necondiționată față de noi înșine...

Ei bine! Doar aceștia sînt cititorii mei, adevărații mei cititori, cititorii mei predestinați; ce-mi pasă de restul? – Restul este numai omenirea. Omul trebuie să fie superior omenirii prin forță, prin înălțimea sufletului – prin dișpreț...

Friedrich Nietzsche

PRIMA CARTE

ANTICHRISTUL

Încercare a unei critici a creștinismului

1.

Să ne privim în față. Suntem hiperboreeni¹ – noi știm suficient de bine la ce depărtare viețuim. „Nici pe pământ și nici pe mare nu vei găsi calea ce duce către hiperboreeni“; aceasta o știa despre noi deja Pindar². Dincolo de miază-noapte, de ghețuri, de moarte – viața noastră, fericirea noastră... „Noi am descoperit fericirea, noi cunoaștem calea, noi am găsit ieșirea din mileniile labirintului. Cine altcineva ar fi găsit-o? – Poate omul modern?“ – „Nu știu nici să ies și nici să intru; sunt tot ceea ce nu știe nici să iasă, nici să intre“, suspină omul modern... Suntem bolnavi de această modernitate – de pacea leneșă, de compromisul laș, de întreaga murdărie virtuoasă a modernului da și nu. Această toleranță a inimii, acest *largeur* al ei, care „iartă“ totul fiindcă „înțelege“ totul, este pentru noi un fel de *Sciroco*³

Este de preferat să viețuiești printre ghețuri, decât între virtuțile moderne și alte vînturi din miază-zi!... Am fost destul de curajoși, nu ne-am cruțat nici pe noi și nici pe alții; însă, multă vreme, nu am știut la ce este bună vitejia noastră. Am devenit mereu mai posomorîți și am fost numiți fataliști. Destinul nostru era deplinătatea, tensiunea, acumularea puterilor. Erăm însetați de fulgere și fapte; ne-am păstrat cît mai departe de fericirea slăbănogilor, de „resemnare”. Plină de furtună era atmosfera noastră, natura din noi se întuneca, căci nu aveam nici un drum în față. Iată formula fericirii noastre: un da, un nu, o linie dreaptă, un țel...

2.

Ce este bun? Tot, ceea ce face să crească în om sentimentul puterii, voința de putere, puterea însăși.

Ce este rău? Tot ceea ce provine din slăbiciune.

Ce este fericirea? Sentimentul a tot ceea ce face puterea să crească, sentimentul că va fi învinsă o împotrivire.

Nu mulțumirea de sine, ci mai multă putere; nu pace în general, ci război; nu virtute, ci iscusință (adică virtute în stilul Renașterii, *virtù*, virtute lipsită de morală⁴).

Slăbănogii și degenerații trebuie să piară: acesta să fie primul principiu al iubirii noastre de oameni. Și, pe deasupra, pe unii mai trebuie să-i și ajutăm.

Ce este mai vătămător decât orice viciu? Mila pentru toți degenerații și slăbănogii — creștinismul...

3.

Problema pe care o pun aici nu este ce anume va trebui să înlocuiască omenirea în șirul succesiv al ființelor (omul este un sfîrșit): ci, care tip uman trebuie cultivat, trebuie voit

ca fiind de o valoare mai înaltă, mai demn de viață, mai sigur de viitor.

Acest tip de o valoare mai înaltă a existat și pînă acum destul de des: însă numai ca o întâmplare norocoasă, ca o excepție, niciodată ca ceva voit. Dimpotrivă, tocmai de acesta le-a fost cel mai mult frică, pînă acum el a fost cel care a reprezentat cel mai de aproape frica însăși – și, pornind din frică, a fost voit, cultivat, înfăptuit tipul opus: animalul casnic, animalul de turmă, omul animal bolnav – creștinul.

4.

Omenirea nu înfățișează vreo evoluție către mai bine, mai puternic sau mai înalt, așa cum se crede astăzi. „Evoluția“ nu este decît o idee modernă, adică o falsă idee. În privința valorilor sale, europeanul de astăzi a rămas mult sub europeanul Renașterii; dezvoltarea în continuare nu este nicidecum o necesară înălțare, o creștere, o fortificare.

Într-un alt sens, există un permanent succes al cazurilor singulare, în cele mai diferite locuri ale pămîntului și din sînul celor mai diferite culturi, datorită căruia ni se înfățișează, în realitate, un tip mai înalt: ceva care, raportat la întreaga umanitate, constituie un fel de supraom. Asemenea cazuri fericite ale marelui succes au fost întotdeauna posibile și, probabil, vor fi întotdeauna. Și, în anumite situații, neamuri, triburi, popoare întregi pot reprezenta asemenea lovituri la țintă.

5.

Nu trebuie să decorăm și să împopoțonăm creștinismul: el a pornit un război pe viață și pe moarte cîntă acestui tip mai înalt de om, a aruncat anatema asupra tuturor

instinctelor fundamentale ale acestui tip, a distilat din aceste instincte răul, pe omul rău: omul puternic drept caz tipic al celui detestabil, „al omului nemerniciei“ Creștinismul a ținut partea a tot ceea ce este slab, josnic, degenerat, el și-a croit un ideal din contrazicerea instinctului de conservare al vieții puternice; el a corupt însăși dreapta rațiune a naturilor spiritual puternice, întrucât ne-a propovăduit să resimțim valorile cele mai înalte ale spiritualității ca fiind atinse de păcat, ca unele ce conduc la eroare, la ispîte. Exemplul cel mai jalnic: (perversitatea lui Pascal⁵, care credea în coruperea rațiunii sale prin păcatul originar, pe cînd aceasta era coruptă numai de creștinismul său!)

6.

Este un spectacol dureros și plin de groază cel care s-a arătat ochilor mei; căci am ridicat cortina ce acoperă corupția oamenilor. În gura mea, acest cuvînt este cel mai puțin expus vreunei bănuieli că ar cuprinde o acuzație morală la adresa omenirii. Aș vrea să subliniez încă o dată: înțeleg acest cuvînt *fără nici o intenție moralizatoare*: și aceasta pînă acolo că resimt cel mai puternic această corupție tocmai în locuri unde, pînă acum, omul a aspirat în modul cel mai conștient către *virtute* și către „divinitate“ Înțeleg corupția, cum deja s-a lăsat ghicit, în sensul de *décadence*⁶: susțin că toate valorile în care omenirea și-a strîns laolaltă cele mai înalte dorințe sunt valori ale decadenței.

(Numesc corupt un animal, o specie, un individ care și-a pierdut instinctele sale, care alege și *preferă* ceea ce-i este dezavantajos. O istorie „a sentimentelor mai înalte“, a „idealurilor omenirii“ – și poate că va trebui să o înfățișez – ar fi totodată o explicare a motivului *pentru care* omul este atît de corupt. Pentru mine, viața contează ca un instinct de a crește, a aduna, a acumula putere, *puterea*: unde lipsește

voința de putere, acolo întâlnim decă-dere. Susțin că tuturor valorilor celor mai înalte ale omenirii *le lipsește* această voință – că, ascunse după numele cele mai sfinte, domnesc valori ale decăderii, valori *nihiliste*.

7.

Numim creștinismul o religie a *milei*. Mila se opune afectelor tonice care sporesc energia sentimentului vieții; ea acționează depresiv. Omul își pierde din putere când îi este milă. Pierderea puterii, pe care suferința o aduce în viață cu sine, sporește și se multiplică pe sine, încă și mai mult, datorită milei. Însăși suferința devine contagioasă prin milă; în anumite condiții, datorită milei se poate ajunge la pierderea totală a vieții și a energiei de viață, care stă într-o relație absurdă cu cuantumul cauzei (cazul morții Nazarineanului). Acesta este primul punct de vedere: mai există însă încă unul, mai important. Să admitem că măsurăm mila după valoarea reacțiilor pe care, de obicei, ea le produce; caracterul ei de pericol la adresa vieții va apărea într-o lumină încă și mai clară. Mila se opune cruciș, în mare și total, legii evoluției, care este cea a *selecției naturale*. Ea menține ceea ce este copt pentru decădere, se apără pe sine în favoarea dezmoșteniților și condamnaților vieții, există prin numărul mare al rataților de tot felul, pe care îi ține în viață, conferă vieții înseși un aspect mai întunecat și mai îndoielnic. S-a îndrăznit ca mila să fie numită virtute (ceea ce în orice morală *nobilă* trece drept o slăbiciune); s-a mers apoi mai departe, s-a făcut din milă *virtutea*, fundamentul și originea tuturor virtuților – firește, numai din punctul de vedere al unei asemenea filosofii, fapt ce trebuie avut întotdeauna în vedere, care era nihilistă, care și-a scris pe drapel *negarea vieții*. Avea dreptate în această privință Schopenhauer⁷: prin milă, viața este negată,

devine și mai vrednică de a fi negată – mila constituie practica nihilismului. Încă o dată spus: acest instinct depresiv și contagios se pune de-a curmezișul oricărui instinct care tinde către menținerea și sporirea valorii vieții; el este, atît ca *multiplicator* al mizeriei, cît și ca și *păstrător* al oricărei mizerii, principalul instrument pentru creșterea *decadenței* – asupra a ceea ce ne convinge mila este nimicul... – Omul nu spune „nimicul”: el folosește pentru aceasta pe „dincolo”; sau pe „Dumnezeu”; sau „viața cea adăvărată” sau Nirvana⁸, stingerea, fericirea... Această retorică nevinovată, ce ține de domeniul idiosincraziei religioase și morale, apare imediat *mult mai puțin nevinovată* dacă se înțelege tendința care este învăluită aici în mantia sublimelor cuvinte: o tendință adversară vieții. Schopenhauer a fost un adversar al vieții; de aceea, mila a devenit la el o *virtute*... Aristotel⁹, cum se știe, a văzut în milă o dispoziție bolnăvicioasă și periculoasă, în care am face mai bine dacă i-am administra omului, cînd și cînd, un purgativ; el înțelegea tragedia ca pe un purgativ. Într-adevăr, pornind din instinctul vieții, ar trebui ca omul să caute un mijloc prin care să poată aplica o înțepătură unei asemenea bolnăvicioase și periculoase acumulări de milă, precum ne-o arată cazul lui Schopenhauer (și, din păcate, de asemenea, al întregii noastre *decadențe* literare și artistice, de la St. Petersburg pînă la Paris, de la Tolstoi¹⁰ pînă la Wagner¹¹), pentru ca ea să *erupă*... Nimic nu este mai nesănătos, în mijlocul modernității noastre nesănătoase, decît mila creștină. *Aici* trebuie să fim medici, *aici* să fim neîndurători, *aici* să mînuim bisturiul – aceasta ne aparține *nouă*, acesta este felul *nostru* de a-i iubi pe oameni, prin aceasta suntem noi *filosofi*, noi, cei hiperboreeni!...

8.

Este necesar să spunem pe cine îl simțim drept contrariul nostru: pe teolog și pe toți aceia în vinele cărora curge sînge de teolog – întreaga noastră filosofie... Acest destin

trebuie văzut mai de aproape, mai mult, el trebuie trăit în sine, omul aproape că ar trebui să se prăpădească pentru ca mai mult să nu înțeleagă, aici, de glumă (libera cugetare a domnilor noștri cercetători ai naturii și fiziologiei nu este, în ochii mei, decît o *glumă* – le lipsește pasiunea față de aceste lucruri, *suferința* pentru ele). Această otrăvire ajunge cu mult mai departe decît ne gîndim; am găsit instinctul teologic al trufiei pretutindeni unde astăzi omul se simte drept un „idealist“ – unde omul, în virtutea unei origini mai înalte, își arogă pretenția de a arunca asupra realității o privire superioară și străină... Idealistul, la fel ca preotul, ține în mînă în întregime toate marile concepte (și nu numai în mînă), el pune în joc un dispreț plin de bunăvoință împotriva „intelectului“, „simțurilor“, „onorurilor“, „vieții bune“, „științei“, vede asemenea lucruri *de sus*, ca forțe vătămătoare și ademenitoare, deasupra cărora „spiritul“ plutește în pură existență pentru sine: ca și cum umilința, castitatea, sărăcia, într-un cuvînt, sfințenia, nu ar fi adus pînă acum vieții nespus mai multe prejudicii decît orice altă oroare și viciu. Spiritul pur este curată minciună... Atîta timp cît preotul – acest tăgăduitor, acest calomniator și otrăvitor *prin meserie* al vieții – contează încă drept o *specie superioară* de om, nu există nici un răspuns la întrebarea: ce este adevărul? Adevărul *deja* a și fost pus cu capul în jos, dacă avocatul conștient al nimicului și al tăgăduirii trece drept reprezentant al „adevărului“...

9.

Impotriva acestui instinct de teolog pornesc eu război: îi găsesc urmele pretutindeni. Cine are sînge de teolog în vine stă, de la început, într-o relație strîmbă și necinstită față de toate celelalte lucruri. Patosul care se ivește din ea se numește *credință*: trebuie, o dată pentru totdeauna, să

închizi ochii față de tine însuși pentru ca să nu suferi din cauza înfățișării acestui fals incurabil. Din această optică greșită, care atinge toate lucrurile, se făurește pentru uz propriu o morală, o virtute, o sfințenie, conștiința *bună* este legată de un unghi de vedere *fals* – se pretinde că nici un fel de altă optică nu mai poate avea dreptate, după ce cea proprie, sub numele de „Dumnezeu“, „mîntuire“, „eternitate“, a fost declarată sacrosanctă. Peste tot am dezgropat instinctul de teolog: el este forma cea mai răspîndită, cu adevărat *subpămînteană*, care se poate întîlni pe pămînt, a falsității. Ceea ce un teolog socoate ca adevărat, trebuie să fie fals: avem în asta aproape un criteriu al adevărului. Instinctul său de conservare cel mai josnic este acela care, în orice punct al ei, îl împiedică să cinstească realitatea sau măcar s-o lase să cuvînte. Acolo unde pătrunde influența teologilor, *judecata de valoare* este răsturnată, conceptele de „adevăr“ și „fals“ sunt înlocuite în mod necesar unul prin altul: ceea ce este mai vătămător pentru viață se cheamă, în acest caz, „adevăr“, iar ceea ce o înalță, o intensifică, o solicită, o justifică, o face să triumfe, se cheamă „fals“. Dacă se întîmplă că teologii – prin intermediul „conștiinței“ principilor (*sau* a popoarelor) – întind mîna după *putere*, să nu ne îndoim în privința *a ceea ce se petrece* în fond de fiecare dată: cea care vrea să parvină la putere este voința de sfîrșit, voința nihilistului...

10.

Între germani se înțelege imediat dacă spun că filosofia a fost coruptă prin sîngele teologilor. Pastorul protestant este bunicul filosofiei germane, iar protestantismul însăși *peccatum originale*¹² al ei. Definiția protestantismului: paralizia, pe de o parte, paralizia creștinismului pe de altă parte, a rațiunii... Trebuie doar să rostim cuvîntul „seminarul

din Tübingen“¹³ pentru a pricepe *ce* este, luată în fundamentele sale, filosofia germană – o teologie *perfidă*... Şvabii sunt cei mai buni mincinoşi din Germania, ei mint cu nevinovăţie... De unde acea jubilară care la apariţia lui Kant¹⁴ a trecut peste lumea şavantă germană, alcătuită pe trei sferturi din fii de preoţi şi învăţători, – de unde convingerea germană, care îşi găseşte pînă astăzi ecoul, că odată cu Kant ar începe o întoarcere către *mai bine*? Instinctul de teolog ascuns în învăţaţii germani a ghicit *ce* anume este, de acum, din nou cu putinţă... S-a deschis un drum pieziş către idealul antic, conceptul de „lume adevărată“, acela de morală înţeles ca *esenţă* a lumii (două din cele mai periculoase greşeli din cîte există!) au devenit, iarăşi, datorită unui scepticism viclean şi invidios, dacă nu demonstrabile, cel puţin imposibil de *respins*... Raţiunea, *dreptul* raţiunii nu ajunge atît de departe... S-a făcut din realitate o „aparenţă“; o lume în întregime *născocită*, lumea existentă a devenit una reală... Succesul lui Kant este numai un succes de teolog: Kant, precum Luther¹⁵ şi precum Leibniz¹⁶, a fost doar o frînă mai mult pentru onestitatea germană, şi aşa atît de labilă în sine.

11.

Încă un cuvînt împotriva lui Kant ca şi *moralist*. O virtute trebuie să fie născocirea *noastră*, apărarea şi nevoia *noastră* cea mai personală: luată în orice alt înţeles este numai un pericol. Tot ceea ce nu determină viaţa noastră, *îi* dăunează: o asemenea virtute, care constă numai într-un sentiment de respect faţă de noţiunea de virtute, aşa cum vroia Kant, este vătămătoare. „Virtutea“, „datoria“, „binele în sine“, binele avînd un caracter de impersonalitate şi de valabilitate generală – toate acestea nu sunt decît năluci, în care capătă expresie declinul, ultima atenuare a vieţii,

chinezeria din Königsberg¹⁷ Legile cele mai adînci ale conservării și ale creșterii poruncesc exact contrariul: anume, ca fiecare să-și găsească singur *propria* sa virtute, *propriul* său imperativ categoric. Un popor se prăpădește atunci cînd confundă datoria *sa* cu conceptul general de datorie. Nimic nu este mai adînc și interior ruinat decît conceptul de datorie impersonală, ca jertfa în fața zeului Moloch¹⁸ al abstracției. Cum se poate că imperativul categoric al lui Kant n-a fost resimțit ca *pericol de viață*!... Doar instinctul de teolog l-a putut lua în paza sa! – O faptă iscată din instinctul vieții își găsește dovada că este o acțiune *justă* în plăcere; iar acest nihilist cu măruntaie creștine, dogmatice, înțelege plăcerea ca pe o *obieecție*... Căci ce distruge oare mai repede decît a lucra, a gîndi, a simți fără nici o necesitate lăuntrică, fără alegere adînc personală, fără *plăcere*? ca un automat al „datoriei”? Este chiar *rețeta* pentru decadență, ba chiar pentru idiotism... Kant a devenit idiot. Și omul acesta a fost contemporan cu Goethe!¹⁹ Iar acest păianjen, prin puterea soartei, trecea drept filosof german – și încă mai trece!... Mă feresc să spun ce gîndesc despre germani... Ceea ce Kant²⁰ a văzut în Revoluția Franceză oare nu este trecerea de la forma anorganică a statului la cea *organică*? Nu și-a pus oare întrebarea dacă există un eveniment ce nu poate fi explicat altfel decît printr-o înclinație morală a omenirii, astfel încît să se *poată* dovedi prin el, o dată pentru totdeauna, „tendința omenirii către mai bine”? Răspunsul lui Kant sună: – „aceasta este revoluția” Instinctul care se înșală în toate, instinctul contra naturii, decadenta germană ca și filosofie – acesta este Kant!

12.

Las de o parte pe cei cîțiva sceptici care, în istoria filosofiei, țin de tipul celor cinstiți: ceilalți nu cunosc nici măcar pretențiile elementare ale onestității intelectuale. Toți

acești mari visători, aceste animale miraculoase fac, precum tinerele femei: ei consideră „sentimentele frumoase“ drept argumente, „pieptul ridicat“ ca suflarea foalelor dumnezeirii, convingerea drept criteriu al adevărului. În cele din urmă, Kant încă, în nevinovăția sa „germană“, prin conceptul de „rațiune practică“ a încercat să dea un aspect științific acestei forme de corupere, acestei lipse de conștiință intelectuală: a născocit o formă proprie de rațiune pentru cazurile în care omul nu trebuie să se lase preocupat de rațiune; anume, când morala, cerința sublimă a lui „tu trebuie“, se face auzită cu putere. Dacă avem în vedere că la aproape toate popoarele filosoful este numai dezvoltarea în continuare a preotului, această moștenire preotească, *această emisie de monedă falsă, ce se petrece chiar în fața ochilor* noștri, nu mai surprinde pe nimeni. Dacă avem însărcinări divine, de exemplu aceea de a-i face pe oameni mai buni, de a-i salva, de-a le aduce mîntuirea – dacă purtăm în piept dumnezeirea, dacă suntem transmitătorii unui imperativ de dincolo, printr-o astfel de misiune ne situăm deja în afara tuturor acelor evaluări care sunt pur raționale; printr-o asemenea sarcină devenim deja, prin noi înșine, sfinți, ajungem, imediat, prin noi înșine, tipuri ale unei ordini mai înalte!... Ce-l interesează *știința* pe un preot? El stă prea sus pentru aceasta! Și pînă acum preotul este cel care *a stăpînit*! El a *determinat* conceptele de „adevăr“ și „neadevăr“!...

13.

Să nu subapreciem aceasta: *noi înșine*, noi, spiritele libere, suntem deja o „reevaluare a tuturor valorilor“, o *declarație de război și de planificată victorie* la adresa tuturor conceptelor vechi de „adevăr“ și „neadevăr“. Cele mai prețioase opinii vin cel mai la urmă; dar cele mai

valoroase opinii sunt *metodele*. Toate metodele, toate presuposițiile spiritului nostru științific și-au atras împotriva lor, timp de milenii, cel mai adânc dispreț: datorită lor, omul a fost exclus din circuitul oamenilor „onești” – în felul acesta, el a fost socotit ca un „dușman al lui Dumnezeu”, ca manifestînd dispreț față de adevăr, ca un „posedat”. În privința caracterului științific, omul a fost un Ciandala²¹... Am avut împotriva noastră întreg patosul omenirii – conceptul acesteia cu privire la ceea ce *trebuie* să fie adevărul, la cum *trebuie* să fie serviciul adevărului: pînă acum fiecare „tu trebuie” a fost îndreptat *împotriva noastră*... Obiectivele noastre, practicile noastre, firea noastră liniștită, prudentă, suspicioasă – toate acestea le-au apărut pe deplin nedemne și vrednice de disprețuit. În cele din urmă, am avea voie să ne întrebăm, cu o oarecare îndreptățire, dacă ceea ce a ținut omenirea într-o atît de lungă orbire *nu a fost, de fapt, un anume gust estetic*; el cerea adevărului un efect *pitoresc*; la fel, el cerea celui care cunoaște să acționeze cu putere asupra simțurilor. *Modestia* noastră a fost cea care s-a opus cel mai mult gustului... O, cum de au mai ghicit-o, acești curcani ai lui Dumnezeu...

14.

Ne-am schimbat pe noi înșine. Am devenit mai modești în toate. Pe om nu-l mai derivăm din „spirit”, din „divinitate”, ci l-am așezat între animale. El trece pentru noi ca cel mai puternic animal, pentru că este cel mai viclean; o consecință a acestui fapt o constituie spiritualitatea sa. Pe de altă parte, noi ne apărăm împotriva unei deșertăciuni, care aici ar vrea iarăși să-și audă cu putere vocea: ca și cum omul ar fi marea intenție ce acționează în spatele întregii evoluții animale. El nu este, de fel, o încununare a creației: orice ființă este, alături de el, pe o treaptă de perfecțiune...

Și întrucît afirmăm aceasta, nu am spus încă prea mult; omul este, luat în sens relativ, cel mai nereușit dintre animale, cel mai bolnăvicios, acela care, în modul cel mai periculos, s-a lepădat de instinctele sale – firește, în ciuda tuturor acestora, rămîne și cel mai interesant! În ceea ce privește animalele, Descartes²², cel dintîi, cu o îndrăzneală demnă de admirație, s-a încumetat să gîndească animalul drept o mașină: întreaga noastră fiziologie se străduiește să dovedească această afirmație. Noi, din punct de vedere logic, nu îl mai așezăm pe om aparte, cum a făcut-o Descartes: ceea ce astăzi este, în general, înțeles din om, se întinde atît de departe cît concepția despre om ca mașină. Odinioară, ca o înzestrare din partea unei ordini superioare, omului i s-a dat „liberul arbitru”: astăzi, i-am luat însăși voința, în sensul că prin aceasta nu mai avem voie să înțelegem nici o aptitudine. Vechiul cuvînt „voință” servește numai pentru a desemna o rezultată, un fel de reacție individuală care urmează cu necesitate, în parte contrazicînd, în parte acordîndu-se unei excitații: voința nu mai are „putere de acțiune”, ea nu mai „incită”. Mai înainte, se vedea în conștiința omului, în „spiritul” său, dovađa originii sale mai înalte, a divinității sale; pentru *a fi desăvîrșit*, omul a fost sfătuit să-și retragă în sine simțurile precum o broască țestoasă, să suspende legăturile cu cele pămîntești, să se lepede de învelișul său muritor: atunci rămîne din el numai esențialul: „spiritul pur”. Și prin aceasta noi am ajuns să gîndim mai bine: faptul de a fi devenit conștient, „spiritul”, intră în considerație tocmai ca un simptom al unei relative nedesăvîrșiri a organismului, ca o încercare, o bîjbăire, o greșală, o trudă pentru care se irosește inutil prea multă forță nervoasă – negăm faptul că ceva poate fi dus la perfecțiune, atîta timp cît este făcut în mod conștient. „Spiritul pur” este curată prostie: dacă dăm la o parte sistemul nervos, simțurile, „învelișul muritor”, ne desființăm pe noi înșine – un mai departe nu mai există!...

15.

În cadrul creștinismului, în nici un punct, nici morala și nici religia nu intră în contact cu realitatea. *Cauze* cu totul imagine („Dumnezeu“, „Suflet“, „Eu“, „Spirit“, „liber arbitru“ – sau chiar „neliber“); *acțiuni* cu totul imagine („păcat“, „mântuire“, „îndurare“, „ispășire“, „iertarea păcatelor“). O legătură între *existențe* imagine („Dumnezeu“, „spirite“, „suflete“); o *știință a naturii* imaginară (antropocentrică; lipsa totală a conceptelor unor cauze naturale); o *psihologie* imaginară (numai neînțelegeri de sine, interpretări plăcute sau neplăcute ale unor sentimente generale, de exemplu, ale stării lui *nervus sympathicus*²³, cu ajutorul limbajului de semne al idiosincraziei religioase și morale – „penitență“, „remușcări de conștiință“, „ademenirea diavolului“, „întimitatea lui Dumnezeu“); o *teologie* imaginară („împărăția lui Dumnezeu“, „judecata din urmă“, „viața veșnică“). Această lume de pure *ficțiuni* se deosebește pe sine de lumea visului, și încă total în devaloare sa, prin faptul că cea din urmă *răsfrînge* realitatea, în timp ce *aceasta* o falsifică, o devalorizează, o neagă. După ce, mai întâi, s-a inventat conceptul de natură ca un contra-concept în raport cu Dumnezeu, acest cuvânt a trebuit să fie „în mod natural“ unul „reprobabil“ – întreagă această lume de ficțiuni își are rădăcina în *ura* față de natural (realitatea!) și constituie expresia unei adânci nemulțumiri provocate de realitate... *Dar cu aceasta totul este lămurit*. Căci cine are motiv să se mintă singur pe sine pentru a abandona realitatea? Acela care suferă din pricina ei. Însă a suferi din cauza realității înseamnă a fi noi înșine o realitate *nereușită*... Preponderența sentimentului de suferință față de sentimentul de plăcere este *cauza* acestei morale fictive și a religiei: o asemenea preponderență oferă formula, pentru *décadence*...

16.

O critică a conceptului creștin de Dumnezeu ne obligă la o concluzie asemănătoare: Un popor care mai crede în el însuși mai are încă Dumnezeul său propriu. În acest Dumnezeu suntenerate condițiile prin care el este victorios, virtuțile lui – se proiectează în această plăcere ce și-o procură lui însuși, sentimentul său de putere într-o existență căreia să-i poată mulțumi pentru aceasta. Cine este bogat, acela vrea să dăruiască: un popor mîndru are nevoie de un Dumnezeu pentru a-i înălța jertfe... Religia, înăuntrul unor asemenea condiții, este o formă a recunoștinței. Omul este recunoscător lui însuși; de aceea este nevoie de un Dumnezeu. Un astfel de Dumnezeu trebuie să poată fi folositor și dăunător, trebuie să poată fi un prieten și un dușman – îl admirăm în cele bune ca și în cele rele. Castrarea *împotriva naturii* a unui Dumnezeu într-un Dumnezeu numai al binelui rămîne aici în afara oricărei dorinți. Avem nevoie de Dumnezeu cel rău la fel ca și de cel bun: existența noastră proprie nu o datorăm tocmai toleranței, iubirii de oameni... Ce ar putea însemna un asemenea Dumnezeu care nu cunoaște ce înseamnă mînia, răzburarea, invidia, disprețul, viclenia, silnicia? și poate nu i-ar fi cunoscută nici *ardoarea*²⁴ molipsitoare a victoriei și a nimicirii? Nu am putea înțelege un asemenea Dumnezeu: de ce am avea nevoie de el? Firește: cînd un popor se duce de rîpă; cînd simte că-i dispăre pentru totdeauna credința în viață, speranța în libertate; cînd în conștiința sa supunerea îi apare ca cel dintîi dintre foloase, iar virtuțile supunerii ca și condiții ale conservării, atunci și Dumnezeul său *trebuie* să se schimbe. Atunci el devine fățarnic, temător, modest, dă sfaturi în vederea „păcii sufletești“, pentru încetarea urii, pentru toleranță, chiar pentru „iubirea“ atît față de prieteni cît și față de dușmani. El moralizează în permanență, se furișează în bîrlogul

tuturor virtuților particulare, devine un Dumnezeu pentru fiecare, devine un particular și un cosmopolit... Odinioară a reprezentat un popor, forța unui popor, tot ceea ce este agresivitate și sete de putere în sufletul unui popor; acum el este numai Dumnezeu cel bun... În fapt, nu există o altă alternativă pentru Dumnezei: *sau* ei întruchipează voința de putere – și atîta timp vor fi Dumnezeii unui popor – *sau* neputința față de putere – și atunci vor fi în mod necesar *buni*...

17.

Acolo unde o oarecare formă a voinței de putere descrește, există, de fiecare dată, și o cădere fiziologică, o *decadență*. Dumnezeirea *decadenței*, căreia i s-au retezat virtuțile și instinctele sale bărbătești, de acum înainte va deveni cu necesitate Dumnezeu cel retardat fiziologic, al celor slabi. Desigur, ei se consideră pe ei înșiși nu cei slabi, ei se numesc „cei buni”. Se poate înțelege, fără a mai fi necesar vreun alt indiciu, în ce moment al istoriei a devenit cu putință, mai întîi, ficțiunea dualistă a unui Dumnezeu bun și a unuia rău. Cu același instinct cu care cei supuși își coboară Dumnezeu ca „binele în sine”, ei șterg calitățile bune din Dumnezeu învingătorilor lor; ei se răzbună pe stăpîinii lor făcînd din Dumnezeul acestora *un diavol* – Dumnezeu cel bun ca diavol: amîndoi s-au născut ca produse ale *decadenței*. Cum se pot face încă astăzi atîtea concesii prostiei teologilor creștini pentru a se decreta împreună cu ei că dezvoltarea conceptului de Dumnezeu, de la „Dumnezeul lui Israel”, de la Dumnezeu unui popor la Dumnezeu creștin, la conceptul de bine absolut, ar fi un *progres*? – Renan²⁵ însuși a făcut aceasta. Ca și cum Renan ar fi avut dreptul de a fi inept! Căci tocmai contrariul este ceea ce sare în ochi. Dacă premisele vieții

ascendente, dacă tot ceea ce este puternic, curajos, măreț, mîndru este eliminat din conceptul de Dumnezeu, dacă acest concept decade tot mai mult la simbolul unui toiag pentru cei obosiți, al unui colac de salvare pentru toți cei care se îneacă, dacă el devine Dumnezeuul oamenilor săraci, Dumnezeuul *par excellence* al păcătoșilor și bolnavilor și în urmă mai rămîn numai predicatele de „Mîntuitor“, „Izbăvitor“, ca predicate divine în general: atunci *despre* ce vorbește o asemenea transformare? o asemenea reducere a divinului? Desigur, prin aceasta împărăția lui Dumnezeu a devenit mai mare. Odinioară el a avut numai poporul său, poporul său „ales“ Între timp, întocmai ca poporul său însuși, el s-a dus între străini, pe căile pribegiei, și de atunci nicăieri nu a mai dat de liniște: pînă cînd, în sfîrșit, peste tot s-a simțit acasă, marele cosmopolit – pînă nu a dobîndit de partea sa „marea majoritate“ și jumătatea globului pămîntesc. Însă Dumnezeuul „marii majorități“, democratul între zei, în ciuda tuturor, nu a devenit mîndrul zeu al pămîntului: el a rămas iudeu, a rămas Dumnezeuul ungherelor, Dumnezeuul tuturor colțurilor și locurilor întunecoase, al tuturor mahalalelor nesănătoase ale întregii lumi!... Imperiul său universal, după, la fel ca și înainte, este un imperiu subpămîntean, un spital, un imperiu-*souterrain*²⁶, un imperiu ghețar²⁷... Și el însuși atît de palid, atît de slab, atît de *decadent*... Chiar și cei mai palizi dintre palizi au devenit stăpîni peste el, domnii metafizicieni, albineți ai conceptului. Aceștia au țesut atît de mult jur-împrejurul lui pînă cînd, hipnotizat de mișcările lor, a devenit el însuși păianjen, el însuși un metafizician. Acum el a țesut iarăși lumea din sine – *sub-specie Spinozae*²⁸ – acum el s-a transformat pe sine în ceva mereu mai subțire și mai palid, a devenit „ideal“, a devenit „spirit pur“, a devenit „absolutum“, a devenit „lucru în sine“ *Decăderea unui Dumnezeu*: Dumnezeu a ajuns „lucru în sine“

18.

Conceptul creștin al lui Dumnezeu – Dumnezeul bolnavilor, Dumnezeu ca păianjen, Dumnezeu ca spirit – este unul din cele mai corupte concepte de Dumnezeu la care s-a ajuns vreodată pe acest pământ: el reprezintă poate nivelul de adâncime al dezvoltării coborâtore a tipului de Dumnezeu, Dumnezeu care a degenerat *în contradicție a vieții*, în loc de a fi preamărire a acesteia, un veșnic Da spus vieții! A vesti în numele lui Dumnezeu dușmănia față de viață, față de natură, față de voința de viață! Dumnezeu ca formulă pentru toate calomniile „de dincoace” și pentru toate minciunile „de dincolo”! Neantul îndumnezeit în Dumnezeu; voința de nimic devenită sfântă!...

19.

Faptul că rasele puternice din nordul Europei nu l-au respins pe Dumnezeul creștin nu este, într-adevăr, spre cinstea aptitudinii lor religioase – asta pentru a nu mai vorbi nimic despre gust. Ele ar fi *trebuit* să termine cu acel produs bolnăvicios și sleit de bătrînețe al *decadenței*. Dar apasă asupra lor un blestem, din cauză că nu s-au socotit cu acesta: ele au absorbit în toate instinctele lor boala, bătrînețea, contradicția – de atunci ele nu au mai *creat nici un Dumnezeu*! Aproape două milenii și nici un Dumnezeu nou! În schimb, mai stăruie încă în drepturi, ca un ultimatum și maximum al puterii creatoare de zei, a *creator spiritus*²⁹-ului din om, acest Dumnezeu demn de milă al monoteismului creștin! această plăsmuire hibridă a *decăderii*, alcătuită din nimic, din concept și din contradicție, în care toate lașitățile și oboselile sufletului și-au găsit sancțiunea lor!...

20.

Prin condamnarea de către mine a creștinismului nu aş dori să comit nici-o nedreptate împotriva unei religii înrudite, care, prin numărul adeptilor ei, îl întrece chiar: împotriva *budhismului*³⁰. Amîndouă se potrivesc ca religii nihiliste – ele sunt religii ale *decadenței* –; totodată ele sunt separate una de alta în modul cel mai ciudat. Deoarece ele pot fi acum *comparate*, criticul creștinismului se arată adînc îndatorat învățaților indieni. Budhismul este de o sută de ori mai realist decît creștinismul – el are tradiția punerii obiective și calme a problemei, el urmează unei mișcări filosofice ce a durat mai multe secole; atunci cînd el apare, conceptul de Dumnezeu era gata făcut. Budhismul este singura religie cu adevărat *pozitivistă* pe care ne-o arată istoria: chiar și în teoria sa a cunoașterii (un fenomenalism riguros) nu ne mai predică „lupta contra păcatului“, ci, recunoscînd în întregime drepturile realității, „lupta contra suferinței“

El depășește – și aceasta îl deosebește profund de creștinism – autoiluzia conceptelor morale – el stă, ca să mă exprim în termenii mei, *dincolo* de bine și de rău. Cele două fapte fiziologice pe care se sprijină și pe care le are în vedere sunt: *în primul rînd* o supra-iritabilitate a sensibilității care se exprimă ca o capacitate rafinată de a suferi, apoi un fel de supra-spiritualizare, o prea lungă viață între concepte și procedee logice, în care instinctul personal este păgubit în favoarea celui „impersonal“ (amîndouă stările cunoscute, cel puțin unor cititori ai mei, cei „obiectivi“, la fel ca și mie însumi, din experiență). Pe baza acestor condiții fiziologice se naște o *depresie*; Budha previne aceasta prin igienă. El recomandă împotriva acesteia viața în aer liber, viața în pribegie; cumpătarea și buna alegere în alimentație; precauția împotriva spirtoaselor; în mod asemănător, precauția împotriva tuturor afectelor care

produc fiere și înfierbîntă sîngele; nici o grijă, nici față de sine și nici față de alții. El pretinde reprezentări care fie provoacă liniște, fie înseninează – el născocoște mijloace de a se renunța la celelalte. El înțelege bine faptul de a fi prielnic, în favoarea sănătății. *Rugăciunea* este exclusă, la fel ca și *asceza*; nici un imperativ categoric, în general, nici o *constrîngere*, nici chiar înăuntrul comunității monahale (se poate ieși iarăși din ele). Toate acestea sunt numai mijloace pentru a întări acea iritabilitate, și așa exacerbată. Tocmai de aceea, el nu cere nici un fel de luptă împotriva celor care gîndesc altfel; doctrina sa nu se apără de nimic mai mult decît de sentimentul de răzbunare, de aversiune, de *ressentiment*³¹ („dușmăniei nu i se poate pune capăt prin dușmănie“, astfel sună refrenul cel mai mișcător al întregului budhism...). Și aceasta în mod justificat: tocmai aceste afecte sunt total *nesănătoase* din punctul de vedere al intenției dietetice principale. Împotriva epuizării spirituale pe care o găsește la venirea sa și care se exprimă într-o prea mare „obiectivitate“ (aceasta înseamnă slăbirea interesului individual, pierderea centrului de greutate al egoismului) el luptă printr-o riguroasă întoarcere chiar și a intereselor individuale în direcția *persoanei*. În doctrina lui Budha egoismul constituie o „datorie: singurul lucru necesar“³², adică acela „cum te poți elibera de durere“, reglează și limitează întreaga dietă spirituală (probabil avem voie aici să ne amintim de acel atenian, de Socrate³³, care, în mod asemănător, a făcut război împotriva purei „științificități“, care a ridicat egoismul personal în imperiul problemelor la nivelul moralei).

21.

Premisa budhișmului o constituie o climă foarte blîndă, o mare blîndețe și liberalitate a moravurilor, *nici un fel* de militantism; și că păturile mai înalte ba chiar cultivate sunt

acelea în care acesta trebuie să-și aibă vatra. Omul vrea ca supremul țel de viață să fie seninătatea, liniștea, absența dorințelor, și acest țel este chiar atins. Budhismul nu este o religie care aspiră doar la perfecțiunea pură: desăvârșirea reprezintă chiar cazul normal.

În cadrul creștinismului, instinctele celui supus și asuprit sunt cele care pășesc în prim-plan: păturile cele mai de jos sunt acelea ce-și caută, prin el, mîntuirea. Aici, cazuiștica păcatului, autocritica, inchiziția conștiinței sunt exersate ca *preocupare*, ca mijloc împotriva plictiselii; aici, sentimentul împotriva cuiva *puternic*, numit Dumnezeu, este menținut în permanență (prin intermediul rugăciunii); aici, ceea ce mai este înalt contează ca ceva inaccesibil, ca și un dar, ca și milă. Aici, lipsește pînă și publicitatea: creștinismul este ușa închisă, spațiul întunecos. Aici timpul este disprețuit, iar igiena respinsă ca senzualitate; Biserica se apără chiar și împotriva curăteniei (prima măsură creștină după alungarea maurilor a fost închiderea băilor publice al căror număr numai în Cordoba era de 270). A fi creștin înseamnă, într-un anumit sens, cruzimea față de tine însuși și față de alții; ura față de cei care gîndesc altfel decît tine; voința de a persecuta. În avanscenă pășesc reprezentări mai posomorîte și mai tulburătoare: stările cele mai rîvnite, cele denumite cu numele cele mai înalte, sunt cele epileptoide; regimul de dietă era astfel ales încît el să poată favoriza fenomene morbide și să suprasolicite nervii. Creștinismul înseamnă ura de moarte contra celor ce stăpînesc pămîntul, contra celor nobili și, totodată, o concurență ascunsă și secretă (le lăsăm „trupul“, vrem *numai* „sufletul“...). Creștină este ura contra *spiritului*, a orgoliului, a curajului, a libertății, a acelui *libertinage* al spiritului³⁴; creștină este ura contra *simțurilor*, contra prietenilor simțurilor, contra prietenilor în general...

22.

Cînd creștinismul și-a abandonat terenul pe care a apărut, păturile cele mai de jos, lumea *subpămînteană* a lumii antice, cînd a umblat după putere între popoarele barbare, el avea ca punct de plecare nu niște oameni *obosiți*, ci unii sălbăticiți interior, ce se sfișiau unii pe alții, – nu omul puternic, ci ratații. Nemulțumirea față de sine, suferința în sine *nu* este aici, ca și la budhiști, o iritabilitate³⁵ și o capacitate de-a suferi exagerate, ci, dimpotrivă, mai degrabă dorința de a provoca o suferință ce depășește orice limită, de a lăsa tensiunea interioară să ducă la acțiuni și reprezentări contradictorii între ele. Pentru a stăpîni peste barbari, creștinismului îi erau necesare concepte și valori *barbare* – acestea sunt jertfa primelor roade; băutul singelui din Cina cea de taină³⁶; disprețul manifestat față de spirit și cultură; tortura sub toate formele, sensibile și nesensibile; marea pompă a cultului. Budhismul este o religie pentru oamenii veniți mai tîrziu, pentru rasele devenite bune, blînde, cu o sensibilitate matură, care simt mult prea ușor durerea (Europa nici pe departe nu este coaptă încă pentru asta); el este o întoarcere a acestora înapoi spre pace și seninătate, spre dietă în cele spirituale, spre o anumită fortificare în cele trupești. Creștinismul vrea să stăpînească peste niște animale de pradă; mijlocul său este de *de-a le îmbolnăvi* – slăbiciunea constituie rețeta creștină pentru *a domestici*, pentru „civilizație“ Budhismul constituie o religie pentru sfîrșitul și oboseala civilizației; în fața creștinismului nu există încă această civilizație – el o întemeiază numai între anumite circumstanțe.

23.

Încă o dată spus, budhismul este de o sută de ori mai rece, mai veridic, mai obiectiv. El nu are nevoie ca, prin interpretarea păcatului, să-și facă demnă de cinste, suferința

și capacitatea sa de a îndura durerea – el spune numai ceea ce gîndește, „eu sufăr“ Dimpotrivă, pentru barbar suferința în sine nu prezintă nimic demn de cinste: mai întîi, el are nevoie de o explicație *pentru* a mărturisi că suferă (instinctul său îl îndreaptă mai degrabă înspre negarea suferinței, către suportarea ei în liniște). Aici, cuvîntul „demon“ s-a dovedit a fi cu adevărat o „binefacere“ – și astfel n-a fost nevoie să se rușineze pentru că suferă din cauza unui asemenea dușman.

Creștinismul are în fundamentele sale cîteva finețuri care aparțin Orientului. Înainte de toate, el știe că în sine este absolut indiferent dacă ceva este adevărat, dar că este cu mult mai important *în ce măsură* este crezut ca fiind adevărat. Adevărul și *credința* că ceva este adevărat: două lumi de interese care se desfășoară independent una de alta, două lumi *aproape opuse* – se poate ajunge, la una, cît și la cealaltă, mergînd pe căi fundamental diferite. A fi încunoștințat cu privire la aceasta – aproape numai atîta îl făcea pe înțelept în Orient așa înțelegeau aceasta brahmanii³⁷, așa o înțelegea Plato³⁸ și fiecare discipol al înțelepciunii esoterice. Dacă, de exemplu, *fericirea* se află în faptul de a te crede izbăvit de un păcat, atunci nu este deloc nevoie de presupuziția că omul este păcătos, ci doar că el se simte păcătos. Însă dacă, înainte de toate, este nevoie de *credința* ca atare, atunci trebuie ca rațiunea, cunoașterea, cercetarea să fie aduse într-o stare de discreditare; drumul către adevăr este *interzis*. *Speranța* puternică este însă un stimulens al vieții cu mult mai mare decît orice fel de bucurie individuală realizată în fapt. Cel care suferă trebuie ținut în picioare printr-o *speranță*, care nu poate fi contrazisă de nici o realitate – care nu poate fi *lichidată* prin nici o împlinire. A o *speranță de dincolo*. (Tocmai din cauza acestei capacități de a-i amăgi pe nefericiți, *speranța* contează la greci ca răul tuturor relelor, ca răul propriu-zis, *perfid*: numai el a mai rămas în cutia relelor). Pentru ca

iubirea să fie cu putință, Dumnezeu trebuie să fie persoană; și pentru ca instinctele cele mai josnice să poată primi glas trebuie ca Dumnezeu să fie tânăr. Pentru adorarea femeilor trebuia avut în vedere un sfânt frumos, iar pentru cea a bărbaților trebuia așezată în prim-plan o Marie. Acestea, în condițiile în care creștinismul vrea să stăpânească un teren unde cultul Afroditei sau al lui Adonis³⁹ au determinat deja *conceptul* de cult. Reclamarea *abstinenței* întărește vehemența și interioritatea instinctului religios – ea face cultul mai cald, mai entuziast, mai plin de suflet. Iubirea este starea în care omul vede cel mai mult lucrurile așa cum ele nu sunt. Puterea de iluzionare se află aici în punctul ei cel mai înalt, la fel ca și puterea de-a îndulci și de-a *transfigura*. În iubire omul suportă mai multe decât altminteri, îngăduie totul. Era vorba de-a se găsi o religie în care se poate iubi: cu aceasta, omul se află dincolo de ceea ce este mai rău în viață – nici nu îl mai vede. Atît despre cele trei virtuți creștine, credința, iubirea, speranța⁴⁰; eu le numesc cele trei viclenii creștine. Budhismul este mult prea tîrziu, prea pozitivist pentru ca, chiar în felul acesta, să fie viclean.

24.

Aici eu nu fac decît să ating problema *nașterii* creștinismului. Primul principiu pentru rezolvarea acesteia sună astfel: creștinismul poate fi înțeles numai pe terenul din care a crescut – el *nu* constituie o reacție împotriva instinctului iudaic, este însăși consecința acestuia, concluzia ce merge mai departe în logica sa ce inspiră groază. În formula Mîntuitorului – „Mîntuirea vine de la evrei”⁴¹. Al doilea principiu sună: tipul psihologic al galileeanului mai poate fi încă recunoscut, însă numai în deplina sa degenerare (care este în același timp o schilodire și o supraîncărcare

cu trăsături străine), *doar astfel a putut servi* pentru scopul în care a fost folosit, ca tipul unui mîntuitor al omenirii.

Iudeii⁴² sunt poporul cel mai straniu al istoriei universale, căci, puși în fața problemei existenței și non-existenței, ei au așezat în fața existența, cu o conștiință plină de neliniște și *cu orice preț*: iar acest preț a fost o radicală *falsificare* din rădăcini a oricărei naturi, a naturalului, a oricărei realități, a întregii lumi interioare, la fel ca și a celei exterioare. Ei s-au delimitat *față* de toate condițiile în care a putut pîna atunci trăi un popor sau *a avut voie* să trăiască; ei au creat, pornind din sine, un concept contrar condițiilor *naturale* – una după alta, ei au întors religia, cultul, morala, istoria, psihologia într-un mod incurabil, *în contrariul a ceea ce era valoarea lor naturală*. Cu același fenomen ne mai întîlnim încă o dată, dar mărit într-o proporție de nespus, însă, totuși, numai ca și copie: biserica creștină, asemenea „poporului sfînt“, este lipsită de orice pretenție de originalitate. De aceea, evreii sunt poporul cel mai *fatalist* al istoriei universale; prin influența lor, ei au falsificat omenirea într-o asemenea măsură, încît astăzi pîna și creștinul poate să simtă într-un fel anti-evreiesc, fără a se socoti pe sine *ca și consecința ultimă a iudaismului*⁴³

În lucrarea mea *Genealogia moralei* am arătat, mai întîi dintr-un punct de vedere psihologic, conceptele opuse ale unei morale *nobile* și a unei morale a *resentimentului*⁴⁴, ultima născîndu-se dintr-un *nu* spus împotriva celei dintîi: însă aceasta este în întregime morala iudeo-creștină. Pentru a putea spune un *Nu* față de tot ceea ce reprezintă pe pămînt mișcarea *ascendentă* a vieții, ceea ce este bine făcut, putere, frumusețe, afirmare de sine, trebuia ca aici instinctul resentimentului, devenit geniu, să-și găsească o *altă* lume, de unde această afirmare a vieții să apară ca răul, ca ceea ce este reprobabil în sine. Privind lucrurile din punct de vedere psihologic, poporul iudeu este poporul celei mai tenace forțe vitale, care, mutat în condiții imposibil de

suportat din propria sa voință, cu o adâncă viclenie a conservării de sine, a luat, partea tuturor instinctelor *decadenței* – nu ca și cum ar fi stăpînit de ele, ci pentru că a ghicit în ele-o putere prin care a putut să se impună *împotriva* lumii. Iudeii sunt opusul tuturor *decadenților*: au trebuit *să se prezinte* ca fiind aceștia pînă la iluzionare, ei au știut să se pună în fruntea tuturor mișcărilor *decadente* printr-un *non plus ultra*⁴⁵ al genialității actricești (ca și creștinism al lui Pavel), pentru a scoate din sine ceva care să fie mai puternic decît orice partid *care spune un Da* vieții. În iudaism, și în creștinism, pentru categoria de oameni care își revendică puterea, pentru categoria *preoților*, *decadența* constituie numai un instrument: această categorie de oameni are un interes vital de a imbolnăvi omenirea, de-a răsturna conceptele de „bun“ și „rău“, de „adevăr“ și „fals“ într-un sens periculos vieții și defăimător.

25.

Istoria lui Israel este de neprețuit ca istorie tipică a oricărei *denaturalizări* a valorilor naturale: în această privință, indic cinci fapte. La origine, înainte de toate în epoca regalității, și israeliții stăteau într-o relație *corectă*, ceea ce înseamnă naturală, față de toate lucrurile. Jehova⁴⁶ al-lor era expresia conștiinței puterii, a bucuriei în sine, a speranței în sine: de la el se aștepta izbînda și mîntuirea, prin-el se dovedea încrederea că natura va da ceea ce îi este trebuincios poporului – înainte de toate, ploaia. Jahve este Dumnezeuul lui Israel și, *în consecință*, Dumnezeuul dreptății: aceasta este logica fiecărui popor care se află în putere și are o bună conștiință despre aceasta. În cultul sărbătorii se exprimă aceste două laturi ale afirmării de sine ale unui popor: el este recunoscător marilor destine, cărora le datorează înălțarea sa, el este recunoscător pentru cicli-

citătea anuală a anotimpurilor și pentru întreg norocul în creșterea vitelor și în agricultură. Această stare de lucruri a rămas încă mult timp un ideal, chiar și aunci când a luat sfârșit într-un mod trist: anarhia din interior și asirianul din afară. Însă poporul a reținut ca cea mai înaltă dorință viziunea unui rege care este un bun soldat și un riguros judecător: dar, înainte de toate, acel profet tipic (aceasta înseamnă critic și satiric al momentului) care este Isaia. Însă orice speranță rămîne neîmplinită. Dumnezeu cel îmbătrânit nu mai *putea* nimic din ceea ce odinioară mai putuse. Ar fi trebuit lăsat să plece. Ce s-a întâmplat de fapt? *S-a schimbat* conceptul său – s-a *denaturalizat* conceptul său: cu acest preț a fost păstrat. – Jahve, Dumnezeul dreptății – el *deja nu* se mai identifică cu Israel, nu mai este o expresie a sentimentului de sine național: ci, numai un Dumnezeu condiționat... Conceptul său a devenit un instrument în mîna agitatorilor preoți care interpretează toată fericirea numai ca o răsplată, orice nefericire ca pedeapsă pentru nesupunerea față de Dumnezeu, ca păcat; cea mai mincinoasă manieră de a interpreta pretinsa „ordine universală morală” prin care, o dată pentru totdeauna, concepte naturale precum acelea de „cauză” și „efect” sunt răsturnate. Dacă, mai întîi prin răsplată și pedeapsă, lumea, cauzalitatea naturală este alungată din realitate, atunci este nevoie de o cauzalitate *antinaturală*: urmează, de acum înainte, întreg restul celor nenaturale. Un Dumnezeu *care pretinde* – în locul unui Dumnezeu care dă ajutor, care oferă sfaturi, care, în esență, este cuvîntul pentru fericita inspirație a curajului și a încrederii de sine... *Morala* nu mai este expresia vieții și a condițiilor de dezvoltare ale unui popor, nici instinctul său de viață cel mai primitiv, ci ceva care a devenit abstract, ceva opus vieții – morala ca deteriorare fundamentală a fanteziei, ca și „piază rea” pentru toate lucrurile. *Ce* este morala iudaică și *ce* este cea creștină? Întîmplarea care și-a pierdut nevinovăția sa; nenorocul –

murdărit de conceptul de „păcat“; „bunăstarea“ ca pericol, ca „ispită“; indispoziția fiziologică otrăvită de viermele conștiinței...

26.

Conceptul de Dumnezeu falsificat; conceptul de morală falsificat – preoțimea iudaică nu s-a oprit în acest punct. Dacă nu este nevoie de *istoria* întreagă a poporului: atunci în lături cu ea! Acești preoți au dat naștere acelei minuni de falsificare al cărei document stă înaintea noastră ca o bună parte a Bibliei: cu un dispreț fără egal față de orice tradiție, în ciuda oricărei realități istorice, ei *au tradus în plan religios* propriul lor trecut național, ceea ce înseamnă că au făcut din el un mecanism stupid al mântuirii de păcatul împotriva lui Jahve și de pedeapsă pentru el, de pietatea față de Jahve și răsplata pentru ea. Noi am resimți cu mult mai dușmănos acest act plin de rușine al falsificării istoriei, dacă interpretarea istorică *bisericească* în vigoare de milenii nu ne-ar fi făcut aproape insensibili față de pretenția corectitudinii *in historicis* ⁴⁷ Iar biserica i-a atras de partea sa pe filosofi: *minciuna* „ordinii morale universale“ trece prin întreaga evoluție a filosofiei moderne înseși. Ce înseamnă „ordine morală universală“? Că, o dată pentru totdeauna, există o voință a lui Dumnezeu care hotărăște ce face omul, ce poate să facă; că valoarea unui popor sau a unui individ se măsoară după cum ascultă, mai mult sau mai puțin, de voința lui Dumnezeu; că în destinul unui popor sau al unui individ se arată ca fiind *stăpână* voința lui Dumnezeu, adică drept una ce pedepsește și răsplătește conform gradului de supușenie arătat. Pusă în locul acestei minciuni demne de milă, înseamnă: un soi de oameni paraziți, care prosperă numai cu prețul tuturor formelor sănătoase ale vieții, preotul, abuzează de numele lui

Dumnezeu; el socotește „împărăția lui Dumnezeu“ o anumită stare a societății în care preotul determină valoarea lucrurilor; el numește „voința lui Dumnezeu“ ca instrumentul în virtutea căruia o asemenea stare poate fi atinsă sau poate fi păstrată; el măsoară cu un cinism rece popoarele, epocile, indivizii, după cum ele au fost de folos ori s-au împotrivit supraputerii preotești. Să-i vedem numai la lucru: în mîinile preoților iudei, *marea* epocă din istoria lui Israel a devenit o epocă a decăderii; anii de robie, ai lungii nenorociri, s-au preschimbat într-o veșnică *pedeapsă* pentru marea epocă – o epocă în care preoții încă nu existau. După nevoi, ei au făcut din figurile puternice, *foarte liber* dezvoltate, ale istoriei lui Israel, niște fățarnici și ipocriți, săraci cu duhul sau niște „necredincioși“, ei au simplificat psihologia tuturor marilor fenomene după formula idioată a „supunerii sau nesupunerii față de Dumnezeu“. Un pas mai departe: „voința lui Dumnezeu“ (adică, condiția de menținere a puterii preoțimii) trebuie *cunoscută* – în acest scop este nevoie de o „revelație“. Mai pe șleau: devine necesară o mare falsificare literară, se va descoperi o „scriere sfîntă“ – ea este publicată în condițiile întregii pompe hieratice, cu zile de post și cu țipete de disperare din cauza „păcatului“ îndelung. „Voința lui Dumnezeu“ era deja demult stabilită: toată nenorocirea stă numai în aceea că s-a produs înstrăinarea de „scrierea sfîntă“. Deja lui Moise i s-a arătat „voința lui Dumnezeu“. Oare ce s-a întîmplat? Cu rigoare, cu pedanterie, preotul a formulat, o dată pentru totdeauna, pînă și marile și micile impozite ce trebuiau să-i fie plătite (nu sunt de uitat cele mai gustoase bucăți de carne, căci preotul este un mare mîncător de biftecuri), *ceea ce el a vrut*, „aceea este voința lui Dumnezeu“. Pornind de aici, toate lucrurile din viață au fost astfel orînduite, încît preotul devine *pretutindeni de neînlăturat*, în toate evenimentele firești ale vieții, la naștere, căsătorie, boală, moarte, ca să nu mai vorbim de „jertfă“ (ospățul), apare

parazitul sacru, pentru a le *falsifica*⁴⁸ – în limbajul său: pentru a le „sfîinți” Aceasta trebuie înțeles astfel: orice obicei firesc, orice instituție naturală (stat, ordine de drept, căsătorie, ajutor medical și social), oricare din cerințele reclamate de instinctul vieții, pe scurt, tot ceea ce își are valoarea *în sine* este făcut, datorită parazitismului preotului (sau „ordinii morale universale”), să-și piardă fundamental valoarea, ajunge *contrar* valorii: este nevoie ulterior de o sancțiune – este necesară o putere care *conferă valoare*, care neagă natura aflată în acestea, care tocmai prin aceasta *crează*, mai întâi, valoarea... Preotul devalorizează, *desacralizează* natura: acesta constituie prețul pentru că el există în general... Nesupunerea față de Dumnezeu, adică față de preot, față de „lege”, primește numele de „păcat” instrumentele care servesc pentru „reîmpăcarea cu Dumnezeu” sunt, cum este de așteptat, instrumentele prin care supunerea față de preoți este garantată într-un mod și mai temeinic: singur preotul poate „mîntui” Privind lucrurile din punct de vedere psihologic, în orice societate organizată preotește „păcatul” este indispensabil: de fapt, el constituie pîrghiile puterii, preotul *trăiește* de pe urma păcatelor, el are nevoie să se „păcătuiască” Principiul suprem sună: „Dumnezeu iartă pe acela care face penitență” – altfel spus: *pe acela care se supune preotului.*

27.

Creștinismul a crescut pe un asemenea teren *fals*, unde întreaga natură, orice valoare naturală, orice *realitate* aveau împotriva lor instinctul cel mai adînc al clasei dominante, ca o formă a urii de moarte față de realitate, care pînă acum nu a fost depășită. „Poporul sfînt”, care pentru toate lucrurile a păstrat numai valori preotești, numai cuvinte preotești și care, cu o consecvență logică de tip silogistic,

inspirat de groază, a îndepărtat de la sine ca pe ceva „nesfînt“, ca „lume“, ca „păcat“, tot ceea ce durează pe pămînt ca putere – acest popor a dat naștere pentru instinctul său unei ultime formule, care a fost logică pînă la negarea de sine: s-a negat ca și *creștinism* pînă în ultima formă a realității, „poporul sfînt“, „poporul ales“, realitatea *iudaică* însăși. Cazul este unul de prim rang: mica mișcare revoluționară care a fost botezată cu numele lui Isus din Nazaret este, *încă o dată*, o expresie a instinctului iudaic – altfel spus, instinctul preoțesc care nu mai suportă preotul ca realitate, inventarea unei forme de existență și mai *absconsă*, a unei viziunii a lumii încă și mai *nereale* decît cea pe care o determină organizația unei Biserici. Creștinismul neagă Biserica...

Nu văd împotriva cui a fost îndreptată răscoala al cărei cap este socotit, pe bună dreptate sau *în mod eronat*, Isus, dacă ea nu a fost o răscoală împotriva bisericii iudaice – „biserică“ luată aici exact în sensul în care astăzi noi luăm cuvîntul. A fost o răscoală împotriva „celor buni și drepți“, contra „sfîntului Israel“, împotriva ierarhiei societății, *nu* împotriva corupției acesteia, ci împotriva castei, a privilegiului, ordinii, formulelor; a fost *necredința* în „oamenii superiori“, un *Nu* rostit împotriva a tot ceea ce a fost preot sau teolog. Dar tocmai ierarhia, care cu aceasta, fie și numai pentru o clipă, a fost pusă în discuție, era stîlpul care, în mijlocul „apelor“, a permis poporului iudeu să existe și în continuare, *ultima* posibilitate, dobîndită anevoios, de a supraviețui, reziduul propriei sale existențe politice; un atac împotriva acesteia era un atac împotriva celui mai adînc instinct popular, împotriva celei mai tenace voințe populare de viață, din cîte-au existat vreodată pe pămînt. Acest anarhist sfînt care a chemat poporul de rînd, repudiații și „păcătoșii“, *Ciandala*, la împotrivire față de ordinea dominantă – într-un limbaj care, în caz că Evangheliile ar fi demne de crezare, ar duce încă și astăzi în Siberia, a fost

un criminal politic, atît cît într-o comunitate *absurd de nepolitică* era cu puțință un criminal politic. Aceasta l-a dus pe cruce: ca dovadă, inscripția de pe cruce. El a murit pentru *vina* sa – lipsește orice temei pentru ceea ce se susține atît de des c-ar fi murit pentru vina altora.

28.

O cu totul altă întrebare este dacă Isus era conștient de o asemenea contradicție sau dacă nu tocmai prin el s-a făcut *resimțită* această contradicție. Și, pentru prima oară, aici, eu ating problema *psihologiei Mîntuitorului*. Recunosc că sunt puține cărțile pe care le citesc cu atîtea dificultăți ca Evangheliile. Aceste dificultăți sunt altele decît cele a căror dovedire a fost sărbătorită de curiozitatea savantă a spiritului german ca unul din triumfurile sale de neuitat. Este deja îndepărtat timpul cînd eu, asemenea oricărui tînăr învățat, cu încetineala isteată a unui filolog rafinat, savuram opera incomparabilului Strauss⁴⁹ Pe atunci eram de douăzeci de ani⁵⁰: de-acum sunt prea serios pentru așa ceva. Ce-mi pasă de contradicțiile „tradiției”? Cum pot fi numite, de-altfel, „tradiție” niște *legende-sfinte*! Istoriile sfinților constituie literatura cea mai duplicitară din cîte există-n în general: a le aplica metoda științifică, *cînd nu dispunem de nici un fel de documente*, mi se pare de la-nceput ceva condamnat – o simplă trîndăvie savantă...

29.

Ceea ce *mă* preocupă este tipul psihologic al Mîntuitorului. Acesta, în ciuda Evangheliilor, poate fi aflat în Evangheliile, chiar dacă întrucîtva ciuntit sau împovărat cu trăsături străine: cum și tipul lui Francis d'Assisi⁵¹ s-a păstrat, în ciuda legendei sale, în legenda despre el. *Nu* este vorba

de adevărul cu privire la ceea ce-a făcut, la ceea ce-a spus, cum a murit el de fapt: ci e vorba de întrebarea *dacă* tipul său este încă, în general, reprezentabil, *dacă* el este încă „transmisibil“? Încercările pe care le știu de-a găsi chiar în Evanghelii istoria unui „suflet“ mi se par dovezile unei detestabile ușurințe psihologice. Domnul Renan, această paiață *in psychologicis*⁵², a adus pentru explicația sa a tipului lui Isus două din conceptele *cele mai potrivite* din câte au fost date pînă acum: conceptul de *geniu* și conceptul de *erou* (*héros*). Dacă, însă, există ceva cît de puțin ne-evangelhic, atunci acesta este conceptul de erou. Tocmai contrariul oricărei lupte, al oricărui sentiment de-a te afla în luptă, a devenit aici instinct; incapacitatea de-a te împotrivi („nu te împotrivi răului“⁵³, cea mai profundă vorbă a Evangheliilor, cheia lor într-un anumit sens), devine aici morală, fericirea în pace, în blîndețe, *neputința* de a dușmăni. Ce înseamnă „bunăvestirea“? Adevărata viață, viața veșnică este găsită – ea nu este promisiune, ea este aici, ea este în voi: ca viață în iubire, în iubire fără reținere și fără excludere, fără distanță. Fiecare este copilul lui Dumnezeu – prin asta Isus n-are în vedere nimic numai pentru sine, ca și copil al lui Dumnezeu, este egal cu celălalt... A face din Isus un *erou*! Și ce neînțelegere este chiar cuvîntul „geniu“! Toată conceptualitatea noastră, conceptul nostru cultural de „spirit“ nu au, în lumea în care a trăit Isus, absolut nici un sens. Vorbind cu rigoarea fiziologilor, aici ar fi la locul său un cu totul alt cuvînt... și anume cuvîntul de idiot⁵⁴. Cunoaștem o stare de iritabilitate bolnăvicioasă a simțului pipăitului, care se dă îngrozit înapoi înaintea oricărei atingeri, din fața oricărui obiect tare pe care l-a apucat... Să traducem un asemenea *habitus* fiziologic în consecința sa ultimă – ca instinct de ură împotriva *oricărei* realități, ca refugiu în „ceea ce nu poate fi apucat“, în „ceea ce nu poate fi conceput“⁵⁵, ca voință care se opune oricărei formule, oricărui concept de timp și

spațiu, contra a tot ceea ce este solid, obișnuință, instituție, biserică; un asemenea a fi acasă în lume, care nu se mai atinge cu nici un fel de realitate, o lume „interioară“, „adevărată“, „eternă“ “Impărăția lui Dumnezeu este în voi”⁵⁶

30.

Ura instinctivă contra realității: consecința unei extreme capacități de-a suferi și-a unei iritabilități care, în continuare nu mai vrea de loc să fie atinsă, căci fiecare atingere este simțită mult prea adânc.

Excluderea instinctivă a oricărei aversiuni, a oricărei dușmăнії, a oricăror granițe și distanțe în sentimente: consecința unei extreme capacități de-a suferi și-a unei iritabilități care resimte orice împotrivire și chiar necesitatea împotrivirii ca pe-o *nefericire* insuportabilă (adică drept ceva nociv, contrazis de instinctul de conservare); iar fericirea (plăcerea) o recunoaște numai în faptul că nu se mai realizează vreo împotrivire față de nimeni și nimic, nici față de rău și nici față de cel care înfăptuiește răul – iubirea ca unica, *ultima* posibilitate de viață...

Acestea sunt cele două *realități fiziologice* pe care și din care a crescut doctrina mîntuirii. Le socotesc o sublimă dezvoltare a hedonismului⁵⁷, pe niște fundamente cu totul morbide. Strîns înrudit cu acesta, chiar dacă cu un adaos substanțial al vitalității și-al energiei nervoase grecești, rămîne epicureismul, o doctrină a mîntuirii păgîne. Epicur, un *decadent tipic*: pentru prima oară recunoscut de mine ca atare. Frica de durere, chiar de durerea oricît de mică, nu poate sfîrși altfel decît într-o religie a iubirii...

31.

De încă mai înainte am dat un răspuns problemei respective. Premisa acesteia este că tipul Mîntuitorului ni s-a păstrat numai într-o formă puternic desfigurată. Această desfigurare poartă în ea multă verosimilitate: un asemenea tip, din mai multe motive, nu putea rămîne pur, întreg, liber de adăugiri. Trebuia ca mediul în care se mișca această figură străină să lase urme asupra sa, mai mult încă decît istoria, decît *destinul* primelor comunități creștinești; acestea l-au îmbogățit, retrospectiv, cu trăsături care pot fi înțelese numai datorită războiului și scopurilor propagandistice. Această lume ciudată și bolnavă, în care ne introduc Evangheliile – o lume ca dintr-un roman rusesc, în care pare să-și dea înfilnire toată drojdia societății, suferințele psihice și idioțenia „copilăroasă” – a făcut în orice caz tipul cu mult mai *grosolan*: în special primii discipoli, pentru a înțelege ceva din aceasta, au transpus o existență făcută mai întâi în întregime din simboluri și plutind în insesizabil, în propria lor cruzime – pentru ei tipul acesta a devenit o existență numai după ce a fost turnat în formele cunoscute date... Profetul, Mesia, viitorul judecător, profesorul de morală, făcătorul de minuni, Ioan Botezătorul – tot atîtea prilejuri pentru o greșită cunoaștere a tipului... În sfîrșit, să nu subapreciem *proprium*-ul⁵⁸ oricărei mari adorări, mai cu seamă sectare: adesea, ea șterge din ființa adorată trăsăturile și idiosincraziile originale, de cele mai multe ori în mod neplăcut străine – *ea însăși nu le mai vede*. Ar trebui să regretăm că în apropierea acestui cel mai interesant decadent nu a trăit un Dostoievski⁵⁹, adică, cred eu, cineva care știe să resimtă tocmai farmecul emoționant al unui asemenea amestec de sublim, boală și copilăresc. Un ultim punct de vedere: acest tip ca un tip *decadent ar fi putut* să existe în realitate dintr-o ciudată îmbinare a multiplicității și contradicției: o asemenea posibilitate nu este exclusă în

totalitate. Totuși, totul ne consiliază împotriva acesteia: în acest caz, tocmai tradiția ar trebui să fie remarcabil de credincioasă și de obiectivă; dar avem motive să admitem contrariul. Pentru moment, se deschide o contradicție între predicatorul munților, lacurilor și câmpiilor, a cărui apariție are efectul unui Budha pe un tărîm foarte puțin indic, și acest fanatic al atacului, dușman de moarte al teologilor și al preoților, pe care reavoința lui Renan l-a glorificat ca „le grand maître en ironie”⁶⁰. Eu însumi nu mă îndoiesc că o mare cantitate de fiere (și chiar de *esprit*) s-a revărsat, din cauza stării iritate a propagandei creștine, peste tipul maestrului; se cunoaște din belșug lipsa de ezitare a tuturor sectanților de a face din maestrul lor justificarea propriei lor apologii. Cînd prima comunitate a avut nevoie de teologul care să judece, care se cearță, se mînie, răutăcios subtil *împotriva* teologilor, atunci ea și-a creat „Dumnezeul” ei, conform cu nevoile sale: după care i-a pus în gură, fără a șovăi și acele concepte total neevangelice, la care nu se mai putea acum renunța, „reîntoarcerea”, „judecata de apoi” și orice fel de așteptare și promisiune în timp.

32.

Încă o dată, mă ȃpun faptului ca în tipul Mîntuitorului să amestecăm fanaticul: cuvîntul *impérieux*⁶¹ pe care îl utilizează Renan, deja anulează tipul în el însuși. „Buna-vestire” constă tocmai în aceea că nu mai există opoziții; împărăția cerurilor aparține copiilor; credința care primește aici glas nu este o credință dobîndită prin luptă – ea este dată, ea este de la-nceput, ea este oarecum ca o copilărie regresată în spiritual. Cazul pubertății întîrziate și rămasă ca o stare nedevelopată în organism, ca un fenomen secundar al degenerescentei, este obișnuit cel puțin pentru fiziologi. O asemenea credință nu supără, nu mustră, nu se apără; ea

nu aduce „spada“⁶² – ea nu bănuiește deloc măsura în care ar putea odată să despartă. Ea nu se justifică pe sine nici prin minuni, nici prin recompensă și promisiuni, nici chiar prin „Scriptură“; ea însăși este în oricare moment minunea sa proprie, recompensa sa, justificarea sa, „împărăția lui Dumnezeu“ Această credință nu se lasă formulată – ea *trăiește*, se apără contra formulelor. Firește, accidentul mediului, limba, formația prealabilă determină o anumită sferă de concepte: cel dintâi creștinism a folosit *numai* concepte iudeo-semitice (mîncarea și băutura la cina cea sfință țin de ea, acest concept de care biserica a abuzat atît de rău, ca și de tot de ceea ce este evreu). Dar să ne păzim de a vedea în asta mai mult decît un discurs de semne, o semiotică, o ocazie pentru parabole. Pentru acest anti-realist condiția prealabilă a oricărei cuvîntări, în general, este tocmai aceea că nici un cuvînt nu trebuie luat în sens literal. Printre indieni s-ar servi de conceptele lui Sankhyam⁶³, între chinezi de cele ale lui Lao-tze⁶⁴ – fără ca prin aceasta să simtă vreo deosebire. Cu o anumită toleranță în expresie, Isus s-ar putea numi un „spirit liber“ – el nu are considerație pentru nimic din ceea ce este solid; cuvîntul *ucide*, tot ceea ce este solid *ucide*. Conceptul, *experiența* vieții, așa cum el singur le cunoaște, contrazic orice fel de cuvînt, formulă, lege, credință, dogmă. El vorbește numai despre ceea ce este mai lăuntric: „viața“ sau „adevărul“ sau „lumina“⁶⁵ sunt cuvintele sale pentru ceea ce este mai lăuntric – tot restul, întreaga realitate, întreaga natură, însăși limba, au pentru el numai valoarea unui semn, a unei parabole. În acest punct, nu este voie deloc să greșim, oricît de mare ar fi seducția care se află în prejudecățile creștine, vreau să zic *bisericești*⁶⁶: o asemenea simbolică stă, *par excellence*⁶⁷, în afara oricărei religii, a oricărui concept al cultului, a oricărei istorii, a oricărei științe a naturii, a oricărei experiențe a lumii, a oricăror cunoștințe, a oricărei politici, a oricărei psihologii, a oricăror cărți, a oricărei arte – „cunoașterea“

sa este tocmai *pura prostie* cu privire la faptul că ceva asemănător este dat. *Cultura* îi este cunoscută, nu o dată, numai din auzite, nu crede că este necesară împotriva ei nici o luptă – el nu o neagă... Același lucru este valabil cu privire la *stat*, la întreaga ordine și societate civilă, la *muncă*, la război – el nu a avut niciodată un motiv pentru a nega „lumea“, el nu a avut niciodată vreo părere privind noțiunea bisericească de „lume“ *Negarea* constituie pentru el tocmai ceea ce este cu totul imposibil... În mod asemănător, lipsește dialectica, lipsește reprezentarea că o credință, un „adevăr“ ar putea fi dovedit pe bază de argumente – argumentele *sale* sunt „lumini lăuntrice“, senzații lăuntrice de plăcere, mai mult, „argu-mente ale forței“ O asemenea doctrină nu poate contrazice: ea nu înțelege deloc că mai există și alte doctrine, că *pot exista*, ea nu-și poate închipui în nici un fel o judecată opusă... Unde dă peste așa ceva, ea se mîhnește, cu cea mai lăuntrică compasiune, din cauza acestei „orbiri“ – căci ea vede „lumina“ – dar nu face nici o obiecție.

33.

În întreaga psihologie a „Evangheliilor“ lipsesc conceptele de vină și de pedeapsă; la fel și conceptul de răsplată. „Păcatul“, orice relație de distanță dintre Dumnezeu și om este lichidată – *tocmai aceasta este „buna vestire“* Fericirea nu este promisă, ea nu este legată de anumite condiții; ea este singura realitate – restul nu este decît un semn, ca să vorbească despre aceasta...

Consecințele unei asemenea stări sunt proiectate într-o nouă *practică*, practica evanghelică propriu-zisă. Nu „credința“ este cea care îi deosebește pe creștini: creștinul lucrează, el se distinge printr-un *alt fel* de-a lucra. Nici prin cuvînt, nici în inimă, el nu se opune celui ce săvîrșește

un rău împotriva lui. Nu face nici o deosebire între străini și indigeni, între iudei și ne-iudei („aproapele“, de fapt tovarășul de credință, este desigur iudeul). El nu se supără pe nimeni, nu disprețuiește pe nimeni. El nu se lasă văzut nici în tribunale și nici nu le ia în considerație („nu face nici un jurământ“). În nici o împrejurare, nici chiar în cazul unei infidelități dovedite a femeii, el nu se desparte de femeia lui. În esență, toate acestea constituie un singur principiu, consecințele unui singur instinct⁶⁸.

Viața Mântuitorului nu-a fost decât *această* practică – moartea sa, de asemenea, nu a fost nimic altceva... Mai mult, el nu a avut nevoie de nici o formulă, de nici un rit pentru raporturile sale cu Dumnezeu – nici chiar de rugăciune. El a lichidat întreaga doctrină iudaică a ispășirii și a iertării; el știe că doar *practica* vieții este cea prin care te poți simți „divin“, „fericit“, „evangelic“, un „copil al lui Dumnezeu“, în orice timp. *Nu* pocăința, *nu* „rugăciunea pentru iertare“ sunt căile către Dumnezeu; doar practica evanghelică duce către Dumnezeu, ea este însuși „Dumnezeu“! – Ceea ce a fost *lichidat* prin Evanghelie a fost iudaismul conceptelor de „păcat“ „iertarea păcatelor“, „credință“, „mântuire prin credință“ – întreaga doctrină *bisericească* iudaică a fost negată în „bunavestire“

Cel mai adânc instinct pentru felul în care ar trebui să trăim pentru a ne simți „în ceruri“, pentru a ne simți „veșnici“, în timp ce prin orice altă atitudine nu ne simțim *deloc* „în cer“: aceasta este singura realitate psihologică a „mântuirii“ O nouă formă de viață, și *nu* o credință nouă...

34.

Dacă eu înțeleg ceva din acest mare simbolist, atunci aceasta este că el a luat ca realități, ca „adevăruri“, numai realități lăuntrice – că restul, tot ceea ce este natural, temporal, spațial, istoric, le-a înțeles numai ca pe-un semn,

ca pe-o ocazie pentru niște alegorii. Conceptul de „fiu al omului“ nu este o persoană concretă, care aparține istoriei, ceva individual, unic, ci o fatalitate „eternă“, un simbol psihologic desprins din conceptul de timp. Același lucru este valăbil încă o dată și în cel mai înalt sens și cu privire la Dumnezeu acestui simbolist tipic, la „împărăția lui Dumnezeu“, la „împărăția cerurilor“, la „copilăria lui Isus“. Nu este nimic mai necreștin ca această *condiție bisericească* a unui Dumnezeu înțeles ca persoană, a *venirii* „împărăției lui Dumnezeu“, a unei „împărății a cerurilor“ *dincolo*, a unui „fiu al lui Dumnezeu“, a *două persoane* a trinității. Toate acestea sunt – să mi se ierte expresia – un pumn în ochii, – oh, ce fel de ochi – Evangheliei: un *cinism al istoriei universale* în persiflarea simbolului... Însă se vede de la sine ce a fost atins prin simbolurile „Tatălui“ și „Fiului“, deși sunt de acord că nu pentru oricine: prin cuvântul „Fiu“ este exprimată *pătrunderea* în sentimentul transfigurării generale a tuturor lucrurilor (fericirea), prin cuvântul „Tată“, *însuși acest sentiment*, sentimentul eternității, al împlinirii. Mi-e rușine să amintesc ce a făcut Biserica din acest simbolism: nu a așezat ea oare istoria unui Amphytryon⁶⁹ în pragul „credinței“ creștine? Și, pe deasupra, o dogmă a „imaculatei concepții“?... *Dar, în felul acesta, ea a murdărit concepția.*

„Împărăția cerurilor“ este o stare a inimii – și nu una „deasupra pământului“ sau una ce vine „după moarte“. Orice concept al morții naturale *lipsește* din Evanghelie: moartea nu este un „pod“, o trecere, ea *lipsește* pentru că ea aparține unei cu totul alte lumi, aparente numai, folositoare doar ca simbol. „Ora morții“ *nu* este un concept creștin – „ora“, timpul, viața fizică și cauzele sale nu există deloc pentru cel care ne învață „bunavestire“. „Împărăția lui Dumnezeu“ nu este ceva care se așteaptă; nu are nici un ieri și nici un poimîine, și nici nu vine după „o mie de ani“ – este o experiență a inimii; pretutindeni și nu este nicăieri...

35.

Acest aducător al „bunevestiri“ a murit precum a trăit, precum a *propăvăduit* – *nu* pentru a-i „mîntui pe oameni“, ci pentru a le-arăta cum trebuie trăit. *Practica* este ceea ce el a lăsat omenirii în urma lui: atitudinea sa în fața judecătorilor, în fața zbirilor, în fața acuzatorilor, în fața a tot felul de calomnii și batjocuri – atitudinea sa pe *cruce*. El nu se opune, nu-și apără dreptul, nu face nici un pas care să-l apere de ceea ce este cel mai *rău*, mai mult, chiar îl *provoacă*... Și se roagă, suferă, iubește *cu* aceia și *în* aceia care-i fac rău⁷⁰. *Nu* se apără, *nu* se mînie, *nu* face pe nimeni răspunzător... De asemenea, nu se opune răului – *îl iubește*...

36.

Noi, cei dintîi, noi, cei deveniți *spirite libere*, avem condițiile pentru a înțelege ceva ce nouăsprezece secole au înțeles greșit – orice corectitudine devenită instinct și patimă, care duce război împotriva „minciunii sfînte“ mai mult decît împotriva oricărei alte minciuni... Oamenii s-au îndepărtat nespun de neutralitatea noastră plină de iubire și prevăzătoare, de acea onestitate a spiritului prin care este cu putință să se ghicească lucruri atît de străine, de delicate: cu un egoism impudic; omul a vrut, în toate timpurile, să găsească doar propriul *său* avantaj în aceasta și și-a construit *biserica* în opoziție cu Evanghelia...

Cel care ar căuta semnele că o divinitate ironică își mușcă degetele în spatele marelui joc al lumii, acela nu ar găsi nici cel mai mic punct de sprijin în neliniștitorul semn de întrebare ce se numește creștinism. Că omenirea în-genunchiază în fața opusului acestuia, adică a ceea ce a fost originea, sensul, *dreptul* Evangheliei, că în conceptul

de „Biserică“ a declarat drept sfânt tocmai ceea ce el care a adus „bunavestire“ a simțit ca fiind sub el sau îndărătul său – am căuta zadarnic după o mare formă de ironie a istoriei universale.

37.

Epoca noastră se mîndrește cu semnificația sa istorică: cum a putut să facă credibil pentru sine acel nonsens că la începuturile creștinismului stă fabula *grobiană a făcătorului de minuni și a Mîntuitorului* – și că tot ceea ce este spiritual și simbolic a fost rezultatul unei evoluții ulterioare? Dimpotrivă: istoria creștinismului – mai ales începînd cu moartea pe cruce – nu este decît istoria, ce înaintează pas cu pas, a răstălmăcirii mereu mai grosolane a unui simbolism *originar*. Cu fiecare răspîndire a creștinismului în mulțimi de oameni mereu mai largi și mai grosolane, care se îndepărtau mereu mai mult de condițiile în care acesta s-a născut, a fost necesar ca creștinismul să fie *vulgarizat*, să fie *barbarizat* – în felul acesta el a absorbit doctrine și rituri ale tuturor cultelor *subpămîntene*, lipsa de sens a tuturor felurilor de boli mentale. Destinul creștinismului se află în necesitatea că însăși credința sa a trebuit să fie atît de bolnavă, umilă, pe cît au fost de bolnave, josnice și vulgare condițiile care au trebuit satisfăcute odată cu el. În sfîrșit, ca Biserică, a însumat, sub formă de putere, însăși *barbaria bolnavă* – Biserica, adică această formă de ură mortală față de orice dreptate, față de orice *înălțime* spirituală, față de orice cultură a spiritului, față de orice omenire sinceră și bună. *Valorile creștine* – *valorile* nobile: mai întîi, noi, spiritele *devenite libere*, am restabilit această cea mai mare opoziție de valori care a fost dată cîndva!

38.

În acest loc nu pot să-mi înăbuș un suspin. Sunt zile când mă bîntuie un sentiment mai negru decît cea mai neagră melancolie – *disprețul față de oameni*. Și cu asta nu las nici o îndoială cu privire la ce și pe cine disprețuiesc: pe omul de astăzi, pe omul cu care în mod fatal sunt contemporan. Omul de astăzi – eu mă înăbuș în respirația lui murdară... La fel ca orice cunoscător, sunt de-o mare toleranță față de trecut, ceea ce înseamnă de o *generoasă* înfrînare; trec cu o întunecată prudență prin casa de nebuni a unor întregi mii de ani ai lumii, fie că aceștia se numesc „creștinism“, „credință creștină“, „Biserică creștină“ – mă feresc de-a face omenirea răspunzătoare pentru bolile sale mentale. Însă sentimentul meu se schimbă brusc; iese la suprafață imediat ce-am intrat în epoca modernă, în epoca *noastră*. Epoca noastră este cea care *știe*... Ceea ce, odinioară, a fost numai bolnav, astăzi a devenit necuviincios – în zilele noastre este necuviincios să fii creștin. *Și aici începe dezgustul meu*. Mă uit împrejurul meu: n-a mai rămas nici măcar un cuvînt despre ceea ce, odinioară, s-a numit „adevăr“, noi nu mai suportăm ca un preot să-și pună, nici măcar în gură, cuvîntul „adevăr“ Astăzi, chiar și cu cea mai modestă pretenție de dreptate, *trebuie* să se știe că un teolog, un preot, un popă, cu fiecare propoziție pe care o rostește, nu numai că greșește, dar și *minte* – că, mai mult, *nu-i este permis* să mintă din „nevinovăție“, din „necunoștință de cauză“ Chiar și preotul știe, la fel de bine, ca oricare altul, că nu mai există nici „Dumnezeu“, nici un „păcătos“, nici un „Mîntuitor“ – că „libertatea voinței“, „ordinea morală universală“ sunt minciuni: – seriozitatea, adîncă victorie a spiritului asupra sa însuși nu-î mai permit nimănui să ignore asta... *Toate* conceptele Bisericii sunt cunoscute ca ceea ce sunt, ca cea mai rău intenționată falsificare de monedă din cîte există, în scopul

de a *devaloriza* natura, valorile naturale; preotul însuși este recunoscut drept ceea ce este, ca cel mai periculos fel de parazit, ca adevăratul păianjen otrăvitor al vieții. Astăzi noi știm, *conștiința* noastră știe *cît* valorează, în general, *la ce anume servesc* născocirile preoților și ale Bisericii – conceptele de „cealaltă lume“, „judecata de apoi“, „nemurirea sufletului“ și însuși conceptul de „suflet“ – prin care s-a atins starea de auto-dezonorare a omenirii, a cărei priveliște poate să producă scîrbă; ele sunt instrumente de tortură și formează sisteme ale cruzimii, datorită cărora preotul a devenit și a rămas stăpîn... Fiecare știe asta și, *în ciuda acestui fapt, toate rămîn cum au fost*. Unde s-a dus ultimul sentiment de bunăcuviință, de respect față de sine însuși, dacă chiar oamenii noștri de stat⁷¹, un soi de oameni, altminteri, lipsiți în întregime de idei preconceptuate, și în fapt anticreștini în deplină măsură, se mai numesc astăzi creștini și se duc la împărțășanie?... Un tînăr principe⁷² în fruntea regimentelor sale, splendid ca expresie a egoismului și orgoliului poporului său, – recunoscîndu-se însă, fără pudoare, pe sine drept creștin!... *Pe cine* neagă, deci, creștinismul? ce înseamnă pentru el „lume“? Că omul este soldat, judecător, patriot; că se apără; că ține la onoarea sa; că își urmărește propriul avantaj; că este *mîndru*... În zilele noastre, orice practică, în orice moment, orice instinct, orice judecată de valoare devenită faptă este anticreștină; ce avorton al falsității trebuie să fie omul modern dacă, în ciuda acestora, nu-i este rușine să se mai numească creștin!

39.

Mă întorc și povestesc istoria adevărată a creștinismului – Cuvîntul „creștinism“ este deja o neînțelegere – în esență, a existat numai un creștin și el a murit pe cruce. „Evanghelia“ *a murit* pe cruce. Ceea ce s-a numit „Evanghelie“

începînd din acest moment era opusul a ceea ce *el* a trăit: o „rea vestire“, un „*dys-angelium*“ Este fals pînă la non-sens să vezi într-o „credință“, credința mîntuirii prin Christos, semnul distinctiv al creștinismului: numai *practica* creștină, numai o viață ca aceea pe care a *trăit-o* Cel care a murit pe cruce este creștină... *O asemenea* viață este încă posibilă și astăzi, iar pentru *anumiți* oameni, este chiar necesară: creștinismul autentic, original, va fi cu puțință în toate timpurile... *Nu* o credință, ci un a face, un a *nu* face multe lucruri. o altă *existență*... stări de conștiință, o credință oarecare, de pildă, a considera ca adevărat *un lucru oarecare* – fiecare psiholog știe aceasta – sunt pe deplin indiferente și de al cincilea rang în raport cu valoarea instinctelor: vorbind mai riguros, întregul concept de cauzalitate spirituală este fals. A reduce modul de a fi creștin, creștinismul, la a considera ceva ca adevărat, la un fenomen de conștiință numai, înseamnă o negare a creștinismului. *În realitate nu a existat nici un creștin.* „Creștinul“, ceea ce de două mii de ani se numește creștin, este numai o auto-neînțelegere psihologică. Văzut mai precis, *în ciuda tuturor* „credințelor“, au stăpînit în el numai instincte – și *ce fel de instincte!* În toate timpurile, într-un mod exemplar la Luther, credința a fost numai o pelerină, un pretext, o *draperie*, în spatele căreia instinctele își joacă jocul lor – o *orbire* înțeleaptă privind domnia unor *anumite* instincte... „Credința“ – eu am numit-o deja adevărata viclenie creștină – s-a vorbit întotdeauna despre „credință“, s-a acționat, întotdeauna, numai din instincte... În lumea de reprezentări a creștinului nu se întîmplă nimic care să privească numai realitatea: dimpotrivă am recunoscut, în instinctul de ură *față de* orice realitate elementul ce impulsionează, unicul impuls la rădăcinile creștinismului. Ce urmează din aceasta? Ca și *in psychologicus*, greșeala este aici radicală, ceea ce înseamnă că merge pînă la esență, adică se numește *substanțială*. Să scoatem de aici doar un concept și să

punem o singură părticică de realitate în locul acestuia – și întreg creștinismul se rostogolește în neant! Privit de sus, acest cel mai ciudat dintre toate faptele, rămîne o religie nu numai determinată de erori, ci una care este exclusiv vătămătoare și care este inventivă, ba chiar genială, *doar* în privința unor erori ce otrăvesc viața și inima, un *spectacol pentru zei* – pentru orice divinități care sunt, totodată, și filosofi, și cu care m-am întâlnit, de exemplu, în cursul acelor vestite dialoguri de la Naxos⁷³ În momentul cînd *dezgustul* din ei cedează, ei devin recunoscători pentru spectacolul oferit de creștini: cea mai mizerabilă steluță, care se numește pămînt, merită poate o privire dumnezeiască, un interes dumnezeiesc, *numai* din pricina acestui caz curios... Să nu deprecieri pe creștin: creștinul, falsificat *pînă la nevinovăție*, stă cu mult deasupra unei maimuțe – în ceea ce îi privește pe creștini, o cunoscută teorie a descendenței devine curată amabilitate.

40.

Soarta Evangheliei s-a pecetluit prin moarte – a atîrnat de „cruce” Numai moartea, această neașteptat de rușinoasă moarte, numai crucea care, în general, rămîne rezervată doar pentru *canalii*⁷⁴, numai acest înspăimîntător paradox i-a adus pe discipoli în fața întrebării propriu-zise: „*cine a fost acesta? ce a fost acesta?*” Sentimentul, zguduitor și adînc jîgnitor, bănuiala că o asemenea moarte ar putea fi *negarea* cauzei lor, groaznicul semn de întrebare „de ce tocmai așa?” – această stare este destul de bine cunoscută. Aici totul *trebuia* să fie necesar, *trebuia* să aibă sens, rațiune, o rațiune înaltă; iubirea unui discipol nu cunoaște întîmplarea. Numai acum s-a înfățișat prăpastia: „*cine l-a omorît? cine a fost dușmanul său natural?*” – această întrebare a țîșnit ca-un fulger. Răspunsul: iudaismul *stăpînitor*, pătura

sa conducătoare. Și din acest moment, omul s-a simțit răzvrătit contra ordinii, la înțeles pe Isus retrospectiv *ca fiind răzvrătit contra ordinii*. Până acum *a lipsit* din imaginea sa această trăsătură războinică, acest a spune și a face nu; mai mult încă, el a fost chiar contrariul acesteia. Este evident că mărunta comunitate *nu* a înțeles tocmai problema principală, caracterul exemplar al acestui fel de-a muri, libertatea, *superioritatea* asupra oricărui simțămînt de *ressentiment*: dovada cît de puțin s-a înțeles, în general, din el. În sine, prin moartea sa, Isus nu putea să vroească altceva decît să dea, în mod public, proba cea mai tare, *dovada învățăturii sale*.

Însă ucenicii săi erau departe de-a *ierta* această moarte – ceea ce ar fi fost evangelic în cel mai înalt grad; sau chiar *să se abandoneze* ei înșiși, în blînda și plăcuta împăcare a sufletului, unei morți asemănătoare... Iarăși sentimentul cel mai mult neevangelic, *răzbunarea*, a fost cel care a ieșit la suprafață. Era imposibil ca prin această moarte lucrurile să primească un sfîrșit: era nevoie de „răsplată“, „judecată“ (și totuși, ce poate fi mai neevanghelic ca „răsplata“, „pedeapsa“, „a ține judecată“!). Încă o dată, așteptarea populară a unui Mesia a ieșit în prim plan; un moment istoric a fost luat în seamă: „împărăția lui Dumnezeu“ va veni să pronunțe judecata asupra dușmanilor lui... Însă cu aceasta totul a fost răstălmăcit: „împărăția lui Dumnezeu ca act final, ca făgăduială! Evanghelia a fost tocmai existența, împlinirea, *realitatea* acestei „împărății“ Tocmai o asemenea moarte *a fost* „împărăția lui Dumnezeu“ Numai acum, în tipul Maestrului, este introdusă întreaga disprețuire și amărăciune împotriva fariseilor și teologilor – și cu aceasta *s-a făcut* din el un fariseu și teolog! Pe de altă parte, venerația devenită sălbatică a acestor suflete devotate n-a mai suportat acea egală îndreptățire a fiecăruia de-a se considera, conform Evangheliei, fiul lui Dumnezeu, pe care Isus a predicat-o:

răzbunarea lor a fost *a-l înălța* pe Isus într-un fel exagerat, pentru a se rupe de el: pe de-a-ntregul, la fel ca odinioară iudeii, cînd, din răzbunare față de dușmanii lor, s-au despărțit de Dumnezeu lor și l-au ridicat în înălțimi. Dumnezeu unic, Fiul unic al lui Dumnezeu: amîndoi produse ale *ressentiment*-ului...

41.

Și începînd de acum iese la suprafață o problemă absurdă: „cum de *a putut* Dumnezeu lăsa una ca asta!“ La asta, rațiunea tulburată a micii comunități a găsit un răspuns groaznic de absurd: Dumnezeu l-a dat pe fiul său ca jertfă pentru iertarea păcatelor. Cu aceasta, dintr-odată, s-a terminat cu Evanghelia! Jertfa *care mîntuie*, și astă în forma sa cea mai respingătoare, barbară, jertfa *nevinovatului*, pentru păcatele vinovaților! Ce păgînism înfiorător! Căci Isus a suprimat însuși conceptul de păcat – el a negat orice fel de prăpastie între Dumnezeu și om, el a trăit această unitate a lui Dumnezeu cu omul ca „bunăvestirea“ sa. Și nu ca un privilegiu! De-acum, în tipul Mîntuitorului pătrunde puțin cîte puțin doctrina despre judecată și a doua venire, doctrina despre moarte ca o moarte prin jertfă, doctrina despre *reînviere*, prin care întreg conceptul de „fericire“, întreaga și unica realitate a Evangheliei este escamotată – în favoarea unei stări *de după* moarte!... Pavel, cu obrăznicia specific rabinică ce-l caracterizează în toate trăsăturile sale, a făcut mai logică această concepție, această imoralitate a concepției: „dacă Hristos n-a înviat din morți, atunci credința noastră este zadarnică“⁷⁵ Și, dintr-odată, Evanghelia a devenit cea mai demnă de dispreț dintre toate promisiunile irealizabile; doctrina rușinoasă despre nemurirea personală... Pavel însuși a predicat-o numai ca o răsplată!

42.

Se poate vedea ceea ce s-a terminat prin moartea pe cruce: un avînt în întregime original către mișcarea budhistă de liniștire, către o *fericire*, nu numai promisă, ci reală, pe *pămînt*. Asta rămîne – am subliniat mai înainte – diferența fundamentală între cele două religii ale *decadenței*: budhismul nu promite, ci împlinește, creștinismul promite totul, dar nu se *ține de nimic*. „Bunavestire“ a fost urmată îndeaproape de *cea mai reavestire cu puțință*: de cea a lui Pavel. În Pavel s-a încorporat tipul opus „bunului vestitor“, geniul în ură, în viziunea urii, în logica neînduplecată a urii. Cîte n-a sacrificat urii acest dysangelist⁷⁶ Înainte de toate, pe Mîntuitor: l-a țintuit de crucea sa. Viața, exemplul, învățătura, moartea, sensul și dreptul întregii Evanghelii – nu mai există nimic în afară de ceea ce înțelegea, în ura lui, acest falsificator de bani, de ceea ce îi putea fi lui de folos. *Nici* o realitate, *nici* un adevăr istoric!... Și încă o dată, instinctul preoțesc al iudeilor a comis aceeași mare crimă împotriva istoriei – el a șters pur și simplu pe ieri și alaltăieri din creștinism *și-a născocit pentru sine o istorie a creștinismului primitiv*. Mai mult încă: el a falsificat istoria lui Israel încă o dată, astfel încît ea să apară ca o preistorie a faptelor *sale*: toți profeții au vorbit despre „Mîntuitorul“ *său*... Mai târziu, Biserica a falsificat istoria omenirii pentru a face din ea preistoria creștinismului... Tipul mîntuitorului, învățătura, moartea, sensul morții, chiar ceea ce urmează morții – nimic n-a rămas neatins, nimic n-a rămas măcar asemănător cu realitatea... Pavel a mutat pur și simplu centrul de greutate al acestei existențe în spatele existenței de aici – în minciuna despre Isus cel care „învie“. În esență, el nu a avut nevoie deloc de viața Mîntuitorului – el a avut nevoie de moartea pe cruce și încă de ceva... De un Pavel care să-și aibă patria sa în sediul principal al iluminismului stoic⁷⁷, care să fie luat drept cîstit cînd face, de regulă

dintr-o halucinație, *dovada supraviețuirii* Mîntuitorului sau chiar numai cînd vrea să dea crezare poveștii sale că el a avut această halucinație, ceea ce ar fi o adevărată *niaiserie*⁷⁸ din partea unui psiholog: Pavel a vrut scopul și, în consecință, a vrut și mijlocul... Ceea ce el n-a crezut, au crezut idioții, căroro le-a aruncat învățătura sa. Nėvoia sa a fost *puterea*; cu Pavel, preotul a vrut, încă o dată, *puterea* – el nu se putea folosi decît de concepte, doctrine, simboluri cu care să se tiranizeze masele, să se formeze turme. Ce-a preluat, mai tîrziu, Mahomed de la creștini? Născocirea lui Pavel, mijlocul tiraniei preoțești, a formării de turme; credința în nemurire – adică *doctrina despre „judecată“*

43.

Dacă centrul de greutate al vieții nu este în viață, ci este mutat „dincolo“ – *în nimic* –, atunci vieții ca atare i s-a luat centrul de greutate. Marea minciună a nemuririi personale distruge orice rațiune, orice natură din instincte, – tot ceea ce este binefăcător, ce promovează viața, ce garantează viitorul în instincte, stîrnește acum neîncrederea. A trăi *în așa fel* încît să nu mai existe nici un *sens* de-a trăi, *aceasta* devine acum „sensul“ vieții... La ce bun spiritul colectiv, recunoștința pentru origine și predecesori, a promova și a avea în vedere colaborarea, încrederea, un oarecare bine comun? Tot atîtea „încercări“, tot atîtea abateri de la „calea dreaptă“ „Un singur lucru este necesar!“ Că fiecare „suflet nemuritor“ este de rang egal cu celălalt, că în colectivitatea tuturor existențelor salvarea *fiecărui individ* poate să aibă pretenție la o importanță eternă, că nici ipocriții, pe trei sferturi nebuni, nu pot să-și imagineze că din cauza lor legile naturii vor fi permanent *sfărîmate* – o asemenea intensificare în infinit a oricărui fel de egoism,

pînă la *neobrăzare*, nu poate fi stigmatizată cu destul dispreț. Și totuși, creștinismul își datorează *victoria acestei* lingușiri, vrednice de milă, a vanității popoarelor – tocmai cu aceasta el a reușit să-i convingă pe toți ratații, pe cei cu gânduri revoluționare, pe cei aflați la strîmtoare, întregul gunoi și toate rebuturile omenirii. „Mîntuirea sufletului“ – altfel zis: „lumea se învîrte în jurul meu“ Otrava învățaturii despre „*drepturi egale* pentru toți“ este ceea ce creștinismul a împrăștiat în modul cel mai eficient; pornind din cel mai tainic colț al instinctelor rele, creștinismul a făcut un război pe viață și pe moarte împotriva oricărui sentiment de respect și de distanță dintre oameni, adică împotriva *premisei* oricărei înălțări, a oricărei creșteri prin cultură – el și-a făurit din *resentimentul* maselor *arma principală* împotriva noastră, împotriva a tot ceea ce-i nobil, vesel, mărinimos pe pămînt, împotriva fericirii noastre pe pămînt... „Nemurirea“ acordată unui Petru și Pavel a fost cel mai mare și mai răuvoitor atentat de pînă acum la adresa omenirii nobile. Și să nu depreciem această facultate care, din creștinism, s-a infiltrat pînă și-n politică! Nimeni nu are astăzi curajul drepturilor speciale, al drepturilor de-a stăpîni, al sentimentului de respect față de sine și față de semenii săi... – *al patosului distanței*... Politica noastră este *bolnavă* din această lipsă de curaj!... Aristocratismul modului de-a gândi a fost subminat, în modul cel mai subpămîntean, prin minciuna egalității sufletelor; și, dacă credința în „drepturile celor mai mulți“ face evoluție, și *va face*, – să nu ne îndoim de faptul că creștinismul este acela, că judecata de valoare *creștină* este aceea care transformă orice evoluție în sînge și crimă. Creștinismul este o revoltă a tuturor celor care se tîrăsc pe pămînt împotriva a ceea ce are *înălțime*: Evanghelia celor „mici“ te face mic...

44.

Evangelhiile sunt mărturii inestimabile despre corupția ajunsă de nestăvilit deja în *sînul* primei comunități creștine. Ceea ce Pavel a dus la bun sfârșit mai târziu, cu cinismul logic al unui rabin, a fost, totuși, numai procesul de descompunere care a început cu moartea Mântuitorului. Aceste Evanghelii nu pot fi citite cu destulă prudență; ele își au dificultățile lor îndărătul fiecărui cuvânt. Mărturisesc, și aceasta va fi în favoarea mea, că ele constituie tocmai din această cauză o plăcere de prim rang pentru un psiholog, anume ca *opusul* oricărei depravări naive, ca rafinamentul *par excellence*, ca măiestria în depravarea psihică. În felul lor Evangheliile există în mod independent. În general, Biblia nu suportă nici o comparație. Ne aflăm între evrei: acesta este primul punct de vedere pentru a nu pierde total firul. Această perfecțiune de sine, de-a dreptul genială, în ceva „sfânt“, în cărți sau între oameni, niciodată cu puțință de atins, nici măcar de aproape, această falsificare ce apare în cuvinte și în gesturi ca *artă*, nu este întâmplarea unei înzestrări individuale oarecare, a unei naturi de excepție oarecare. Pentru asta este necesară și rasa. În creștinism, ca *artă* de-a minți cu sfințenie, întregul iudaism, un exercițiu și o tehnică de mai multe secole, luate în modul cel mai serios, ajung la desăvârșirea lor deplină. Creștinul, această *ultima ratio*⁷⁹ a minciunii, este încă o dată iudeul – ba chiar de *trei ori* acesta... Voința fundamentală de-a întrebuința numai concepte, simboluri, atitudini care sunt dovedite prin practica preotului, refuz instinctiv al oricărei *alte* practici, al oricărei *alte* perspective de valoare și de utilitate – aceasta nu este numai tradiție, aceasta este *moștenire*; numai ca moștenire ea acționează drept natură. Întreaga omenire, chiar și cele mai bune capete ale celor mai bune vremuri (cu excepția unuia care, probabil, este numai un monstru) s-a lăsat înșelată. Evanghelia a fost citită ca o *carte a*

*nevinovăției... nici cel mai mic semn privind măiestria cu care s-a jucat comedia. Firește: dacă am vedea, fie chiar și numai în trecere, acești ciudați sfinți fățarnici și artificiali, am fi la sfârșitul lucrurilor – și pentru că eu nu citesc nici un cuvânt fără a vedea gesturi, pentru mine s-a sfârșit cu ei... Au un anumit fel de a deschide ochii pe care nu-l pot suporta la ei. Din fericire, sunt cărți care pentru cei mai mulți dintre oameni contează numai ca literatură. Nu trebuie să-i lăsăm să ne inducă în eroare: „nu judecați”⁸⁰, spun ei, însă trimit în iad tot ceea ce le stă în drum. Întrucât ei îl lasă pe Dumnezeu să judece, de fapt judecă ei înșiși; întrucât ei îl preamăresc pe Dumnezeu, se preamăresc pe ei înșiși; întrucât *pretind* tocmai virtutea de care ei se arată capabili – mai mult încă, aceea de care au nevoie pentru a se menține, în general, sus – dau marea impresie că luptă pentru virtute, că luptă pentru domnia virtuții. „Trăim, murim, ne sacrificăm pentru bine” („adevărul“, „lumina“, „împărăția lui Dumnezeu”); în realitate, ei fac ceea ce nu le este lăsat să facă. Întrucât ei se strecoară în felul cel mai perfid, se retrag în colțuri și viețuiesc ca umbrele în umbră, își fac o *datorie* din aceasta: ca datorie, viața lor apare ca umilință, ca umilință constituie o dovadă în plusa a evlaviei... Ah, acest fel evlavios, cast, caritabil, de-a minți! „Pentru noi virtutea însăși trebuie să depună mărturie” Să citim Evanghelia ca pe-o carte a seducerii morale: morala este sechestrată de acești oameni mici – știu ei ce folos să scoată din ea! Omenirea poate fi dusă de nas cel mai bine prin morală! – Realitatea este că înfumurarea *predestinării* celei mai conștiente de sine face pe modesta: o dată pentru totdeauna, „colectivitatea“, „binele și dreptatea“, au fost puse de o parte, de cea a „dreptății“ – iar restul, „lumea“, de cealaltă parte... Aceasta a fost cea mai fatală formă de grandomanie din câte-au existat: mici lepădături și minci-noși au început să pretindă pentru sine ideile de „Dumnezeu“, „adevăr“, „lumină“, „spirit“, „iubire“, „înțelepciune“, „viață“,*

ca și cum ele ar fi sinonime cu ei înșiși, pentru ca, în felul acesta, să se delimiteze de „lume“; mici evrei, superbi, copleșiți pentru orice casă de nebuni, au răsturnat, potrivit cu ei înșiși, valorile, ca și cum „creștinul“ ar fi sensul, pacea, măsura și *judecata din urmă* a întregii lumi... Întregul destin a devenit posibil numai prin faptul că în lume era deja o formă înrudită, rasial înrudită, de grandomanie, cea *evreiască*: și, imediat ce s-a deschis prăpastia dintre evrei și creștinii evreilor, pentru aceștia din urmă n-a mai rămas de făcut nici o alegere, decât să întrebuințeze aceleași procedee ale conservării de sine pe care le-au folosit *împotriva* evreilor înșiși, sfătuiți de propriul lor instinct iudaic, în timp ce evreii le-au folosit pînă acum doar *împotriva* acelor care *nu* erau evrei. Creștinul nu este decât un evreu de o credință mai „liberă“

45.

Dau cîteva exemple cu privire la ceea ce și-au băgat în cap acești oameni mici, cu privire la ceea ce *au pus* ei în *gura* Maestrului lor: mărturisiri zgomotoase de „suflete frumoase“

„Și dacă într-un loc nu vă vor primi pe voi, nici nu vă vor asculta, ieșind de acolo, scuturați praful de sub picioarele voastre, spre mărturie lor. Adevărat grăiesc vouă: Mai ușor va fi Sodomei și Gomorei, în ziua judecății, decât cetății aceleia“ (*Marcu*, 6; 11). – Cît este de *evangelic*!...⁸¹

„Și cine va sminti pe unul din aceștia mici, care cred în Mine, mai bine i-ar fi dacă și-ar lega de gît o piatră de moară și să fie aruncat în mare“ (*Marcu*, 9; 42) – Cît este de *evangelic*.

„Și de te smintește ochiul tău, scoate-l, că mai bine îți este ție cu un singur ochi să intri în împărăția lui Dumnezeu, decât, avînd amîndoi ochii, să fii aruncat în gheena

focului“ (*Marcu*, 9; 47) – Nu este vorba chiar de ochiul în cauză...

„Și le zicea lor: Adevărat grăiesc vouă că sunt unii, din cei ce stau aici, care nu vor gusta moartea, pînă ce nu vor vedea împărăția lui Dumnezeu, venind întru putere“ (*Marcu*, 9; 1) – *Bine mințit, leule...*⁸²

„Oricine voiește să vină după Mine, să se lepede de sine, să-și ia crucea și să-Mi urmeze Mie. Căci...“ (*observația unui psiholog*. Morala creștină este contrazisă prin aceste „căci“ ale sale: „cauzele“ sale contrazic – așa este creștinește) (*Marcu*, 8; 34)

„Nu judecați, *ca să* nu fiți judecați. Căci, cu judecata cu care judecați, veți fi judecați, și cu măsura cu care măsurați, *vi se* va măsura“ (*Matei*, 7; 1-2. Ce concept cu privire la dreptate și despre un judecător „drept“!)...

„Căci dacă iubiți pe cei ce vă iubesc, *ce răsplată veți avea?* Au nu fac și vameșii același lucru? Și dacă îmbrățișați numai pe frații voștri, *ce faceți mai mult?* Au nu fac și neamurile același lucru?“ (*Matei*, 5; 46-47). Principiul „iubirii creștine“; să fie în cele din urmă bine plătită...

„Iar de nu *veți* ierta oamenilor greșalele lor, nici Tatăl vostru nu vă va ierta greșalele voastre“ (*Matei*, 6; 15). Foarte compromițător pentru numitul „Tată“

„Căutați mai întâi împărăția lui Dumnezeu și dreptatea Lui și toate acestea se vor adăuga vouă“ (*Matei*, 6; 33). – Acest „toate“: adică, hrană, îmbrăcăminte, toate cele necesare vieții. O *greșală*, chiar exprimîndu-ne moderat... Puțin înainte de aceasta, Dumnezeu apare ca și croitor, cel puțin în anumite cazuri...

„Bucurați-vă în ziua aceea și vă veseliți, *că*, iată, plata voastră multă este în cer; pentru că tot așa făceau proorocilor părinții lor“ (*Luca*, 6; 23). *Turmă nerușinată!* Deja se compară pe sine cu profeții...

„Nu știți, oare, că voi sunteți templu al lui Dumnezeu și că Duhul lui Dumnezeu locuiește în voi? De va strica

cineva templul lui Dumnezeu, *îl va strica Dumnezeu pe el*, pentru că sfânt este templul lui Dumnezeu, care sunteți voi“ (Sfântul Apostol Pavel – *Epistola întâia către Corinteni*, 3; 16-17). Asemenea lucruri nu pot fi disprețuite îndeajuns...

„Au nu știți că sfinții vor judeca lumea? Și dacă lumea este judecată de voi, oare sunteți voi nevrednici să judecați lucruri atât de mici?“ (Sfântul Apostol Pavel – *Epistola întâia către Corinteni*, 6; 2). Din păcate, nu sunt numai vorbele unuia din casa de nebuni... Acest *groaznic escroc* continuă vorba: „Nu știți, oare, că noi vom judeca pe îngeri? Cu cât mai mult cele lumești?“ ⁸³

„Au n-a dovedit Dumnezeu nebună înțelepciunea lumii acesteia? Căci, de vreme ce întru înțelepciunea lui Dumnezeu lumea n-a cunoscut prin înțelepciune pe Dumnezeu, a binevoit Dumnezeu să mîntuiască pe cei ce cred prin nebunia propăvăduirii... că nu mulți sunt înțelepți după trup, nu mulți sunt puternici, nu mulți sunt de bun neam; *Ci Dumnezeu Și-a ales* pe cele bune ale lumii, ca să rușineze pe cei înțelepți; Dumnezeu Și-a ales pe cele slabe ale lumii, ca să le rușineze pe cele tari; Dumnezeu Și-a ales pe cele de neam de jos ale lumii, pe cele nebăgate în seamă, pe cele ce nu sunt, ca să nimicească pe cele ce sunt; ca nici un trup să nu se laude înaintea lui Dumnezeu.“ (Sfântul Apostol Pavel – *Epistola întâia către Corinteni*, 1; 20 și urm.). Pentru a *înțelege* acest pasaj, o dovadă de prim rang pentru psihologia oricărei morale de tip Ciandala, să se citească măcar prima dizertație din *Genealogia moralei*; aici am pus pentru prima oară în evidență opoziția dintre *morală nobilă* și *morală de tip Ciandala*, născută din *ressentiment* și răzbunare neputincioasă. Pavel a fost cel mai mare dintre toți apostolii răzbunării⁸⁴...

46.

Ce urmează din asta? Faptul că bine facem punându-ne mânuși când citim Noul Testament. Apropierea atîtor murdării aproape că te obligă la asta. Îi putem alege pe „primii creștini“ ca societate tot atît de puțin ca pe evreii polonezi: nu pentru că împotriva lor ar fi necesară fie și numai o obiecție... Nici una nu miroase bine. Zadărnici am căutat în Noul Testament chiar și numai o trăsătură simpatcă; aici nu se găsește nimic liber, bun, deschis, drept. Aici umanitatea încă nu și-a făcut primele începuturi – instinctele de *puritate* lipsesc... Există numai instincte *rele*. În Noul Testament, dar de fel curajul însuși pentru aceste instincte rele. Aici totul e lașitate, totul este orbire, amăgire de sine. Orice carte devine mai clară dacă citim Noul Testament: ca să dau un exemplu, imediat după Pavel, am citit cu încîntare pe cel mai grațios și mai obraznic zeflemist, Petronius⁸⁵, despre care s-ar putea spune ceea ce Domenico Boccaccio scria despre Cesare Borgia⁸⁶ prințului de Parma – „è tutto festo“⁸⁷ – nemuritor de nesănătos, nemuritor de senin și de bine izbutit... Acești mici escroci se înșeală în privința a ceea ce este principal. Ei atacă, dar tot ceea ce este atacat de ei devine, prin aceasta, *exceptional*. Dacă un „prim creștin“ atacă pe cineva, acesta nu-i mînjit de el... Dimpotrivă, este o onoare ca cineva să aibă împotriva sa niște „primi creștini“ Nu se poate citi Noul Testament fără o preferință pentru tot ceea ce este acolo maltratată – fără a mai vorbi despre „înțelepciunea acestei lumi“, pe care un agitator impertinent, „prin predici morale“, încearcă zadarnic s-o distrugă... Însă chiar fariseii și scribii își trág un avantaj din această opoziție: trebuie că au o anumită valoare pentru a fi urîți într-un mod atît de necuviincios. Fățarnicie – un reproș pe care pe care *au îndrăznit* să-l facă „cei dintîi creștini“! La urma urmelor, au fost, de fapt, niște *privilegiați*: aceasta este suficient deja, ura față de Ciandala

nu mai are nevoie de nici o motivare. „Primul creștin“ – și mă tem că și „ultimul creștin“ *pe care, probabil, îl mai apuc în viață* – este un răzvrătit împotriva tuturor privilegiatilor pornind din cele mai josnice instincte – el trăiește, luptă întotdeauna pentru „drepturi egale“ Mai exact privind, el nu are nici o posibilitate de alegere. Dacă cineva vrea ca persoana sa să fie un „ales al lui Dumnezeu“ – sau „templul lui Dumnezeu“, sau „judecătorul îngerilor“, atunci *orice alt* principiu de alegere, de exemplu, conform dreptății, spiritului, bărbăției și mândriei, frumuseții și libertății inimii, este pur și simplu „lumea“, *răul în sine...* Morala: în gura unui „prim creștin“ fiecare cuvânt este o minciună, orice fapt pe care îl face, un fals instinctiv – toate valorile sale, toate scopurile sale sunt rușinoase, iar *pe cine* urăște și *ce* urăște el este de valoare... Creștinul, preotul creștin în special, este un *criteriu de valoare*. Trebuie oare să mai spun că în întreg Noul Testament nu apare decît *o singură* figură care trebuie stimată? Acesta este Pilat⁸⁸, guvernatorul roman. El nu se lasă convins de faptul că o problemă evreiască ar putea fi luată *în serios*. Un evreu mai mult sau mai puțin – ce contează?... Nobila ironie a unui roman, în fața căruia s-a făcut un nerușinat abuz cu cuvântul de „dreptate“, a îmbogățit Noul Testament cu singurul cuvânt *ce are valoare* – care este critica, însăși nimicirea sa: „*ce este adevărul*“⁸⁹

47.

Nu faptul că nu-l găsim pe Dumnezeu nici în istorie, nici în natură și nici pe-ndărătul naturii, ci faptul că pe acela pe care îl onorăm drept Dumnezeu îl simțim nu „divin“, ci vrednic de milă, absurd, vătămător, nu ca pe-o eroare, ci ca *pe o crimă* împotriva vieții... Îl negăm pe Dumnezeu ca Dumnezeu... Dacă ni s-ăr *arăta* acest

Dumnezeu al creștinilor, atunci am crede în el și mai puțin. În formulă: *deus, qualem Paulus creavit, dei negatio*⁹⁰. O religie ca cea creștină, care nu se atinge în nici un punct cu realitatea, care-și pierde valabilitatea îndată ce, fie și numai într-un singur punct, i s-a dat dreptate realității, trebuie să fie, pe bună dreptate, „înțelepciunea lumii“, vreau să spun dușmana de moarte a *științei* – ea va îngădui toate mijloacele prin care pot fi otrăvite, defăimate, *discreditate* disciplina spiritului, claritatea și rigoarea în ce privește conștiința spiritului, nobila răceală și libertate a minții. „Credința“ ca imperativ este un *veto* împotriva științei – *în praxi*⁹¹ o minciună cu orice preț... Pavel a înțeles că minciună – că credința – este necesară; mai târziu, Biserica l-a înțeles pe Pavel. Acest Dumnezeu, pe care Pavel l-a născocit pentru sine este un Dumnezeu, „care distruge“, „înțelepciunea lumii“ (în sens restrâns, cele două mari adversare ale oricărei superstiții, filosofia și medicina), este, în realitate, numai *hotărârea* decisă a lui Pavel însuși de-a numi Dumnezeu propria sa viață; *thora*⁹² – este tot ceea ce e mai evreiesc. Pavel vrea să *distrugă* „înțelepciunea lumii“: dușmanii săi sunt *bunii* filologi și medici de școală alexandrină – împotriva lor duce el război. Într-adevăr, nu poți fi filolog sau medic fără ca în același timp să nu fii împotriva creștinismului. Ca filolog te uiți *în spatele* „cărților sfinte“, ca medic, *în spatele* depravării fiziologice a creștinului tipic. Medicul zice: „incurabil“; filologul, „escrocherie“

48.

S-a înțeles oare bine acea vestită istorioară care stă la începutul Bibliei – despre groaza infernală a lui Dumnezeu în fața *științei*?... N-am înțeles-o. Această carte preotească *par excellence* începe, cum i se și cuvine, cu marile dificultăți

interioare ale preotului: *el* cunoaște numai o singură mare primejdie, *în consecință*, „Dumnezeu“ cunoaște numai o singură mare primejdie.

Dumnezeu cel vechi, în întregime „spirit“, în întregime mare preot, în întregime perfecțiune, se plimbă în grădina sa: numai că se plictisește. Împotriva plictiselii, zeii însiși se luptă zadarnic⁹³. Ce face el atunci? Îl creează pe om – omul este amuzant... Dar uită că și omul se plictisește. Mila lui Dumnezeu față de singura nevoie, aceea pe care o poartă în sine toate paradisurile, nu cunoaște nici o limită: numai decît, el creează alte animale. *Prima* greșeală făcută de Dumnezeu: omul găsește că animalele nu sunt distractive – el domnește asupra lor, el nu a vrut să fie vreodată animal. În consecință, Dumnezeu a făcut femeia. Și într-adevăr, cu aceasta el a pus capăt plictiselii – dar și altora încă! Femeia a fost a doua greșeală a lui Dumnezeu – conform naturii sale, fiecare femeie este un șarpe, Heva⁹⁴ – asta știe orice preot; „de la femeie pornește *orice* nenorocire în lume“ – de-aseenea o știe orice preot. „În consecință, de la ea vine și *știința*“ De la femeie a învățat bărbatul, mai întîi, să guste din pomul cunoașterii. Ce s-a întîmplat? Dumnezeu cel vechi a fost cuprins de-o frică infernală. *Cea mai mare* greșeală a devenit omul însuși, prin el și-a creat un rival pentru sine, știința îl face pe om *asemenea lui Dumnezeu* – s-a terminat cu preoții și cu zeii atunci cînd omul cunoaște! *Morala*: știința este lucrul interzis în sine – doar ea e interzisă. Știința e primul păcat, germenul oricărui păcat, păcatul *original*. *Morala este doar aceasta*. „Tu nu trebuie să cunoști“: restul urmează. Frica groaznică a lui Dumnezeu nu l-a împiedicat să fie viclean. Cum te poți apăra împotriva științei? pentru mult timp asta a fost problema lui principală. Răspunsul: afară cu omul din paradis! Fericirea, trîndăvia duc la gîndire – orice gîndire este o gîndire rea... Omul nu are voie să gîndească. Și „preotul în sine“ inventează grijile, moartea, pericolul mortal al gravidității, toate felurile de

mizerii, bătrînețea, grija, înainte de toate, *boala* – toate, pure mijloace în lupta contra științei! Nevoile nu-i *permit* omului să gîndească... Și totuși! Groaznic! Opera cunoașterii se adună, avîntîndu-se către cer, anunțînd amurgirea zeilor – ce-i de făcut? Dumnezeu cel vechi inventează *războiul*, el desparte noroadele, el face ca oamenii să se distrugă unii pe alții (preoții au avut întotdeauna nevoie de război...). Războiul, între altele, este un mare deranj al ordinii științei! De necrezut! Cunoașterea, *emanciparea de sub domnia preoților*, sporește în ciuda războiului însuși. Și Dumnezeu cel vechi ajunge la o ultimă hotărîre: „omul a devenit științific – *nu mai este nimic de făcut, trebuie înecat*“

49.

Am fost înțeles. Începutul Bibliei conține *întreaga* psihologie a preotului. Preotul cunoaște doar o singură primejdie mare: știința – ideea sănătoasă a cauzei și-a efectului. Însă știință, luată în ansamblul ei, prosperă numai în condiții favorabile – pentru „a ști“ trebuie timp, trebuie un surplus de spirit... „În consecință, omul trebuie făcut nefericit“ – asta a fost, în toate epocile, logica preoților. Se ghicește imediat *ce* este ceea ce, conform acestei logici, a intrat mai întîi în lume – „*păcatul*“ Ideile de păcat și de pedeapsă, întreaga „ordine morală universală“ au fost născocite *împotriva* științei – *împotriva* detașării omului de preot... Omul trebuie să privească *nu* în afara sa, ci înăuntrul său; el *nu* trebuie să privească în lucruri cu istețime și prevedere, ca un învățăcel, în general el nu trebuie să vadă: el trebuie *să sufere*... Și el trebuie să sufere în așa fel, încît să aibă întotdeauna nevoie de preot. Gata cu medicii! *Este nevoie de un mîntuitor*. Ideile de păcat și de pedeapsă, înțelegînd prin ele și doctrina despre „*grație*“, „*mîntuire*“,

„iertare“ – toate aceste *minciuni* fără nici o realitate psihologică – sunt născocite pentru a distruge în om *simțul cauzelor*: ele sunt un atentat contra ideilor de cauză și efect! Și *nu* un atentat cu pumnul, cu cuțitul, cu onoarea urii și-a iubirii! Ci provenind din instinctele cele mai lașe, viclene, josnice! Un atentat *preoțesc*! Un atentat *de paraziți*! Un vampirism de palide lipitori subpământene!... Dacă consecințele naturale ale unui fapt nu mai sunt naturale, ci sunt gândite ca fiind traduse de nălucile conceptuale ale superstiției – „Dumnezeu“, „spirite“, „suflete“ – ca pure consecințe „morale“, răsplată, pedeapsă, avertisment, mijloc de educație, atunci premisa cunoașterii este distrusă; și cu aceasta s-a produs cea mai mare crimă împotriva omenirii. Încă o dată spus, păcatul, această formă de auto-desconsiderare a omului *par excellence*, a fost inventată pentru a face cu neputință știința, cultura, orice înălțare și noblețe a oamenilor; preotul *domnește* prin născocirea păcatului.

50.

În acest punct îmi îngădui, așa cum se cuvine, o psihologie a „credinței“, a „credincioșilor“, tocmai pentru folosul credincioșilor. Dacă și astăzi cei care încă nu știu cît de *necuviincios* este să fii credincios nu se află în scădere – sau, întrucît aceasta este un semn de *décadence*, de voință de viață zdrobită – mîine deja ei o vor ști. Vocea mea ajunge și la cei tari de urechi. Se pare, dacă, de altfel, eu nu am auzit greșit, că există la creștini un criteriu al adevărului, care este numit „dovada puterii“ „Credința te mîntuie: *decî*, ea este adevărată“ Aici, s-ar putea reproșa, în primul rînd, că tocmai mîntuirea nu este dovedită, ci numai *promisă*: mîntuirea este legată de condiția de a fi „credincios“ – omul *trebuie* să fie mîntuit *pentru că* crede... Dar, cum poate fi

dovedit că *acest* „dincolo“, inaccesibil oricărui control, pe care preotul îl promite credinciosului, se va împlini în realitate? Pretinsa „dovadă a puterii“ este, deci, în esență, iarăși, numai o credință că efectul care a fost promis de credință nu va lipsi. În formulă: „cred că credința mă mîntuie; *în consecință*, ea este adevărată“ Dar cu aceasta am ajuns la capătul problemei. Acest „în consecință“ ca și criteriu al adevărului ar fi *absurdul* însuși. Cu o oarecare îngăduință, să admitem, totuși, că mîntuirea prin credință este dovedită (*nu* este numai dorită, *nu* este doar promisă prin gura suspectă a unui preot): mîntuirea – vorbind mai tehnic, plăcerea – ar putea fi vreodată o dovadă a adevărului? Atît de puțin, încît aproape ar putea fi bună drept contra-argument sau, în orice caz drept cea mai mare bănuială împotriva adevărului, dacă simțămîntele de plăcere se amestecă în întrebarea „ce este adevărat?“ Dovada plăcerii este o dovadă *pentru* „plăcere“, nimic mai mult; de unde s-ar putea ști sigur că tocmai judecățile *adevărate* produc o plăcere mai mare decît cele false și că, potrivit unei armonii prestabilite, atrag după sine, cu necesitate, sentimente plăcute? Experința tuturor spiritelor riguroase și profund dezvoltate ne învață contrariul. Pentru fiecare pas făcut în direcția adevărului omul a trebuit să se lupte, a trebuit să abandoneze aproape tot, la ceea ce ține inima, iubirea noastră, încrederea noastră în viață. Pentru aceasta este nevoie de măreție sufletească: serviciul adevărului este cel mai aspru serviciu. Ce înseamnă atunci a fi *corect* în treburile spirituale? Că omul este riguros împotriva inimii sale, că disprețuiește „sentimentele frumoase“, că din orice Da și Nu face o problemă de conștiință! Credința ne mîntuie: *în consecință*, ea ne minte...

51.

Că în anumite condiții credința mîntuie, că mîntuirea încă nu face dintr-o *idee fixă* o idee adevărată, că credința nu mișcă munții, ci *pune* munții și acolo unde aceștia nu

există: că o trecătoare vizită într-o *casă de nebuni* ne lămurește suficient cu privire la aceasta. Firește, *nu* pe un preot: pentru că el neagă din instinct că boala e boală, că o casă de nebuni e casă de nebuni. Creștinismul *are nevoie* de boală cam tot atît cît elenitatea a avut nevoie de un surplus de sănătate – a *îmbolnăvi* este intenția ascunsă a oricărui sistem de proceduri, al Bisericii, în vederea mîntuirii. Și Biserica însăși – nu este casa catolică de nebuni cel din urmă ideal? Pămîntul, în general, o casa de nebuni? Omul religios, așa cum *îl vrea* Biserica, este un tipic *décadent*; timpul cînd o criză religioasă devine stăpînă peste un popor e caracterizat, de fiecare dată, printr-o epidemie nervoasă: „lumea interioară“ a omului religios seamnă, pînă la confuzie, „lumii interioare“ a omului surexcitat și istovit; stările „superioare“ pe care creștinismul le-a pus, ca valoare a tuturor valorilor, deasupra omenirii, sunt forme epileptoide, – Biserica n-a declarat ca sfinți decît nebuni și escroci *in maiorem Dei honorem*⁹⁵ Mi-am permis odată să consider întregul *trainig*⁹⁶ creștin al penitenței și al mîntuirii (pe care o putem studia astăzi cel mai bine în Anglia) ca o *folie circulaire*⁹⁷, metodic produsă, pe un teren deja pregătit pentru aceasta, ceea ce înseamnă în mod fundamental morbid. Nimeni nu este liber să devină creștin – omul nu este „convertit“ la creștinism – trebuie să fie suficient de bolnav pentru asta... Noi, ceilalți, care avem *curajul* de-a fi sănătoși și, de asemenea, al disprețului, cum mai avem noi dreptul de a disprețui o religie care ne-a învățat să nu înțelegem trupul! care nu vrea să se elibereze de superstiția sufletului! care face un „merit“ din hrănirea insuficientă, care luptă împotriva sănătății ca și împotriva unui dușman, unui diavol, unei ispite! care și-a băgat în cap că se poate purta un „suflet desăvîrșit“ într-un cadavru și care are nevoie pentru această să-și prepare un nou concept de „desăvîrșire“, o ființă palidă, bolnăvicioasă, idiot exaltată, așa numita sfințenie – sfințenie care ea însăși nu

este decît un soi de simptome ale trupului sărăcit, enervat, incurabil de strîcat!... Mișcarea creștină, ca o mișcare europeană, este de la început mișcarea de ansamblu a tot felul de elemente uzate, ce constituie deșeuri (acestea vor să aibă puterea prin intermediul creștinismului). Ele *nu* exprimă decăderea unei rase, ele sunt un agregat al formelor de *decadență* de pretutindeni, care se îngrămădesc unele în altele și se caută unele pe altele. Nu coruperea antichității însăși, a autenticității nobile, este cea care a făcut cu puțință creștinismul, precum se crede; nu poate fi combătut cu destulă tărie idiotismul savant care și astăzi mai susține ca fiind adevărat așa ceva. În epoca în care straturile bolnave și alterate ale Ciandalei s-au creștinizat în întreg *imperiul*, tocmai *tipul contrariu*, nobilimea, a existat în forma ei cea mai frumoasă și mai coaptă. Au devenit stăpîni cei în număr mai mare: *a triumfat* democratismul instinctelor creștine... Creștinismul n-a fost național, nu era determinat rasial – el s-a adresat tuturor felurilor de dezmoșteniți ai vieții, și-a avut pretutindeni aliații săi. Creștinismul a îndreptat *ranchiuna*⁹⁸ celor bolnavi pînă în măduva oaselor, instinctul *împotriva* celor sănătoși, *împotriva* sănătății. Tot ceea ce este bine făcut, mîndria, orgoliul, frumusețea înainte de toate, deranjează urechile și ochii. Încă o dată, amintesc cuvîntul de neprețuit al lui Pavel: „Cî Dumnezeu și-a ales pe cele *nebune* ale lumii... pe cele *slabe* ale lumii... pe cele *de neam de jos* ale lumii, pe cele *nebăgate în seamă*...”⁹⁹; asta a fost formula, acest *in hoc signo*¹⁰⁰ *al decadenței* a învins. *Dumnezeu pe cruce* – nu se înțelege încă, nici acum groaznicul fundal de idei ascuns în spatele acestui simbol? Tot ceea ce suferă, tot ceea ce atîrnă pe cruce este dumnezeiesc... Noi toți atîrnăm pe cruce, în consecință, *noi* suntem divini... Noi toți suntem divini... Creștinismul a fost o victorie, prin el s-a prăpădit o convingere mai nobilă – creștinismul a fost cea mai mare nenorocire de pînă acum a omenirii.

52.

Creștinismul se află în opoziție cu orice lucru *spiritual* bine făcut: el se poate folosi ca rațiune creștină numai de rațiunea bolnavă, el ia partea a tot ceea ce este idiot, el rostește afurisenia împotriva „spiritului“, împotriva *superbiei* spiritului sănătos. Întrucât boala ține de esența creștinismului, *trebuie* ca și starea tipic creștină a „credinței“ să fie o formă de boală și orice drum drept, cinstit, științific către cunoaștere trebuie înlăturat de Biserică *drept* un drum *interzis*. Deja îndoiala este un păcat. Lipsa totală de curățenie psihologică la un preot – care se vedește în privire – este un fenomen ce constituie *consecința decadenței*; sunt de observat din acest punct de vedere femeiuștele isterice, pe de o parte, copiii rahitici, pe de altă parte, pentru a se vedea cum în mod regulat falsitatea din instinct, plăcerea de a minți de dragul de a minți, incapacitatea de a privi și-a merge direct este expresia *decadenței*. Credința înseamnă *a nu vrea* să știi ceea ce este adevărat. Pietistul, preotul ambelor sexe este fals *pentru că* este bolnav: instinctul său *pretinde* ca adevărul să nu fie afirmat în nici un punct. „Ceea ce îmbolnăvește este *bun*; ceea ce provine din plenitudine, prisosință, putere, este *rău*“; așa simte credinciosul. *Constrângerea de a minți* – după ea ghicesc pe fiecare teolog predestinat. Un alt semn distinctiv al teologilor este *incapacitatea pentru filologie*. Prin filologie trebuie înțeles aici, într-un sens general, arta de a citi și a înțelege bine – a putea citi faptele *fără* a le falsifica prin interpretare, *fără* a pierde, din dorința de a înțelege, prevederea, răbdarea și finețea. Filologia ca *ephexis*¹⁰¹ în interpretare: fie că este vorba acum de cărți, știri jurnalistice, destine, buletine meteorologice – pentru a nu vorbi de „mântuirea sufletului“ Felul în care un teolog, indiferent că la Berlin sau la Roma, explică un „pasaj biblic“ sau un fapt trăit, de exemplu, o victorie a armatei naționale prin

lumina mai înaltă a psalmilor lui David, este întotdeauna în așa măsură *îndrăznească* că aceasta îl face pe un filolog să se urce pe pereți. Și cu ce ar trebui el să înceapă când pietiștii și alte vaci din țara Suabiei fac din mizerabila lor existență cotidiană și cu miros stătut, cu ajutorul „degetului lui Dumnezeu“, o minune a „grației“, a „providenței“, a „experiențelor mântuirii“ Cea mai modestă risipă a spiritului, ca să nu mai spunem nimic despre respect, ar trebui să-i aducă pe acești interpreți la convingerea caracterului în întregime copilăresc și nedemn al unui asemenea abuz al calității divine. Dacă ne-ar stăpîni cu o pietate în așa măsură de mică, Dumnezeu, care ne vindecă la timpul potrivit de guturai sau care ne urcă în trăsură chiar în clipa în care izbucnește o ploaie torențială, un Dumnezeu atât de absurd ar trebui suprimat chiar dacă el ar exista. Un Dumnezeu, ca servitor, factor poștal, omul din calendar, în esență, un cuvînt pentru cel mai stupid mod de împlinire... „Providența divină“, așa cum o vede astăzi fiecare al treilea om al „Germaniei culte“, ar fi un asemenea argument împotriva lui Dumnezeu, în comparație cu care unul mai tare nu ar putea fi gîndit deloc. Și, în orice caz, este vorba de un argument împotriva germanilor..

53.

Că *martirii* dovedesc ceva cu privire la adevărul unui lucru este atât de puțin adevărat, încît aş vrea să pun la îndoială că, în general, un martir a avut de-a face cu adevărul. Deja tonul cu care un martir își strigă în fața lumii ceea ce el ține ca fiind adevărat exprimă un grad atât de scăzut de corectitudine intelectuală, o asemenea *stupiditate* față de problema „adevărului“, încît niciodată nu este nevoie să contrazici un martir. Adevărul nu este ceva pe care unii l-ar avea, iar alții nu l-ar avea: cel mult

țărani sau apostolii țărani, de felul lui Luther, ar putea gândi în felul ăsta despre adevăr. Poți fi sigur că în funcție de gradul de conștiințiozitate în cele spirituale, în acest punct modestia, *moderația* vor fi cu atât mai mari. *Afi cunoscător* în cinci lucruri și a înlătura cu o mână îndrăznească această pentru că *în loc* să știm... „Adevărul“, așa cum îl înțelege orice profet, sectar, liber-cugetător, socialist, cleric, este un argument perfect pentru faptul că educația spiritului și depășirea de sine, care sunt necesare pentru aflarea unui adevăr mic oarecare – fie acesta oricât de mic – lipsesc încă. Moartea martirilor, în trecut fie spus, este o mare nenorocire în istorie, ei au sedus. Concluzia trasă de toți idioții: -- printre aceștia, femeile și poporul – că un lucru pentru care cineva merge la moarte (sau care chiar provoacă o epidemie a dorinței de moarte, precum primul creștinism) ar avea o valoare, această concluzie a devenit o frână de nespus împotriva cercetării, a spiritului de cercetare și prevedere. Martirii provoacă vătămări adevărului.... Și astăzi este nevoie numai de o anumită cruzime a persecuției pentru ca o sectă, în sine încă atât de indiferentă, să-și creeze un nume *onorabil*. Cúm? schimbă valoarea unui lucru faptul că cineva își dă pentru el viața? O greșeală care devine demnă de onoare este o greșeală care posedă o putere de fascinație în plus: credeți voi, voi domnilor teologi, că vă lăsăm ocazia de-a face martiri pentru minciunile voastre? Un lucru poate fi combătut, întrucât poate fi pus deoparte cu deplin respect; poate fi pus deoparte; în felul acesta se combat și teologii... Prostia istorică universală a tuturor persecutorilor a fost tocmai aceea că ei au dat lucrului combătut aparența de onorabilitate – că i-au dat cadou fascinația martiriului... Până astăzi, femeia cade în genunchi în fața unei erori, dacă i s-a spus că pentru ea cineva a murit pe cruce. *Este, așadar, crucea un argument?* Însă, cineva deja a pronunțat despre toate aceste lucruri cuvântul de care de mii de ani ar fi fost nevoie – Zarathustra.

„Cu urme-nsîngerate şi-au scris ei drumul, pe care-l străbăteau, iar nerozia lor îi învăţa că adevărul se mărturiseşte cu sînge.

Dar sîngele este cel mai nepotrivit martor al adevărului; sîngele înveninează cea mai-pură învăţătură, făcînd din ea doar ură şi iluzie a inimilor.

Şi dacă unul pentru-nvăţătura sa trece prin foc – ce dovedeşte aceasta! Mai bine ar fi, într-adevăr, ca-nvăţătura noastră să se nască doar din jarul nostru“ (VI, 134)¹⁰²

54.

Să nu ne lăsăm induşi în eroare: marile spirite sunt sceptice. Zarathuștra este un sceptic. Tăria şi *libertatea*, provenite din forţă şi din excesul de forţă al spiritului se dovedesc prin *scepticism*. Pentru toate problemele fundamentale care privesc valoarea şi non-valoarea, oamenii cu convingeri nu intră deloc în socoteală. Convingerile sunt închisori. Cine nu vede destul de departe, acela nu vede ceea ce se află *sub* el; pentru a putea să intri în discuţia cu privire la valoare şi non-valoare, trebuie să vezi *sub* tine – în spatele tău – cinci sute de convingeri... Un spirit care vrea ceva mare, care vrea, de asemenea, şi mijloacele pentru aceasta este, cu necesitate, un sceptic. Libertatea tuturor felurilor de convingeri, *capacitatea de a vedea liber aparţine* celor tari... Marea privire, fundament şi putere a fiinţei sale, este mai luminată, mai despotică decît este el însuşi, pune toată inteligenţa sa în slujba ei; ea o face de negîndit, ea îi dă curajul, curajul mijloacelor, chiar şi necucernice; ea îi permite, în anumite condiţii, convingeri. Convingerea ca *mijloc*: multe se pot atinge numai prin intermediul unei convingeri. Marea pasiune are nevoie de convingeri, consumă convingerile, nu li se supune – ea se ştie suverană. Invers: nevoia de credinţă după ceva

nedeterminat între da și nu, de Carlyle-ism¹⁰³, dacă mi se trece cu vederea acest cuvânt, este o nevoie de *slăbiciune*. Omul credinței, „credinciosul” de orice fel, este, în mod necesar, un om dependent – un oarecine care nu poate să se afirme *pe sine* ca scop, care, în general, din sine, nu poate afirma scopuri. „Credinciosul” nu-și aparține, el poate fi doar un mijloc, *el trebuie folosit*, el are nevoie de cineva care să-l folosească. Instinctul lui dă cea mai mare onoare unei morale a negării de sine: totul îl convinge de aceasta, inteligența, experiența, sănătatea sa. Orice fel de credință este ea însăși o expresie a negării de sine, a înstrăinării de sine... Dacă luăm în considerare cât de necesară este pentru cei mai mulți o regulă diriguitoare, care să-i țină legați și fixați din afară, și că constrângerea, într-un înțeles mai general *sclavia*, este singura și ultima condiție, pentru ca oameni cu voința slabă, în primul rând femeia, să poată prospera; vom înțelege astfel și convingerea, „credinciosul” Omul convingerii își are în el însuși coloana sa vertebrală. A *nu* vedea multe lucruri, a nu fi nepărtinitor din nici un punct de vedere, a fi parținic în sensul cel mai deplin, a avea o optică riguroasă și necesară cu privire toate valorile – numai asta condiționează faptul că un asemenea fel de om, în general, există. Însă, astfel, el este adversarul, în antagonism cu sinceritatea – cu adevărul... Credinciosului nu-i este permis, în general, să aibă o conștiință în problema „adevărului” și „neadevărului”: a li corect în *această* privință ar însemna, imediat, pieirea sa. Condiționarea patologică a opticii sale face din omul convingerii un fanatic – Savanarola¹⁰⁴, Luther, Rousseau¹⁰⁵, Robespierre¹⁰⁶, Saint-Simon¹⁰⁷ – tipul opus spiritului puternic și ajuns *liber*. Însă marea atitudine a acestor spirite *bolnave*, a acestor epileptici ai conceptului, lucrează asupra marilor mase – fanaticii sunt *pitorești*, omenirea vede cu mai multă plăcere gesturi decât să audă *argumente*...

55.

Să facem un pas mai departe în psihologia convingerii, a „credinței“ Este mult de când am început să cercetez dacă nu cumva convingerile sunt un dușman mai periculos al adevărului decât minciunile („Omenesc, prea omenesc“, I, aforismul 483)¹⁰⁸ De data asta aș vrea să pun întrebarea hotărâtoare: există, în general, o contradicție între minciună și convingere? Toată lumea crede așa; dar ce nu crede lumea! Orice convingere își are istoria sa, formele sale, prealabile, tentativele și formulările sale greșite; ea *devine* convingere după ce multă vreme *n-a fost* și după ce și mai multă vreme *abia* este. Cum? sub această formă embrională a convingerii nu s-ar putea afla și minciuna? Câteodată este nevoie numai de-o schimbare de persoane: pentru fiu va fi convingere ceea ce pentru tată mai era minciună. Numesc minciună dacă ceva ce vedem *nu* vrem să vedem, dacă ceva ce vedem *nu* vrem să vedem *asa* cum este: dacă minciuna s-a spus față de martori sau fără martori, asta nu intră în considerație. Minciuna cea mai obișnuită e cea prin care ne înșelăm pe noi înșine; cea prin care-i înșelăm pe ceilalți constituie, relativ, un caz de excepție. Acum, a *nu* vrea să vezi ceea ce se vede, acest a *nu* vrea să vezi *asa* cum se vede este aproape condiția primă pentru toți cei care, într-un sens oarecare al cuvîntului, sunt *partinici*: omul de partid este cu necesitate un mincinos. De exemplu, istoriografia germană este convinsă că Roma reprezenta despotismul și că germanii au adus pe lume spiritul libertății: ce deosebire există între această convingere și o minciună oarecare? „Mai este încă voie să ne mirăm că, din instinct, toate partidele, chiar și istoricii germani, au în gură marele cuvînt de morală – că morala *continuă să existe* aproape numai pentru că omul de partid de orice fel are nevoie de ea în fiecare clipă? Aceasta este convingerea *noastră*! o recunoaștem în fața întregii lumi, trăim și murim pentru ea – respect față de

toți aceia care au convingeri!“ – asemenea vorbe am auzit chiar și din gura antisemiților. Dimpotrivă, domnii mei! Un antisemit nu va fi deloc mai cuviincios prin faptul că din principiu minte... Preoții, care în asemenea lucruri sunt mai subtili și au înțeles foarte bine obiecția care se află în ideea de convingere, ceea ce înseamnă, într-o minciună principială, fiindcă e pusă în slujba unui scop, au preluat de la iudei dibăcia de a introduce conceptul de „Dumnezeu“, „voința lui Dumnezeu“, „revelația lui Dumnezeu“ în acest loc. Chiar și Kant, prin imperativul său categoric, se află pe aceeași cale: prin aceasta rațiunea sa a devenit *practică*. Există probleme în privința cărora omului *nu-i* este dat să decidă asupra adevărului sau neadevărului lor; toate problemele cele mai înalte, toate problemele supreme cu privire la valori trec dincolo de rațiunea omenească... A înțelege limitele rațiunii – numai *aceasta* este cu adevărat filosofia... Pentru ce a dat Dumnezeu omului revelația? Ar fi făcut Dumnezeu cu aceasta ceva inutil? Omul nu poate ști prin el însuși ce este bun și ce este rău, de aceea Dumnezeu l-a învățat voința sa... Morala: preotul *nu* minte – problema „adevărului“ sau „neadevărului“ nu se pune în chestiunile despre care vorbesc preoții, aceste lucruri nu permit în nici un chip minciuna. Căci, pentru a minți, trebuie să se hotărească asupra *aceea ce* este aici adevărat. Dar tocmai aceasta nu *poate* omul; preotul este, astfel, numai muștiucul lui Dumnezeu. Un asemenea silogism¹⁰⁹ preoțesc, în felul acesta, nu este numai iudaic sau creștin; dreptul la minciună și *viclenia* „revelației“ aparțin tipului de preot, preotului *decadent*, la fel de bine ca preotului păgîn (păgîni sunt toți cei care spun Da vieții, pentru care „Dumnezeu“ este cuvântul pentru marele Da spus tuturor lucrurilor). „Legea“, „voința lui Dumnezeu“, „cartea sfântă“, „inspirația“ – toate sunt numai cuvinte pentru condițiile în care preotul a ajuns să dețină puterea, *prin care* preotul își menține puterea – aceste concepte se găsesc

la baza tuturor organizațiilor preotești, a tuturor formațiilor conduse de preoți sau filosofi. „Minciuna sfântă“ este comună lui Confucius, Cărții legilor lui Manu¹¹⁰, lui Mahomed¹¹¹, Bisericii creștine; ea nu lipsește nici la Platon. „Adevărul este aici“: asta înseamnă să se audă pretutindeni *că preotul minte...*

56.

În cele din urmă contează în slujba cărui *scop* minte. Că din creștinism lipsesc scopurile „sfinte“, *aceasta* este obiecția *mea* împotriva mijloacelor sale. Scopurile sunt numai *rele*: otrăvirea, defăimarea, negarea vieții, disprețul trupului, înjosirea și auto-dezonoarea omului prin conceptul de păcat – *în consecință*, și mijloacele sale sunt rele. Citesc cu un sentiment potrivnic *Cartea legilor lui Manu*, o operă incomparabil de spirituală și superioară, pe care a o asemăna cu Biblia, fie și numai în treacăt, ar fi un păcat contra *spiritului*. Se poate ghici imediat: are o adevărată filosofie în spatele ei, *în ea*, nu numai un iudaism, amestec rău mirositor de rabinism și superstiție – există și pentru psihologul cel mai răsfățat ceva de rumegat. Să *nu* uităm principalul, deosebirea fundamentală față de orice fel de Biblie: stările nobile: prin aceasta filosofii și luptătorii țin în subordinea lor mulțimile; peste tot valori ale nobileței, un sentiment al perfecțiunii, un Da spus vieții, un sentiment triumfător al savurării sinelui și a vieții – lumina soarelui strălucește peste întreaga carte. Toate lucrurile, *pe care creștinismul le acoperă cu vulgaritatea sa de nemăsurat*, de exemplu concepția, femeia, căsătoria, devin aici serioase, sunt tratate cu seriozitate, dragoste, încredere. De fapt, cum poate să stea în mîna copiilor și femeilor o carte care conține aceste cuvinte josnice: „Dar din cauza desfrînării, fiecare să-și aibă femeia sa și fiecare femeie să-și aibă bărbatul

său... Fiindcă mai bine este să se căsătorească decît să ardă“¹¹² Și oare e voie să fii creștin, atîta vreme cît prin ideea de *immaculata conceptio*¹¹³ a fost creștinizată, adică *murdărită* nașterea omului? Nu cunosc nici o carte în care să se fi spus atîtea lucruri plăcute și bune femeii ca în *Cartea legilor lui Manu*, acești bătrîni cu barbă căruntă și acești sfinți au un fel amabil de-a fi față de femei, care, probabil, n-a fost întrecut de atunci. „Gura unei femei – se spune într-un loc – sărutul unei fete, rugăciunea unui copil, fumul jertfei sunt întotdeauna pure“ Într-un alt loc: „nu există nimic mai pur decît lumina soarelui, umbra unei vaci, aerul, apa, focul și respirația unei fecioare“ Un ultim loc – poate de asemenea o minciună sfîntă: „Toate orificiile trupului de deasupra buricului sunt pure, toate cele de dedesupt sunt murdare. Numai la fecioare întreg corpul este pur“

57.

Prindem *in flagranti*¹¹⁴ ireligiozitatea mijloacelor creștine atunci cînd măsurăm scopul creștinismului cu scopul *Cărții legilor lui Manu* – „dacă punem în lumină puternică marea opoziție dintre cele două scopuri. Criticul creștinismului nu poate evita să facă creștinismul demn de *dispreț*. O asemenea carte de legi, ca cea a lui Manu, s-a născut ca fiecare carte bună de legi: a rezumat experiența, înțelep-ciunea, morala experimentată a unor lungi secole, ea concluzionează, nu creează nimic în plus. Condiția unei codificări de felul acesta este recunoașterea faptului că mijloacele de a asigura autoritatea unui adevăr dobîndit încet și *cu risipă* sunt fundamental diferite de acelea prin care acest adevăr poate fi demonstrat. O carte de legi nu povestește niciodată nevoia, fundamentul, cazuistica din preistoria unei legi; tocmai prin asta și-ar pierde tonul

imperativ, acel „tu trebuie“, condiția primă ca să fie ascultată. Problema constă tocmai în aceasta. Într-un anumit punct al dezvoltării unui popor, pătura sa prudentă, cea mai inteligentă, adică cea care privește înapoi și înainte, consideră ca subînțeleasă experiența conform căreia trebuie – adică, *se poate* trăi. Scopul ei este ca din opera experimentelor și a experienței rele să strângă, pe cât este cu putință, recolta cea mai bogată și mai deplină. În consecință, ceea ce, înainte de toate, trebuie acum evitat, este de a continua experimentarea, dăinuirea pe mai departe a stării instabile a valorilor, *exprimarea, alegerea, critica practică* a valorilor *in infinitum*¹¹⁵. Acestora li s-a opus un dublu zid: o dată, *revelația*, adică acea afirmație după care rațiunea oricărei legi *nu* ar fi de origine omenească, nici căutată și găsită încet și prin intermediul unor erori, ci doar a fost comunicată ca avînd în întregime origine divină, perfectă, fără istorie, un dar, o minune... Apoi, *tradiția*, ceea ce înseamnă afirmația că legea exista deja din timpuri străvechi, că este *lipsă de pietate*, o crimă împotriva predecesorilor să te îndoiești de ea. Autoțitatea legilor se întemeiază pe tezele: Dumnezeu este cel care *a dat-o*, strămoșii, cei care *au trăit-o*. Rațiunea superioară a unei asemenea proceduri stă în intenția de a îndepărta pas cu pas conștiința de viață, al cărei caracter drept este recunoscut (aceasta înseamnă *dovedită* printr-o experiență extraordinar de mare și riguros filtrată): în felul acesta este atins automatismul complet al instinctului – această condiție a oricărui fel de măiestrie, a oricărui fel de desăvîrșire în arta vieții. A elabora o carte de legi de felul celei a lui Manu înseamnă pentru un popor a fi, de acum înainte, stăpîn pe sine, a deveni maestru, a ajunge desăvîrșit – a se ambiționa pentru cea mai înaltă artă a vieții. *Pentru aceasta trebuie să-l faci inconștient*: acesta este scopul oricărei minciuni sfinte. *Ordinea de castă*, legea supremă, dominantă, este numai sancționarea unei *ordini naturale*, a

unei legități naturale de prim rang, asupra căreia nu are putere nici o voință arbitrară, nici o „idee modernă“ În fiecare societate sănătoasă se întâlnesc, determinându-se reciproc, trei tipuri fiziologice ce gravitează diferit, fiecare avînd igiena sa proprie, domeniul său de muncă propriu, propriul său fel de sentiment al perfecțiunii și măiestriei. Natura – și nu Manu – este cea care separă unul de altul tipul preponderent spiritual, cel preponderent cu mușchi tari și temperament puternic și un al treilea tip, care nu se remarcă nici în primul și nici în al doilea, pe cei mediocrii – pe cei din urmă ca cei mai mulți la număr, pe cei dinții ca cei aleși. Casta superioară – pe ei îi numesc *cei mai puțini* – ca cea perfectă, are și privilegiile celor mai puțini: de aceasta ține reprezentarea pe pămînt a fericirii, a frumuseții, a binelui. Numai oamenii de spirit au dreptul la frumusețe, la năzuința către frumos: numai la ei bunătatea nu este slăbiciune. *Pulchrum est paucorum hominum*¹¹⁶: binele este un privilegiu. Față de acesta nimic nu le este mai puțin îngăduit decît manierele urîte sau decît o privire pesimistă, un ochi care *urîțește* – sau chiar decît indignarea față de aspectul de ansamblu al lucrurilor. Indignarea este prerogativa Ciandalei; la fel pesimismul. „*Lumea este desăvîrșită*“ – astfel sună instinctul celor mai spirituali, instinctul care spune *Da*: nedesăvîrșirea, orice fel de existență *dedesuptul nostru*, distanța, patosul distanței, Ciandala însăși aparțin încă acestei desăvîrșiri. Oamenii cei mai de spirit, ca fiind *cei mai tari*, își găsesc fericirea acolo unde alții își găsesc pierirea: în labirint, în duritatea față de ei înșiși și față de alții, în căutare: plăcerea lor este de a se învinge pe ei înșiși; așcetismul devine la ei natural, nevoie, instinct. Sarcina dificilă contează pentru ei ca un privilegiu: a se juca cu poveri care pe alții îi zdrobesc, o *odihnă*... Cu-noașterea – o formă de ascetism. Ei sunt cel mai onorabil tip de oameni; asta nu exclude ca ei să fie cei mai veseli și mai amabili. Ei sunt stăpîni nu pentru că vor, ci pentru că

există; ei nu au libertatea de a fi al doilea. Al *doilea*: cei care stau pe loc: aceștia sunt paznicii dreptății, cei care au în grijă ordinea și siguranța, aceștia sunt luptătorii nobili, acesta este, înainte de toate, *regele*, ca cea mai înaltă formulă a războinicului, a judecătorului și susținătorului legii. Cei care stau pe al doilea loc sunt executorii celor mai spirituali, cei mai apropiați lor, care preiau tot ceea ce este *grosolan* în munca de a stăpîni – suita lor, mîna lor dreaptă, învățăceii lor cei mai buni. Încă o dată spus, în toate acestea nu este nimic arbitrar, nimic „făcut”; ceea ce este *altul*, este făcut – atunci, natura a fost distrusă... Ordinea de castă, *ordinea rangurilor*, formulează numai legea supremă a vieții însăși: separarea celor trei tipuri este necesară pentru păstrarea societății, pentru a face cu putință tipul mai înalt și cel mai înalt – *inegalitatea* drepturilor este prima condiție pentru a exista drepturi, în general. Un drept este un privilegiu. În felul său de a fi, fiecare își găsește și privilegiul său. Să nu disprețuim privilegiile *mediocrilor*. Cu cît ajungem *mai sus*, viața devine mereu mai aspră – crește frigul, crește responsabilitatea. O cultură superioară este ca o piramidă; ea nu poate sta decît pe o bază largă, ea are nevoie, înainte de toate, ca o condiție a sa, de o mediocritate puternică și sănătos consolidată. Meșteșugul, comerțul, agricultura, *știința*, cea mai mare parte a artelor, într-un cuvînt, întregul conținut al activităților profesionale este compatibil numai cu mediocritatea în putere și în dorință; ar fi deplasat să trecem în rîndul excepțiilor lucruri asemănătoare, instinctul ce aparține acestora ar contrazice atît aristocratismul, cît și anarhismul. Ca omul să fie o utilitate publică, o roată, o funcție, pentru asta e nevoie de-o determinare naturală: *nu* societatea, ci *acel fel de fericire* de care numai cei mai mulți sunt capabili face din ei niște mașini inteligente. Pentru mediocri, a fi șters este o fericire; măiestria în ceva anume, specializarea este un instinct natural. Ar fi total nedemn pentru un spirit mai profund să vadă în me-

diocritatea ca atare o obiecție în sine, este *prima* necesitate ca excepția să poată fi dată: o cultură înaltă este determinată de aceasta. Dacă un om de excepție se poartă tocmai cu mediocrii mai delicat decât cu sine însuși și cu cei egali lui, aceasta nu este numai o curtoăzie a inimii – aceasta este pur și simplu datoria sa¹¹⁷ Pe cine urăsc mai mult dintre adunăturile de astăzi? Adunătura socialistă, apostolii Ciandala, cei care îngroapă instinctul, plăcerea, sentimentul de satisfacție al muncitorului cu mărunta lor existență – care îl fac invidios, îl învață să se răzbune... Nedreptatea nu se află niciodată în drepturile inegale, ci se află în pretenția la drepturi „egale“ Ce este *rău*? Am mai spus-o deja: tot ceea ce provine din slăbiciune, invidie, *răzbunare*. Anarhistul și creștinul au o origine comună...

58.

În realitate, se face o deosebire după scopul în care se mințe: dacă, cu aceasta, păstrăm sau *distrugem* ceva. Se poate pune o perfectă egalitate între creștin și anarhist: scopul lor, instinctul lor este orientat numai înspre distrugere. Dovadă pentru această afirmație trebuie doar scoasă din istorie: ea o conține cu o precizie înspăimântătoare. Tocmai am cunoscut o legislație religioasă al cărei scop a fost ca *determinarea* supremă a propășirii vieții, o mare organizare a societății, să fie „eternizată“ – creștinismul și-a găsit misiunea sa tocmai în distrugerea unei asemenea organizări, *întrucât ea face viața să prospere*. Acolo, rezultatele rațiunii, vreme de ani îndelungați de experimente și nesiguranță, trebuiau să sprijine nevoile cele mai îndepărtate, iar roadele atât de mari, bogate și depline pe cât era cu putință, trebuiau adăpostite: aici, a fost invers¹¹⁸, în timpul nopții roadele au fost *otrăvite*... Ceea ce exista: *aere perennius*, adică

imperium Romanum, cea mai măreață formă de organizare din cîte s-au realizat pînă acum în niște condiții dificile, în comparație cu care tot ce i-a premers și tot ce i-a succedat este numai cîrpăceală, lucru nedesăvîrșit, diletantism – fiecare sfînt anarhist și-a făcut o „pietate“ din a distruge „lumea“, ceea ce înseamnă *imperium romanum*, pînă ce nu mai rămîne piatră pe piatră – pînă cînd germanii și alți mitocani să poată deveni stăpîni peste el... Creștinul și anarhistul: amîndoi niște *décadents*, amîndoi incapabili de a acționa altfel decît dizolvant, otrăvitor, vătămător, sugînd sînge, amîndoi avînd ură de moarte împotriva a tot ce există, a ceea ce este mare, a ceea ce durează, a ceea ce promite un viitor vieții... Creștinismul a fost vampirul Imperiului roman – el a distrus peste noapte munca extraordinară a romanilor de a dobîndi un tereñ pentru o mare cultură, *care își are timpul ei*. Tot nu înțelegem încă? *Imperium romanum* pe care îl cunoaștem, pe care istoria provinciilor romane ne face să-l cunoaștem mereu mai bine, această admirabilă operă de artă de mare stil, a fost un început. Zidirea lui a fost socotită, spre a fi *dovada* sa însuși, pentru mii de ani: – pînă astăzi niciodată nu s-a mai construit astfel și nici nu s-a visat să se construiască în măsura egală *sub specie eterni!*¹¹⁹ – Această organizație a fost suficient de puternică pentru a-i suporta pe împărații răi: întîmplarea persoanelor nu are nimic de a face în asemenea lucruri, – *primul* principiu al tuturor marilor construcții. Însă el n-a fost suficient de puternic în fața celei mai corupte forme a corupției, împotriva *creștinilor*... Această rîmă tainică, care, profitînd de noapte, nori și ambiguitate, s-a apropiat individual, pe furiș, de fiecare și fiecărui individ i-a supt seriozitatea pentru lucrurile adevărate, instinctul pentru *realități* în general, această laudă lașă, feminină și dulceagă a îndepărtat pas cu pas „sufletul“ de această extraordinară construcție – acele naturi prețioase, nobil bărbătești, care au simțit în problema Romei problema lor proprie,

seriozitatea lor proprie, *mîndria* lor proprie. Fățărnicia bigotă, conventiculele secretoase, conceptele întunecate, ca un iad, jertfa nevinovaților, *unio mystico*¹²⁰ întru sòrbirea sîngelui, înainte de toate focul îndelung întezit al urii, al urii de tip Ciandala – *aceasta* a stăpînit Roma, aceeași formă de religie împotriva căreia, în forma ei preexistentă, deja Epicur¹²¹ a pornit război. Să se citească numai Lucrețiu pentru a înțelege că nu păgînismul a fost *cel* împotriva căruia s-a luptat Epicur, ci creștinismul, vreau să spun, depravarea sufletului prin conceptul de vină, pedeapsă și nemurire. El s-a luptat contra cultelor *subpămîntene* ale întregului creștinism latent – negarea nemuririi a fost pe atunci o adevărată mîntuire. Iar Epicur ar fi învins, pentru că orice spirit onorabil în Imperiul roman a fost epicureian: *atunci apare Pavel...* Pavel, în care ura de tip Ciandala împotriva Romei; împotriva „lumii“, a devenit trup și geniu, evreul, eternul evreu *par excellence...* Ceea ce el a ghicit a fost cum se poate aprinde un „incendiu universal“, cu ajutorul micilor secte ale mișcării creștine, laterale față de iudaism, cum prin mijlocul lui „Isus pe cruce“ s-ar putea strînge la un loc, într-o uriașă putere, toți cei supuși, toți cei răzvrățiți pe ascuns, întreaga moștenire a mișcării anarhiste din imperiu. „Mîntuirea vine prin evrei“ Creștinismul ca formulă pentru a supralicita și a aduna la un loc cultele subpămîntene de orice fel, de exemplu cel al lui Osiris¹²², al mării Mame¹²³, al lui Mithras¹²⁴: în înțelegerea acesteia constă geniul lui Pavel. În această privință instinctul lui a fost atît de sigur, încît, cu o violență necruțătoare față de adevăr, a pus în gura acestui „mîntuitor“ pe care l-a născocit – și nu numai în gură – reprezentările prin care a fascinat toate religiile de tip Ciandala și *a făcut* din el ceva care ar putea fi înțeles și de un preot al lui Mithras. Asta a fost viziunea sa pe drumul Damascului: el a înțeles că *are nevoie* de credința în nemurire pentru a devaloriza lumea; că ideea „infernului“

va stăpîni chiar și peste Roma – că prin „lumea de dincolo“ se omoară viața... Nihilist și creștin: rimează, unul cu celălalt¹²⁵, și nu doar rimează...

59.

Întreaga muncă a lumii antice este *în zadar*: n-am nici un cuvînt care să-mi exprime sentimentul față de ceva atît de groznic. Și luînd în considerare că munca sa era numai o muncă pregătitoare, că printr-o conștiință de sine, cu o tărie de granit, au fost puse temeliile pentru o muncă de mii de ani, întregul *sens* al lumii antice a fost în zadar!... Pentru ce au existat grecii? pentru ce au existat romanii? Toate condițiile pentru o cultură savantă, toate *metodele* științifice erau deja date aici, deja se stabilise marea, incomparabila artă de a citi bine – aceste premise pentru o tradiție culturală, pentru unitatea științelor; știința naturii legată de matematică și mecanică se afla pe cel mai bun drum – *înțelesul faptelor*, ultimul și cel mai prețios dintre simțuri își avea deja școala sa, tradiția sa, veche deja de secole! Se poate pricepe aceasta? Se găsisese tot ceea ce este *esențial* pentru ca treaba să poată merge: – metodele, trebuie spus asta de zece ori, iată esențialul și, totodată, factorul cel mai greu și, de asemenea, ceea ce are împotriva sa pentru cel mai îndelungat timp, obișnuințele și lenea. Ceea ce, astăzi, am recucerit cu o nespūsă stăpînire de sine – căci avem încă oarecum în trup cu toții instinctele rele, cele creștine – privirea liberă a realității, mîna prevăzătoare, răbdarea și seriozitatea în cele mai mici lucruri, întreaga *corectitudine* în cunoaștere – acestea sunt deja aici! Și, cu mai mult de două mii de ani înainte! Și, mai mult încă, exista tactul în gustul bun și fin! *Nu așa*, ca o dresură a creierului! *Nu ca* educație „germană“ cu maniere bădărănești! Cî ca trup, ca gest, ca instinct – cu un cuvînt, ca realitate... *Toate acestea în zadar!* Într-o singură noapte

numai, încă o amintire! Grecii! Romanii! noblețea instinctelor și a gustului, cercetarea metodică, genialitatea organizării și administrației, credința și *voința* în viitorul omului, marele Da rostit tuturor lucrurilor ca *imperium Romanum* sub formă vizibilă, vizibilă pentru toate simțurile, marele stil, nu doar ca artă, ci devenit realitate, adevăr, *viață*... Și nu un fenomen natural a fost acela care l-a îngropat sub dărîmături într-o noapte! Nu germanii și alții grei de picior. Ci a fost ruinată de vampiri vicleni, secreți, nevăzuți, setoși de sînge! Nu a fost învins. I s-a supt doar sîngele!... Setea ascunsă de răzbunare, mica invidie au devenit *stăpîni*! Tot ceea ce este mizerabil, suferind în sine, bîntuit pe ascuns de sentimente rele, întreaga *lume de ghetou* a sufletului a ajuns, dintr-o dată, *deasupra*! Să se citească numai un agitator creștin oarecare, de exemplu, Sfîntul Augustin¹²⁶, pentru a înțelege, pentru a *simți* ce fel de figuri murdare au ajuns sus în felul acesta. Ne vom înșela cu desăvîrșire, dacă vom presupune o oarecare lipsă de rațiune la conducătorii mișcării creștine – oh! sunt inteligenți; inteligenți pînă la sfîntenie, acești domni părinți ai Bisericii!¹²⁷ Cu totul altceva le lipsește. Natura i-a neglijat – ea a uitat să-i dăruiască cu zestrea modestă a instinctelor onorabile, plăcute, *pure*... Între noi fie spus, ei nici nu sunt bărbați... Dacă islamismul disprețuiește creștinismul, are de mii de ori dreptate pentru aceasta: islamismul presupune bărbați...

60.

Creștinismul ne-a păgubit de moștenirea culturii antice, iar mai târziu ne-a păgubit de moștenirea culturii islamice. Lumea minunată a culturii maure spaniole, în esență mai înrudită nouă, care spune simțului și gustului nostru mai mult decît Roma și Grecia, a fost călcată în picioare (eu nu

spun ce fel de picioare), din ce cauză? pentru că ea și-a datorat nașterea unor instincte nobile, bărbătești, pentru că ea a spus Da vieții, și încă cu finețea rară și rafinată a vieții maure. Cavalerii cruciați au luptat mai târziu împotriva a ceva în fața căruia s-ar fi convenit mai bine să cadă în genunchi – o cultură față de care chiar și secolul nostru al nousprezecelea ar putea să apară drept foarte sărac, foarte „întârziat“ Firește, ei au vrut să prade: Orientul era bogat... Să fim, totuși, nepărtinitori! Cruciadele – o piraterie mai înaltă, nimic altceva! Nobilimea germană – în fond, nobilimea vikingă, a fost, cu asta, în elementul ei: Biserica știa prea bine *ce este dispusă să facă* nobilimea germană... Nobilimea germană, întotdeauna „garda elvețiană“ a Bisericii, întotdeauna în serviciul tuturor instinctelor rele ale Bisericii – însă *bine plătită*... Că Biserica și-a dus la capăt războiul ei pe viață și pe moarte împotriva a tot ceea ce este mai nobil pe pământ tocmai cu ajutorul spadei germane, a sîngelui și curajului german! Există în acest loc numeroase probleme dureroase. Nobilimea germană aproape că *lipsește* în istoria culturii mai înalte: motivul se poate ghici... creștinismul și alcoolul... cele două *mari* instrumente de corupere... Cît privește islamismul sau creștinismul în sine, ar trebui să nu existe nici o alegere; la fel de puțin ca în privința unui arab și a unui iudeu. Hotărîrea este dată; nu stă în putința nimănui să aleagă liber aici. Omul este sau Ciandala sau nici *nu este*... „Război pînă la moarte cu Roma! Pace și prietenie cu islamismul“: așa a simțit și așa a făcut acel mare spirit liber, geniul între împărații germani, Friedrich al II-lea¹²⁸ Cum? trebuie ca un german să fie mai întîi geniu, spirit liber pentru a avea simțăminte *cinstite*, cuviincioase? Nu înțeleg cum a putut vreodată un german să se simtă *creștin*...

61.

Aici este necesar să ating o amintire de o sută de ori mai dureroasă pentru germani. Germanii au lipsit Europa de ultimul mare rod cultural pe care Europa ar fi putut încă să-l recolteze – acela al *Renașterii*. În sfârșit, înțelegem, vrem să înțelegem, ce a fost Renașterea? *Reevaluarea valorilor creștine*, încercarea de a duce la victorie *contra*-valorile, valorile nobile, cu toate mijloacele, cu toate instinctele, întreprinsă cu tot geniul... Pînă acum a existat numai *acest* mare război, pînă acum nu a fost dată nici o punere hotărîtoare a problemei decît cea a Renașterii – problema *mea* este problema *sa* – nu a existat pînă acum o formă de *atac* mai fundamentală, mai directă, mai riguroasă pe întregul front, îndreptată împotriva centrului! A ataca în locul hotărîtor, chiar în sediul creștinismului, a aduce aici pe tron valorile *nobile*, spunem a le aduce *în* însăși instinctele, în cele mai joase nevoi și dorinți ale celui așezat pe tron... Eu văd în fața mea numai posibilitatea unei vrăji și a unui farmec de culori cu totul suprapămîntean – mi se pare că ea strălucește în toți fiorii unei frumuseți rafinate, că o artă atît de divină, atît de diabolic divină este pusă în operă, încît zadarnic am căuta, timp de sute de ani, după o a doua asemenea posibilitate; eu văd un spectacol atît de bogat în înțelesuri și, totodată, atît de minunat-paradoxal, încît toate divinitățile Olimpului ar fi avut ocazia unui hohot nemuritor de rîs – *Cezare Borgia ca papă*... Sunt de înțeles?... Într-adevăr, aceasta ar fi fost victoria pe care astăzi eu singur o cer: cu asta creștinismul ar fi fost suprimat¹²⁹ Ce se întîmplă? Un călugăr german, Luther, vine la Roma. Acest călugăr, cu trupul plin de toate instinctele răzbunării ale unui preot nefericit, s-a răzbunat la Roma *contra* Renașterii... În loc să înțeleagă cu cea mai adîncă recunoștință extraordinarul fenomen care s-a petrecut, învingerea creștinismului în chiar propriul său *sediu* – ura

sa a înțeles din acest spectacol numai ce poate scoate ca hrană proprie. Un om religios se gîndește numai la sine. Luther a văzut *corupția* papalității, în timp ce tocmai contrariul era vizibil: vechea corupție, *peccatum originale*, creștinismul *nu* mai era în scaunul papilor! În schimb era viața! Era triumful vieții! Era marele Da spus tuturor lururilor înalte, frumoase, îndrăznețe!... Și Luther a *repus Biserica la locul ei*: el a atacat-o... Renașterea – un fenomen fără nici un sens, o mare *zădărnici*! Ah! acești gèrmani, cît ne-au mai costat! Degeaba – asta a fost întotdeauna *opera* germanilor. Reforma; Leibniz; Kant în așa-numita filosofie germană; războaiele de eliberare¹³⁰; *Imperiul*¹³¹ – de fiecare dată o *zădărnici* a ceva, a ceva care a trecut, a *ceva care nu mai poate fi adus înapoi*... O recunosc, *acești germani* sunt *dușmanii mei*: disprețuiesc în ei orice formă de *murdărie* în privința conceptelor și valorilor, de *lașitate* față de orice Da și Nu cîstit. De aproape o mie de ani ei au întreșut și au încîlcit tot ceea ce au atins cu degetele lor, ei au toate jumătațile de măsură pe conștiință – rezolvările de a treia, de a opta mînă! – de care Europa este bolnavă; ei au pe conștiință și cea mai murdară formă a creștinismului care a fost dată, cea mai incurabilă, de necontrazis: protestantismul... Dacă nu se va isprăvi cu creștinismul, apoi pentru asta *vinovați* vor fi germanii...

62.

Cu aceasta termin aici și-mi rostesc judecata. *Condamn* creștinismul și ridic împotriva Bisericii creștine cea mai groaznică dintre acuzații pe care vreodată un acuzator a avut-o pe buze. Dintre toate formele de corupție care pot fi gîndite, ea este pentru mine cea mai înaltă; ea a avut voința pentru ultima corupție care este cî puțință. Biserica creștină n-a lăsat nimic neatis de corupția sa; a făcut din orice valoare

o non-valoare, din fiecare adevăr o minciună, din orice corectitudine o ticăloșie sufletească. Să se îndrăznească numai să mi se spună despre binefacerile sale „umanitare“! *Lichidarea* unei nenorociri este împotriva celui mai adânc pragmatism al ei: ea a trăit din mizerii, a dat naștere la mizerii, pentru a se putea înveșnici *pe sine*... De exemplu, viermele păcatului: întâi Biserica a îmbogățit, prima, omenirea cu această mizerie! „Egalitatea sufletelor în fața lui Dumnezeu“, această falsitate, acest *pretext* pentru *rancunes*¹³² din partea tuturor celor dispuși la josnicii, acest explozibil al ideii, care, în cele din urmă, a devenit revoluție, ideea și principiul modern al decăderii întregii ordini sociale – este dinamită *creștină*... Binefacerile „umanitare“ ale creștinismului! A face din *humanitas* o contradicție de sine, o artă a dezonorării de sine, o voință de-a minți cu orice preț, aversiune, un dispreț al tuturor instinctelor bune și drepte! Acestea ar fi după mine binefacerile creștinismului! Parazitismul ca *singura* practică a Bisericii; cu idealul ei de cloroză și de sfințenie a supt tot sângele, toată iubirea, orice speranță de viață; lumea de dincolo ca voință de a nega orice realitate; crucea ca semn de recunoaștere pentru cea mai subpămînteană conjurație care a existat vreodată – împotriva sănătății, frumuseții, succesului, curajului, spiritului, *binelui* sufletească, *împotriva vieții înseși*...

Această eternă acuzare a creștinismului vreau s-o scriu pe toate zidurile, pretutindeni unde există ziduri – am niște litere pentru a-i face chiar și pe cei orbi să vadă... Consider creștinism drept unicul mare blestem, singura mare corupere internă, singurul mare instinct al urii, pentru care nu există un asemenea instrument care să fie suficient de otrăvitor, secret, subpămîntean, *meschin* – îl numesc unica pată rușinoasă, nemuritoare, a omenirii...

Socotim timpul după acest *dies nefastus*¹³³ care a fost începutul acestei fatalități – după prima zi a creștinismului! *De ce nu, mai degrabă, după ultima sa zi? Din ziua de astăzi?*¹³⁴ – Reevaluarea tuturor valorilor!¹³⁵

Note

¹ *hiberboreeni* – nordici. În mitologia greacă formează o populație bogată, iubitoare de pace, care trăiește dincolo de hotarele vântului nordic, Boreas.

² *Pindar* (520 î.e.n.–422 î.e.n.) – poet liric grec, autor al Odelor grupate de gramaticii epocii alexandrine în patru serii: 12 ode Olimpice, 12 ode Pythice, la care se mai adaugă ciclul Nemeenelor și Istmicelor. Nietzsche face aici aluzie la versurile: – „... Nici pe corabie, nici pe jos / Fiind, spre templul sărbătorilor hyperboreene n-ai să găsești dumnezeiescul drum“ (*Pythianica a zecea* – 5 (antistrofa), în *Pindar. Ode II*, București, Ed. Univers, 1975).

³ *Sciroco* – vânt african cald

⁴ *virtute liberă de morală* – termen ce-i aparține lui Nietzsche, desemnând pe acei oameni care nu mai consumă băuturi alcoolice, refuză fumatul și, desigur, se simt întrutotul liberi față de orice obligații ale moralei curente.

Pascal (1623–1662) – om de știință, scriitor, filosof mistic francez. Autor al *Scrisorilor provinciale*; de importanță filosofică deosebită sunt fragmentele ce poartă numele comun de *Cugetări*, concepute ca o apologie a creștinismului, dar menite să rămână frânturi dintr-un proiect neisprăvit. Deși reprezentant ilustru al raționalismului francez, pe unele laturi ale concepției sale constituie, totuși, un protest tare la adresa exagerărilor raționalismului de tip cartezian, în acord cu recrudescența religioasă a epocii Contrareformei.

⁶ *décadence* – decadență (fr.)

⁷ *Schopenhauer* (1788–1860) – filosof german în descendența imediată a idealismului clasic german (Kant, Fichte, Schelling, Hegel). Se declară un adept al lui Kant, dar este și un adversar declarat al lui Hegel, în numele unui iraționalism ce proclamă voința oarbă, înconștientă, drept principiu metafizic al realității, echivalent al „lucrului în sine“ kantian. Opera principală, de mare influență în epocă și mai ales după aceea – *Lumea ca voință și reprezentare* (1818).

⁸ *Nirvana* – înseamnă literal stingere, evadare din durere. În budhism și jainism, două curente de factură filosofică ale religiozității indiene vechi, desemnează starea supremă ce încheie șirul încarnărilor (samsara); punând capăt oricărei existențe, înțeleasă ca izvor al durerii, *nirvana* aduce liniștea absolută.

⁹ *Aristotel* (384–322 î.e.n.) – unul din cei mai mari filosofi ai Greciei Antice; inițial, discipol al lui Platon, în Academia căruia se

formează, dar apoi evoluează pe o linie de gândire proprie, de orientare tot mai pregnant antiplatoniciană, devenind un critic înverșunat al teoriei Ideilor. Întemeietor al logicii prin ciclul de lucrări ce poartă numele de *Organon*; alte opere: *Metafizica*, *Fizica*, *Despre suflet*, *Poetica*, *Politica*, *Etica Nicomahică*. Nietzsche se referă aici la concepția lui Aristotel privind mila, din partea dedicată tragediei în *Poetica* (1449 a, 26 – 27).

¹⁰ *Tolstoi* (1828 – 1910) – mare scriitor rus, autor al unor celebre romane: *Război și pace*, *Învierea*, *Ana Karenina*

¹¹ *Wagner* (1813 – 1883) – mare compozitor romantic german, autorul operelor *Olandezul zburător*, *Rienzi*, *Lohengrin*, *Tannhäuser*, *Maestrul cântăreți din Nürnberg* precum și al unei tetralogii (*Aurul Rinului*, *Walkiria*, *Siegfried*, *Amurgul zeilor*). Încearcă o formulă dramatică, cu cărcater de sinteză, care să îmbine muzica și drama pe baza unei mitologii naționale germanice. La început Nietzsche îl admiră fără rezerve, apoi devine un adversar și critic al său.

¹² *peccatum originale* – păcat original (lat)

¹³ *seminarul din Tübingen* – institutul teologic protestant unde la sfârșitul secolului al XVIII-lea s-au întâlnit ca studenți, fiind colegi de cameră, „cei trei șvabi“, Hegel, Hölderlin, Schelling.

¹⁴ *Kant* (1724 – 1804) – părintele idealismului clasic german prin lucrările sale „criticiste“: *Critica rațiunii pure* (1781), *Critica rațiunii practice* (1788), *Critica puterii de judecată* (1790). A avut o influență hotărâtoare asupra urmașilor săi, Fichte, Schelling, Hegel, prin afirmarea primordialității Eului ca subiect al cunoașterii, activ în raport cu obiectul.

¹⁵ *Luther* (1483 – 1546) – călugăr german, teolog și profesor de teologie la Universitatea din Wittenberg. Inițiatorul Reformei, care a dus la desprinderea protestantismului lutheran din sînul catolicismului. Traducător în germană al Bibliei.

¹⁶ *Leibniz* (1646 – 1716) – mare om de știință și filosof german, adevăratul părinte al filosofiei germane moderne. În concepția sa privind cunoașterea încearcă să medieze între cele două curente opuse, al raționalismului și al empirismului, iar în concepția sa generală susține alcătuirea monadologică a realității, centre energetice de natură spirituală. Opere: *Teodiceea*, *Monadologia*

¹⁷ *chinezeria din Königsberg* – referire la Kant, care a trăit toată lunga sa viață la Königsberg, pe atunci capitala Prusiei Orientale, azi Kaliningrad, în Rusia.

¹⁸ *zeul Moloch* – zeul războiului în mitologia feniciană. Desemnează sacrificiul de prunci, jertfă adusă divinității. În Cartagina, unde

era adorat cu deosebire, i se aduceau ca ofrande copii din cele mai de văză familii pentru a cuceri bunăvoința divinității în războaie.

¹⁹ *Goethe* (1749 – 1832) – personalitate titanică a culturii germane; scriitor, dar și om de știință și filosof. Autorul unor lucrări celebre: *Faust*, *Suferințele tânărului Werther*, *Wilhelm Meister*, *Afinități electice*, *Teoria culorilor*, *Metamorfoza plantelor*.

²⁰ Ceea ce Kant a văzut în Revoluția Franceză – alături de alți contemporani de seamă ai săi (Schiller, Goethe, Fichte, Hegel); și Kant a fost un mare admirator al Revoluției Franceze și al idealului de liberate afirmat de aceasta (vezi Kant, *Der Streit der Fakultäten*, *Werke*, Akademik Ausgabe, Bd VII, p.85 și urm.). De altfel, W. Dilthey considera entuziasmul stîrnit de Revoluția Franceză ca unul din factorii determinanți ai vieții culturale germane din epocă (W. Dilthey, *Trăire și poezie*, București, Ed. Univers, 1977, p.336).

²¹ *Tsandala* (*Ciandala*) – cea mai disprețuită castă hindusă din India antică; aceasta rezultă și din înțelesul actual al termenului, care înseamnă un om acaparator de ocupații murdare, desconsiderate, o scursură a societății.

²² *Descartes* (1596 – 1650) – părintele filosofiei franceze moderne, reprezentant de seamă al raționalismului modern, din a cărui concepție pornește spiritul științific și filosofic modern. Opere: *Discurs asupra metodei...*, *Meditații metafizice*, *Principiile filosofiei*.

²³ *nervus sympathicus* – nervul simpatic (lat.)

²⁴ În original apare cuvîntul francez *l'ardeur*

²⁵ *Renan* (1823 – 1892) – filosof și istoric al religiilor francez, în vogă la sfîrșitul secolului trecut. Autor al unei *Vieți a lui Isus*.

²⁶ un imperiu *souterrain* – *L'esprit souterrain* a fost titlul volumului din Dostoievski pe care Nietzsche l-a citit în 1887.

²⁷ un imperiu *ghetou* – în țările catolice, îndeosebi în Spania și în Italia, evreii locuiau în mahalalele orașelor care se numeau *ghetou*.

²⁸ *sub specie Spinozae* – se pare că Nietzsche încearcă aici un joc de cuvinte între *Spinne* – păianjen, în limba germană, și numele filosofului olandez de origine evreiască, *Spinoza*.

²⁹ *creator spiritus* – spirit-creator (lat.)

³⁰ *budhism* – religie apărută în India antică prin sec. VI – V, î.e.n., al cărei întemeietor este Budha; constituie o reacție la adresa brahmanismului.

³¹ *ressentiment* – resentment (fr.)

³² „singurul lucru necesar” – compară cu *Sfînta Evanghelie după*

Luca – „Dar un lucru trebuie: căci Maria partea cea mai bună și-a ales, care nu se va lua de la ea” (10, 42) (În continuare, trimiterile biblice se fac după *Biblia sau Sfinta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990).

³³ *Socrate* (469 – 399) – filosof grec care l-a avut ca discipol favorit pe Platon. Deși nu a scris nimic, a avut prin personalitatea și concepția sa o influență enormă asupra gândirii grecești, deschizând epoca clasică a dezvoltării acesteia.

³⁴ *acel libertinage al spiritului* – joc de cuvinte, menit să indice necredința și desfrîul. Cuvîntul francez *libertinage* apare în original.

³⁵ ca și la budhiști, o *iritabilitate* – *hiperesthezie*, în termeni medicali

³⁶ *Băutul singelui, Cina cea de taină* – obicei barbar păgîn. Nietzsche se referă aici la presupusa sa preluare de către creștini în scopul atragerii barbarilor păgîni la credința lor.

³⁷ *brahmanii* – cei care oficiază cultul religios și se roagă. Nume dat preoților ce formează casta superioară în brahmanismul antic indian.

³⁸ *Platon* (428/7 – 348 î.e.n.) – considerat cel mai mare filosof antic și adevăratul părinte al idealismului filosofic. Elaborează teoria ideilor ce despică realitatea în două lumi opuse, cea a ideilor, singura reală, și cea a lucrurilor, copii fidele ale ideilor, expusă în lucrări celebre ca: *Menon*, *Fedon*, *Banchetul*, *Republica*, *Parmenide*, *Sofistul*.

³⁹ *Afrodita, Adonis* – zeități ale mitologiei olimpice grecești. Afrodita era considerată zeița frumuseții și a dragostei (Venus, la romani); Adonis era un tânăr frumos, fost iubit al Afroditei.

⁴⁰ *credința, iubirea, speranța* – vezi *Întîia Epistolă către Corinteni a Sfîntului Apostol Pavel* – „Și acum rămîn aceste trei: credința, nădejdea, dragostea” (13; 13):

⁴¹ „*Mîntuirea vine de la evrei*” – vezi *Sfînta Evanghelie după Ioan* – „Și vă închinați căruia nu știți; noi ne închinăm Căruia știm, pentru că mîntuirea din iudei este” (4; 22).

⁴² *iudeii...* – se recomandă pentru interpretarea acestui pasaj, ca și pentru cea a concepției lui Nietzsche cu privire la istoria evreilor, lucrarea lui Julius Wellhausen, *Prolegomena zu Geschichte Israels*, Berlin, 1883, probabil cunoscută și de Nietzsche însuși.

⁴³ *ca și consecința ultimă a iudaismului* – pasajul acesta dezvăluie imposibilitatea asimilării lui Nietzsche de partea unui antisemitism creștin. Afirmția sa că creștinismul este un produs al iudaismului și al instinctului religios iudaic nu se poate interpreta în sens antisemit. Subliniind continuitatea celor două mari religii, de fapt, Nietzsche

urmărește să răstoarne unul din stâlpii pe care se susține doctrina antisemitismului creștin.

⁴⁴ în original apare cuvîntul francez *ressentiment*.

⁴⁵ *non plus ultra* – nu mai mult decît / de (lat)

⁴⁶ *Jehova* – nume dat divinității supreme evreiești.

⁴⁷ *in historicis* – în cele istorice (lat)

⁴⁸ *pentru a le falsifica* – în sensul de a le îndrepta împotriva naturii din om

⁴⁹ *Strauss* (1808–1874) – teolog și filosof german, celebru la vremea sa. A scris o mult citită în epocă *Viața lui Isus*, de pe poziții critice.

⁵⁰ *eram de douăzeci de ani* – pe atunci, în 1864, Nietzsche a citit la Bonn, student fiind, lucrarea lui D.F. Strauss, *Das Leben Jesu* (*Viața lui Isus*).

⁵¹ *Francisc d'Assisi* (aprox. 1182–1226) – teolog și poet italian, întemeietorul ordinului franciscanilor (minorităților); canonizat de Biserica catolică.

in psihologicis – în cele psihologice (lat)

⁵³ „nu te împotrivi răului” – vezi *Sfînta Evanghelie după Matei* – „Eu însă vă spun vouă: Nu vă împotriviți celui rău; iar cui te lovește peste obrazul drept, întoarce și pe celălalt” (5; 39).

⁵⁴ și anume, cuvîntul de *idiot* – acest cuvînt a fost șters din ediția din 1895 a lucrării lui Nietzsche; apoi, reintrodus în text, a fost considerat ca o probă că Nietzsche se afla deja într-o stare efectivă de alienare mintală cînd a redactat *Antichristul*. De fapt, nu se face decît o aluzie la romanul *Idiotul* al lui Dostoievski.

⁵⁵ „cea ce nu poate fi conceput” – desemnează insesizabilul, incomprehensibilul.

⁵⁶ „Dumnezeu este în voi...” – vezi *Sfînta Evanghelie după Luca* – „Și nici nu vor zice: Iat-o aici sau acolo. Căci, iată, împărăția lui Dumnezeu este înăuntrul vostru” (17; 21).

⁵⁷ *hedonism* – curent filosofic ce face din plăcere (*he hedone* – în limba greacă veche) scopul declarat al vieții. Principalele filosofii ale epocii eleniste au fost, în general, hedoniști, chiar dacă se deosebeau uneori esențial în interpretarea conținutului plăcerii.

⁵⁸ *proprium* – propriu (lat)

⁵⁹ *Dostoievski* (1821–1881) – mare scriitor rus, autor al unor celebre romane ca *Idiotul*, *Crimă și pedeapsă*, *Frații Karamazov*. Mult admirat de Nietzsche pentru adîncimea și finețea analizei psihice.

⁶⁰ „*Ce grand maître en ironie*“ – Acest mare maestru al ironiei (fr). De comparat cu Renan, *Vie de Jésus*, Paris, 1863, p. 354.

⁶¹ *impérieux* – imperios, poruncitor, trufaș (fr.)

⁶² „*spada...*“ – vezi *Sfînta Evanghelie după Matei* – „Nu socotiți că am venit să aduc pace pe pămînt; n-am venit să aduc pace, ci sabie“ (10; 34).

⁶³ *Sankhyam* – una din cele șase școli filosofico-religioase heterodoxe ale Indiei antice. Întemeiată de Kapila (sec. -VII î.e.n.), doctrina Sankhyam explică universul ca rod al interacțiunii a două realități primordiale: *prakrti* (natura) și *purusa* (spiritul, conștiința).

⁶⁴ *La-o-tze* (se.VII e.n.) – filosof antic chinez, întemeietor al unui sistem filosofic și etic, daoismul expus în cartea *Dao-de-tzi* conceptul central de *Dao* desemnează principiul fundamental al ordinii universale, indicînd calea de urmat în viață.

⁶⁵ „*lumina...*“ – vezi *Sfînta Evanghelie după Ioan* – „Iisus I-a zis: Eu sunt calea, Adevărul și Viața. Nimeni nu vine la Tatăl Meu decît prin Mine“ (14; 6).

⁶⁶ *bisericești* – joc de cuvinte făcut de Nietzsche între Christlich (creștin) și Kirchlich (bisericesc).

⁶⁷ *par excellence* – prin excelență (fr.)

⁶⁸ *consecințe ale unui singur instinct* – a se compara acest pasaj cu *Predica de pe munte* din *Sfînta Evanghelie după Matei* (5. 7).

⁶⁹ *Amphitryon* – fiul lui Alceus și soțul Alcmeniei, personaj al mitologiei olimpice grecești.

⁷⁰ Urmează un pasaj în care Nietzsche citează imprecis Biblia. Referirile se fac la Matei 27; 54 – Luca 23; 47 – Marcu 15; 39. Pe acest motiv, pasajul lipsește din ediția întâi din 1895.

⁷¹ *chiar oamenii noștri de stat* – referire la Bismarck, președinte al Consiliului de Miniștri al Prusiei din 1862, iar apoi din 1871 cancelar al Reichului pînă în 1890, cînd demisionează.

⁷² *un tînăr principe* – referire la Wilhelm al II-lea, împăratul Germaniei. Cuvîntul *tînăr* lipsește din ediția întâi.

⁷³ *dialoguri de la Naxos* – referire la *Amurgul idolilor*, o lucrare a lui Nietzsche – „o, cerescule Dionysos, de ce mă tragi de urechi? l-a întrebat odată Ariadne pe amantul ei filosof, la una din acele faimoase conversații în doi de pe insula Naxos. Descopăr un soi de humor în urechile tale, Ariadne: de ce nu sunt încă și mai lungi?“ (Nietzsche, *Știința voioasă. Genealogia moralei. Amurgul idolilor*, București, Ed. Humanitas, 1995. p. 512, trad. de Al. Al. Șahighian).

⁷⁴ în original apare cuvîntul francez *canaille*

⁷⁵ *credința noastră este zadarnică* – vezi *Epistola întâia către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel* – „Și dacă Hristos n-a înviat, zadarnică este atunci propăvăduirea noastră, zadarnică și credința voastră“ (15; 14).

⁷⁶ *dysangelist* - rău vestitor (gr.); opusul „bunului vestitor“ – evanghelistul

⁷⁷ *iluminismul stoic* – stoicismul, curent filosofic din epoca elenistică întemeiat de Zenon din Citium (334 – 262 î.e.n.). După o primă fază greacă, cunoaște o largă răspândire în Roma antică fiind reprezentat de Epictet, Seneca, Marcus Aurelius. Face din fericire, înțeasă ca și cultivare rațională a virtuții, adevăratul scop al filosofiei; la acest ultim aspect se referă probabil și Nietzsche când vorbește de iluminismul stoicilor.

⁷⁸ *niaiserie* – nerozie, negheobie (fr.)

⁷⁹ *ultima ratio* – ultima rațiune (lat)

⁸⁰ „*nu judecați*“, *spun ei* – vezi *Sfânta Evanghelie după Matei* – „Nu judecați, ca să fiți judecați“ (7; 1).

⁸¹ Citatele biblice care urnează sunt după ediția indicată la nota 32 a traducerii românești a Sfintei Scripturi.

⁸² „*Bine minșit, leule*“ – parafraza unui vers cunoscut din *Visul unei nopți de vară* de Shakespeare – Theseu – „Bine ai sfășiat, leule!“ (Act V, Scena I; trad. Dan Grigorescu).

⁸³ Citat din Sfântul Apostol Pavel, *Epistola către Corinteni...* (6; 3).

⁸⁴ În *Genealogia moralei, Prima disertație, Bine și rău: Bun și rău*, apare distincția dintre „morala aristocratică“ și „morala resentimentului“, în § 10 (vezi Nietzsche, *Știința voioasă...*, București, Ed. Humanitas, 1995, p. 313; trad. de Liana Miclescu).

⁸⁵ *Petronius* (– 64 e.n.) – prozator roman, cunoscut personaj în anturajul curții lui Nero. Autor al romanului, păstrat doar în stare fragmentară, *Satyricon*.

⁸⁶ *Cesare Borgia* (1476-1507) – membru al celebrei familii aristocrate, de origine spaniolă, ce a avut un rol politic deosebit de important în istoria italiană a secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Metodele lor de a pune mîna pe putere nu excludeau corupția, șantajul, asasinatul, trădarea.

⁸⁷ *è tutto festo* – totul e sărbătoare (it.)

⁸⁸ *Pilatus* – procuror roman în Cezareea, în timpul vieții lui Isus; deși dispunea de puteri neîngrădite, nu are curajul să se opună sentinței de executare a lui Isus.

⁸⁹ „Ce este adevărul?” – vezi *Sfînta Evanghelie după Ioan* – „Pilat I-a zis: Ce este adevărul? Și zicînd aceasta a ieșit iarăși la iudei și le-a zis! Eu nu găsesc în El nici o vină...” (18; 38).

⁹⁰ *deus qualem Paulus creavit, dei negație* – Dumnezeu, așa cum l-a creat Pavel, este negarea lui Dumnezeu (lat.).

⁹¹ *in praxi* – în practică (lat.).

⁹² *thora*, – legea, în limbajul Sfîntului Apostol Pavel.

⁹³ *se lupta zadarnic* – referire la un vers din *Fecioara din Orleans* de Schiller.

⁹⁴ *Heva* – Nietzsche se referă aici la binecunoscuta etimologie a evreiescului Havvah (Eva); dar nici unul dintre cuvintele folosite pentru a denumi șarpele nu amintește de acest nume.

⁹⁵ *in maiorem dei honorem* – pentru mai marea glorie a lui Dumnezeu (lat.).

⁹⁶ *training* – antrenament, școlire (engl.).

⁹⁷ *folie circulaire* – nebunie circulară (fr.).

⁹⁸ în original apare cuvîntul francez *rancune*.

⁹⁹ Citat din Sfîntul Apostol Pavel, *Epistola întâia către Corinteni* (27; 28).

¹⁰⁰ *in hoc signo* – cu acest semn (lat.); aluzie la Constantin cel Mare, împăratul Bizanțului, căruia într-o vedenie înaintea unei lupte i s-a arătat pe cer o cruce și cuvintele *in hoc signo vinces*, cu acest semn vei învinge. După victorie împăratul s-a decis definitiv în favoarea creștinilor.

¹⁰¹ *ephexix* – nehotărîre (gr.).

¹⁰² *Așa grăit-a Zarathustra*, București, Ed. Humanitas, 1994, p. 150.

¹⁰³ *Caryle* (1795-1881) – gînditor și moralis englez de notorietate europeană în epoca sa. În concepția sa încearcă să definească datoriile clasei conducătoare și rolul Angliei în lumea și societatea modernă; critic al societății industriale de pe poziții romantice. Opere: *Eroii*, *Sartor Resartus*.

¹⁰⁴ *Savanarola* (1452-1498) – călugăr dominican, avînd un rol important în viața politică din Florența anilor 1494-1498; instaurează un intolerant regim teocratic ce duce, între altele, la distrugerea unor celebre opere de artă ale Renașterii.

¹⁰⁵ *Jean-Jacques Rousseau* (1712-1778) – scriitor și filosof francez de origine elvețiană. Reprezintă o reacție, în numele sentimentului, împotriva rațiunii rigide și seci din care iluminismul își făcuse emblema sa. Opere: *Emil*, *Discurs asupra inegalității dintre oameni*, *Confesiuni*, *Noua Heloiză*.

¹⁰⁶ *Robespierre* (1758-1794) – democrat revoluționar francez, unul dintre conducătorii Revoluției burgheze din Franța (1789-1794). Ca și conducător al iacobinilor a instituit „teroarea iacobină” (1793-1794).

¹⁰⁷ *Saint Simon* (1760-1825) – socialist utopist francez. A scris *Catehismul industriștilor, Scrisorile unui locuitor din Geneva către contemporanii săi*.

¹⁰⁸ *Vezi Menschliches allzumenschliches* (Omenesc prea omenesc) – „Feinde der Wahrheit... Überzeugungen sind gefährliche Feinde der Wahrheit als Lügen “ (Dușmanii adevărului... convingerile sunt dușmani mai mari ai adevărului decât minciunile) – Aforismul 483 din Fr. Nietzsche, *Werke* (Taschen Ausgabe), Leipzig, Naumann Verlag, 1906, p. 363.

¹⁰⁹ *silogism* – raționament deductiv în care din două premise date, una numită majoră, cealaltă minoră, derivă cu necesitate o concluzie.

¹¹⁰ *Cartea legilor lui Manu* – cea mai vestită lucrare a vechii literaturi juridice din India.

¹¹¹ *Mohamed* (570-632) – fondatorul tradițional al religiei musulmane, venerat ca profet unic al unicei divinități care este Allah. Probabil un personaj istoric real, autor parțial al textelor sacre ale mahomedanismului, adunate ulterior sub numele de *Coran*.

¹¹² Citat din Sfântul Apostol Pavel, *Epistola întâia către Corinteni*, 7 (2; 9).

¹¹³ *immaculata conceptio* – imaculata concepție (lat)

¹¹⁴ *in flagranti* – asupra faptului (lat.)

¹¹⁵ *in infinitum* – la / în infinit (lat.)

¹¹⁶ *Pulchrum est paucorum hominum* – parafrază la versurile lui Horațiu – „Maecenas quamodo tecum? / hinc repetit; paucorum hominum et mentis bene sane“ (*Satira X*; 1; v. 43-44) – „Dar, Mecena, te rog să-mi spui cinstit / Cu tine cum se poartă? El mulți prieteni n-are“ (în Horațiu, *Opera omnia*, Ed. Univers, 1980, vol. II; trad. de Al. Hodoș și Th. Mănescu). Parafraza lui Nietzsche se poate traduce: „Puțini oameni sunt cei care au frumusețea“

¹¹⁷ *datoria sa* – expresie din *Afinități electice*, de Goethe

¹¹⁸ *aere perenius* – mai durabil decât arama. Vers din Horațiu, *Ode* – „Exegi monumentum aere pereniș“ (III, XXX, v 1) – „Un monument înălțat-am, care e mai veșnic decât arama“ (în Horațiu, op.cit., vol. I, trad. de Traian Costa).

¹¹⁹ *sub specie eterni* – sub semnul eternității (lat.)

¹²⁰ *unio mystica* – uniune mistică (lat.)

¹²¹ *Epicur* (341-270 î.e.n.) – filosof antic grec, întemeietor al școlii epicureice, una din direcțiile principale ale gândirii eleniste. Este o doctrină preponderent morală, predicând salvarea individului prin cultivarea de către om a plăcerii ca și scop al vieții.

¹²² *Osiris* – zeul cel mai cunoscut al vechii mitologii egiptene, desemnând moartea și învierea periodică a naturii vegetale.

¹²³ *marea Mama* – Kybele, divinitate de proveniență frigiană, care în mitologia greacă a ajuns să împlinească un rol teogonic de născătoare de zei, sub numele de „marea Mamă” (Magna Mater) a zeilor.

¹²⁴ *Mithras* – zeul solar din mitologia veche iraniană. Cultul său a fost inițiat sub domnia lui Artaxerxes al II-lea (405-362 î.e.n.). Apoi zoroastrismul a făcut din el un simbol moral mai complex care constituie expresia morală a fidelității.

¹²⁵ *rimează unul cu celălalt* – în germană. Crist și nihilist rimează.

¹²⁶ *Sfintul Augustin* (354-430) – cel mai de seamă reprezentant al patristicii latine ce încearcă să asimileze în cadrul creștinismului tradiția filosofiei și culturii antice. A scris: *Confesiuni*, *Despre viața fericită*, *Soliloqui*.

¹²⁷ *părinți ai Bisericii* – în latină, *patres Ecclesiae* – prima epocă, ce se întinde pînă în secolul V e.n., a gândirii medievale ce încearcă în principal să asimileze, de pe noile poziții ale creștinismului, materialul de idei lăsat moștenire de antichitatea păgînă. Are o ramură greacă (Sf Vasile cel Mare, Sf Grigore de Nazians, Sf Grigore de Nysa) și una latină (Tertulian, Sf Augustin) – vezi É. Gilson, *Filozofia în Evul Mediu*, București, Ed. Humanitas, 1995, p. 15-165.

¹²⁸ *Friedrich al II-lea* (1212-1250) – împărat german din familia Staufen, încoronat la 1220: aflat în conflict cu papa Grigore al IX-lea și Inocențiu al IV-lea.

¹²⁹ *ar fi fost suprimat* – în legătură cu aceasta sunt de văzut considerațiile lui J. Burckhardt, coleg și prieten cu Nietzsche la Universitatea din Basel, din cartea *Cultura Renașterii în Italia*, București, Editura pentru Literatură, 1969, vol. I și II.

¹³⁰ *războaiele de eliberare* – este vorba de războaiele duse de germani între 1806-1812 împotriva ocupației napoleoniene.

¹³¹ *Imperiul* – se referă la imperiul proclamat în 18 ianuarie 1871 de Wilhelm I care se încoronează în sala oglinzilor din Versailles ca împărat al Germaniei.

¹³² În original apare cuvîntul francez *rancune* – ranciuună.

¹³³ *dies nefastus* – zi nefastă (lat.)

¹³⁴ *Din ziua de astăzi?* – adică din ziua de 30 septembrie, 1888.

¹³⁵ *Reevaluarea tuturor valorilor!* – acest ultim aliniat a fost scos din prima ediție.

Nietzsche și critica creștinismului

Critica de pe poziții filosofice a religiei constituie unul din obiectivele preferate ale exercițiului filosofic german. Leibniz, care poate fi considerat adevăratul părinte al gândirii germane moderne și, în orice caz, acela din a cărui concepție pornește vasta mișcare a iluminismului german, mai căuta încă punctele de apropiere care să facă posibilă o împăcare între filosofie și religie. Monadologia, ce exprimă concepția sa generală asupra existenței, făcînd din Dumnezeu monada supremă în sistemul de monade ce alcătuiesc conținutul existenței, transformă filosofia într-o ontoteologie. Dar Kant deja, care în evoluția gândirii germane reprezintă punctul nodal unde se produc totodată împlinirea, criza și depășirea iluminismului german, cum notează W. Windelband¹, va adopta față de religie o atitudine în deplin acord cu tendințele iluministe care domină filosofia epocii sale, atitudine care în esența sa este una critică. „Secolul nostru – scrie Kant – este adevăratul secol al criticii, căreia totul trebuie să i se supună. Religia, prin *sanctitatea* ei, și legislația, prin *majestatea* ei, vor de obicei să i se sustragă. Dar atunci ele provoacă împotriiva lor bănuieli juste și nu pot pretinde stima sinceră, pe care rațiunea o acordă numai aceluia care a putut face față examenului ei liber și public“². Rațiunea la care trimite criticismul este cea încorporată în manifestările filosofiei;

astfel, rațiunea ca instanță critică în fața căreia religia este chemată să se justifice se confundă cu filosofia însăși. Ansamblul problemelor specifice religiei nu ține de sfera de acțiune a rațiunii critice, a filosofiei: în privința acestor probleme – de pildă, cea fundamentală a existenței lui Dumnezeu – rațiunea nu se poate pronunța, întrucât cu aceeași tărie logică ea poate argumenta și pro și contra. În consecință, întreg acest ansamblu de probleme ce nu țin de competența rațiunii este expediat într-un alt plan, acela al credinței, ce rămîne strict la latitudinea individului, depinde de înclinațiile și nevoile interioare ale acestuia.

Pe urmele lui Kant se formează o întreagă tradiție a criticii filosofice a religiei, care culminează prin concepția lui Hegel și cea a lui Nietzsche. Cum observă Karl Löwith, prin atitudinea luată de cei doi în fața religiei se instituie o opoziție complementară: concepția lui Hegel reprezintă limita extremă a eforturilor filosofiei de a asimila religia, pe cînd Nietzsche limita extremă opusă, a respingerii religiei în numele filosofiei. „Cele două extreme, unire și separare, sunt reprezentate de teologia filosofică a lui Hegel, pe de o parte, și de filosofia anticreștină a lui Nietzsche, pe de altă parte”³ O trăsătură comună a tuturor acestor gînditori o constituie, după K. Löwith, faptul că critica lor este întreprinsă de pe pozițiile protestantismului. „Filosofii noștri, care se dedau la aceasta au fost cu toții protestanți de formație teologică și critica lor a creștinismului pornește de la forma sa protestantă”⁴ Un produs al protestantismului, apărut ca o reacție la adresa ortodoxiei rigide la care a dus evoluția acestuia, este pietismul. Cum s-a arătat de către numeroși cercetători ai cazului Nietzsche, creștinismul său, de o factură atît de personală, poartă și o evidentă marcă pietistă. La fel ca în cazul lui Kant, pietismul a fost întreținut cu ardoare încă din mediul familial, în care Nietzsche a fost format de către mama sa.

*

✱ Critica nietzscheiană a creștinismului trebuie înțeleasă în contextul mai larg al evoluției gândirii germane, care, în decursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, a oscilat între două atitudini opuse, văzute ca un rezultat al maturizării tendințelor sale interne. Este vorba, pe de o parte, de o critică în stil iluminist a religiei și a teologiei creștine, al cărei reprezentant tipic rămîne Lessing; pe de altă parte, la polul opus, se conturează o atitudine încărcată de nostalgii în vederea conservării pozițiilor cucerite de creștinism în mentalitatea omului modern. Mai cu seamă Hegel încearcă să realizeze un compromis stabil între religie și filosofie în cadrul unui conglomerat de idei, în care Ideea absolută pare să joace, în anumite privințe rolul lui Dumnezeu din sînul teologiei creștine tradiționale. Fapt ce explică, de altfel, și împrejurarea că critica hegelianismului de către urmașii acestuia, un Feuerbach, Kirkegaard, dar și un Nietzsche, s-a transformat și într-o critică a teologiei și a creștinismului în special. Critica nietzscheeană a creștinismului va denunța, de altfel, și tendința de a găsi formula unui compromis stabil între filosofie și religie, așa cum apare această tendință la reprezentanții idealismului clasic german. Datorită ei, apreciază Nietzsche, filosofia germană a ajuns un fel de semi-teologie. În meditația a 10-a din *Antichristul*, Nietzsche se va referi în mod expres la „cei trei șvabi“, Hegel, Schelling și Hölderlin, care au trecut în anii lor de studenție prin sălile de curs ale „seminarului din Tübingen“, făcînd din el un adevărat simbol al acestei alianțe dintre filosofie și teologie. „Între germani se-nțelege imediat dacă spun că filosofia a fost coruptă – spune Nietzsche – prin sîngele teologilor. Pastorul protestant este bunicul filosofiei germane, iar protestantismul însuși *peccatum originale* al ei. Definiția protestantismului: paralizia, pe de o parte, a creștinismului – și, pe de altă parte, a rațiunii... Trebuie doar să rostim cuvîntul „seminarului din Tübingen“ pentru a pricepe ce este luată în fundamentele sale filosofia germană – o teologie *perfidă*“ (*Antichristul*, fr.¹⁰).

*

Pentru cel care urmărește în timp evoluția spirituală a lui Nietzsche, este suficient de clar, de la început, că liniile interioare după care aceasta se petrece trebuia să-l împingă inevitabil către o confruntare radicală cu creștinismul. Pe parcursul acestei evoluții, în personalitatea sa spirituală figura filosofului se estompează treptat, pentru a ceda locul imaginii obsedate și autoritare a profetului. Se poate spune că pentru Nietzsche tipul psihologic al profetului constituie o atracție constantă, care îl însoțește pe parcursul întregii evoluții a gândirii sale. Ca și profet al lumii care urmează să se nască, pe care o vestește în numele unei noi scări de valori, Nietzsche devine inevitabil adversarul vechiului profet, cel care, prin intermediul religiei pe care a întemeiat-o, a dat conținut și formă lumii creștine. Personaje mitice ca Dionysos ori Zarathustra, ce populează spațiul ideatic al filosofiei sale, în fond tot atâtea măști ale lui Nietzsche însuși, se definesc ca dușmani ai profetului creștinismului, Iisus Christos.

Încă din lucrarea sa de tinerețe, *Nașterea tragediei* din 1871, dedicată problemei originii tragediei grecești, în fond, însă, o cercetare stilistică întreprinsă asupra culturii grecești din dubla perspectivă a apollinicului și a dionysiacului, Nietzsche realizează un adevărat elogiu al personalității mitice a lui Dionysos. Interpretat ca un simbol, Dionysos dă expresie laturii iraționale a sufletului grec, în opoziție cu Apollo, în care se încarnează latura opusă, rațională. Dionysos reprezintă în viziunea lui Nietzsche principiul totalității, al confuziei și al absurdului, așa cum apar acestea în muzica și în dansul grecesc; Dionysos înseamnă revărsarea sufletului în afară de sine și descoperirea în exterior a libertății, care se definește ca lipsă de ordine și măsură. Prin Dionysos este dat confuzul și absurdul, dezacordul interior ce trece peste interdicțiile oricărei cenzuri a rațiunii, pentru a se manifesta liber în exaltarea beției. Mai târziu, evoluția ideilor sale l-a dus pe Nietzsche

la formularea deschisă a opoziției dintre Dionysos și Isus Christos. – „Am fost oare înțeleș? – se întreabă el în *Ecce Homo* – Dionysos împotriva celui răstignit...“⁵ Scrise aceste rînduri prin 1888 / '89, la un an înainte de prăbușirea definitivă în boală, ele reprezintă, într-un fel, concluzia ultimă a gândirii lui Nietzsche: opoziția dintre păgînism și creștinism văzută în persoana celor doi pe care autorul *Antichristului* i-a investit cu funcția de profeți: Dionysos și Isus Christos. Cele două fenomene religioase, cel dionisiac și cel creștin, se opun într-un fel ce le separă radical, prin evaluarea dată durerii și suferinței umane. „În învățătura misterelor, *durerea* – scrie Nietzsche – este declarată sacră: „durerile facerii“ sfințesc durerea în genere – orice evoluție și creștere, tot ceea ce garantează viitorul *fac necesară* durerea... Pentru ca să existe lumina veșnică a creației, pentru ca voința de viață să se confirme etern pe sine însăși, *trebuie* să existe veșnic și „chinul născătoarei“ Cuvîntul Dionysos înseamnă toate acestea: nu cunosc o simbolistică mai măreață decît această simbolistică greacă a dionsiacelor. În ea este resimțit religios cel mai profund instinct al vieții, cel al vieții viitoare, al vieții eterne – însăși calea spre viață, calea *sacră* a zămislirii...“⁶ Dionisiacul este afirmarea vieții la modul superaltiv și o va mărturisi chiar Nietzsche: – „Dar această credință este cea mai înaltă dintre toate credințele posibile; eu am botezat-o cu numele lui Dionysos“⁷. În opoziție, creștinismul a provocat o diminuare a substanței vitale din om, o devitalizare printr-o religie a milei ce se raportează negativ la durere și suferință. „Și pornind de aici, opoziția dintre Dionysos și Christos se desfășoară, punct cu punct, ca afirmarea vieții (extrema sa apreciere) și negarea vieții (extrema sa depreciere). Mania dionisiacă se opune maniei creștine; entuziasmul dionisiac unui entuziasm creștin; sfîșierea dionisiacă, crucificației; resurecția dionisiacă, resurecției creștine; transvaluarea dionisiacă, transsubstanțializării

creștine. Căci există două feluri de suferință și de suferinzi⁸” Soluția lui Nietzsche se arată pe atât de radicală, pe cât este de categorică situația: replica în fața devitalizării nu poate fi decât cea a revitalizării, ce implică o reevaluare a tuturor valorilor, avînd ca efect impunerea unei noi scări de valori. Acesta este de altfel și ultimul cuvînt cu care Nietzsche își încheie rechizitoriul în *Antichristul*: „Socotim timpul după acest *dies nefastus* care a fost începutul acestei fatalități – după prima zi a creștinismului! *De ce nu, mai degrabă, după ultima zi? Din ziua de astăzi?* – Reevaluarea tuturor valorilor!... “ (fr. 62)

Unul din motivele pentru care Nietzsche respinge creștinismul este și acela că acesta a înfipt ideea păcatului ca un ghimpe dureros în chiar miezul conștiinței omenești. O asemenea idee, crede autorul *Antichristului*, este de natură să degradeze demnitatea condiției umane, făcînd din om, „sănătos“ prin natură, un „om bolnav“ Orice fapt este real pentru om în funcție de ecoul pe care îl provoacă proiectarea sa pe ecranul luminos al conștiinței, deci, altfel spus, ca fapt de conștiință. Creștinismul i-a conștientizat însă omului ideea unui păcat original prin care a deformat, totodată, întreaga sa istorie, pe care o interpretează numai ca tentativă zadarnică de a ispăși acest păcat, dat ca un blestem și o pedeapsă. Inculcînd în conștiința omului ideea unui păcat original, creștinismul îl face pe om nu doar mai slab, dar, de fapt, adoptă o schemă de gîndire cauzală, în fond străină metalității teologice, pe care o aplică în explicarea mizeriei, suferințelor și durerilor omului ca efecte ale acestui presupus păcat original. „Apariția Dumnezeuului creștin ca cea mai înaltă expresie a divinului, atinsă pînă acum, a adus pe lume și cel mai adînc resentiment al vinovăției“⁹ Cultivînd la om conștiința păcatului său original, creștinismul produce cea mai radicală răsturnare a scării de valori în raport cu totalitatea valorilor promovate de lumea antică, păgînă. Soluția propusă de Nietzsche este la fel de radicală

pe cît a fost răsturnarea produsă de triumful creștinismului: ateismul: „Admițînd că am intrat treptat în mișcarea *inversă*, din declinul 'nestăvilit al credinței în Dunezeul creștin s-ar putea deduce, cu o nu prea mică probabilitate, că acum ar exista de fapt un declin considerabil al conștiinței umane a vinovăției omului; și nu este exclusă nici perspectiva că victoria totală și definitivă a ateismului ar putea elibera omenirea de acest simțămînt al datoriei avute față de începuturile ei, față de *causa prima*. Ateismul și un fel de *a doua nevinovăție* se împletesc“¹⁰. Ateismul are efectul invers celui obținut de creștinism, eliberînd conștiința omului de ideea păcatului original, redînd acesteia curățenia sa originală. În primul rînd, perspectiva valorică superioară, de pe poziția căreia poate fi anulat efectul demoralizator pentru om al ideii de păcat și vinovăție, poate fi obținută prin situarea „dincolo de bine și de rău“. O asemenea suspendare, de fapt un vid valoric, anulează orice act de judecată. Omul în sine nu este un păcătos, mai degrabă este neutru axiologic, nici bun și nici rău; inoculîndu-i ideea de păcat, creștinismul l-a aruncat pe om în cîmpul minat al problematizării specifice unei conștiințe morale, obligîndu-l să se zbată indecis între polii opuși ai binelui și răului. În al doilea rînd, pentru a conduce la victorie campania sa împotriva creștinismului și pentru a-și împlini propriul său program de „reevaluare a tuturor valorilor“, prin scoaterea lor în afara perimetrului mentalității creștine, Nietzsche își face un aliat din lumea antică păgînă al cărei simbol este identificat tot într-o figură de profet, cea a lui Dionysos. În opoziție cu profetul Isus Christos, Dionysos se transformă într-un adevărat anti-profet; sau, poate mai apropiat de intențiile lui Nietzsche, am putea spune că, în opoziție cu adevăratul profet al reafirmării nestingherite a vieții, Dionysos, Isus Christos este cel care apare, de fapt, ca un anti-profet care neagă viața din rădăcini. Desigur, se produce aici un interesant joc al perspectivelor istorice avute

în vedere: în lupta sa contra creștinismului, pentru a impune propriul său nou, Nietzsche se sprijină pe vechi, un trecut mult îndepărtat al istoriei omenirii, antichitatea greacă, valorificată dintr-o perspectivă unilaterală și deformatoare, cea a fenomenului dionisiac, la rîndul său interpretat și el într-o manieră foarte personală.

*

Un alt cap de acuzare adus de Nietzsche creștinismului este anti-naturalismul pe care acesta îl susține. Vechea religie-iudaică a intrat într-un moment dat al istoriei sale într-un proces de „denaturalizare a valorilor naturale“ (fr.25), din care s-a născut creștinismul ca religie promotoare a unor valori prin excelență ne- sau chiar antinaturale. Conținutul acestui proces este surprins de Nietzsche în esențialitatea sa profundă: o religie ce se constituie ca o expresie a conștiinței puterii, bucuriei, speranței, izbînzii unui popor asupra dușmanilor săi și asupra sa însuși, ce se baza pe o raportare corectă față de realitatea înconjurătoare, se transformă în contrariul ei: „Dumnezeu cel îmbătrînit nu mai putea nimic din ceea ce odinioară mai putuse. Ar fi trebuit lăsat să plece. Ce s-a întîmplat de fapt? *S-a schimbat* conceptul său – s-a denaturalizat conceptul său: cu acest preț a fost păstrat. Jahve, Dumnezeul dreptății – el deja *nu* se mai identifică cu Israel, *nu mai este* o expresie a sentimentului de sine național: ci numai un Dumnezeu condiționat... Conceptul său a devenit un instrument în mîna agitatorilor preoți care interpretează toată fericirea numai ca o răsplată, orice nefericire ca pedeapsă pentru nesupunerea față de Dumnezeu, ca păcat; cea mai mincinoasă manieră de a interpreta o pretinsă „ordine universală morală“ prin care, o dată pentru totdeauna, concepte naturale precum acelea de „cauză“ și „efect“ sunt răsturnate. Dacă, mai întîi prin răsplată și pedeapsă, lumea, cauzalitatea naturală este alungată din realitate, atunci este nevoie de o cauzalitate antinaturală: urmează, de acum înainte, întreg restul celor

nenaturale. Un Dumnezeu *care pretinde* – în locul unui Dumnezeu care dă ajutor, care oferă sfaturi, care în esență este cuvântul pentru fericita inspirație a curajului și a încrederii în sine... *Morala* nu mai este expresia vieții și a condițiilor de dezvoltare ale unui popor, nici instinctul său de viață cel mai primitiv, ci ceva care a devenit abstract, ceva opus vieții – morala ca deteriorare fundamentală a fanteziei, ca și „piață rea“ pentru toate lucrurile. *Ce* este morala iudaică și *ce* cea creștină? Întâmplarea care și-a pierdut nevinovăția sa; nenorocul – murdărit de conceptul de „păcat“; „bunăstarea“ ca pericol, ca „ispită“; indispoziția fiziologică otrăvită de viermele conștiinței...“ (fr.25). Acest lung pasaj, citat din opera lui Nietzsche, clarifică pe deplin esența atitudinii pe care autorul *Antichristului* o ia față de creștinism.

Procedînd la o imensă „falsificare“ a conceptului de Dumnezeu – continuă Nietzsche – creștinismul, ajuns în mîna preoților care îl supun la tot felul de denaturări, produce, în cele din urmă, o falsă morală. Rezultatul acestei falsificări, la care s-a dedat tagma preoțească, îl constituie Biblia, care, în conținutul ei esențial, nu este decît un act de „falsificare a istoriei“ – „ei – notează Nietzsche, referindu-se la preoți – au tradus în plan religios trecutul lor național propriu, ceea ce înseamnă că au făcut din el un mecanism stupid de mîntuire de păcatul împotriva lui Jahve și pedeapsă pentru el, de pietate față de Jahve și răsplată pentru ea. Noi am resimți cu mult mai dureros acest act plin de rușine al falsificării istoriei, dacă interpretarea istorică *bisericească* în vigoare de milenii nu ne-ar fi făcut aproape insensibili față de pretenția corectitudinii *in historicis*“ (fr.26). Apoi, tagma preoțească și-a găsit în decursul istoriei un aliat pentru intențiile sale în cea a filosofilor; pe fundamentele platonismului, cu credința sa în existența unor valori ideale, eterne, dincolo de spațiu și timp, absolute, asimilat deja de creștinism prin munca

spirituală a primelor secole de gândire patristică, filosofii epocii moderne dînd *curs* aceleiași intenții, au așezat – apreciază Nietzsche – „minciuna“ existenței unei „ordini morale universale“ ce statuează și valori absolute. Peste acest eșafodaj intelectual, astfel constituit de eforturile conjugate ale preoților și gânditorilor epocii moderne, tronează ca o supremă expresie a Absolutului conceptul teologico-filosofic de Dumnezeu. El reprezintă reperul existențial Absolut, în funcție de care se orientează întreaga procesualitate a realității, inclusiv omul cu toate faptele sale. „Ce înseamnă «ordine morală universală?» se întreabă Nietzsche, pentru a răspunde tot el: – „Că, odată pentru totdeauna, există o voință a lui Dumnezeu care hotărăște ce face omul, ce poate să facă; că valoarea unui popor sau individ se măsoară după cum ascultă, mai mult sau mai puțin, de voința lui Dumnezeu; că în destinul unui popor sau al unui individ se arată ca fiind stăpîină voința lui Dumnezeu, adică drept una ce pedepsește și răsplătește conform gradului de supușenie arătat“ (fr.26). Critica nietzscheiană a creștinismului denunță rolul nefast îndeplinit de Paul, Sfîntul Apostol Pavel pentru creștini, în actul acestei miștificări religioase a istoriei reale a poporului iudeu – „cu o obrăznicie specific rabinică, ce îl caracterizează în toate trăsăturile sale“ (fr.41), el a deturnat datele realității de la adevăratul lor sens așezînd în slujba noii credințe, ca principal mijloc de a atrage masele largi populare de partea creștinismului, doctrîna religiei și filosofiei antice grecești cu privire la nemurirea sufletului. Desigur, după ce a trecut-o prin filtrul unei imense falsificări. Și rezultatul este următorul – „dacă Christos nu a înviat din morți, atunci credința noastră este zadarnică. Și dintr-o dată Evanghelia a devenit cea mai demnă de dispreț dintre promisiunile de neîmplinit, *rușinoasa* doctrină despre nemurirea personală... Pavel însuși a predicat-o numai ca o *răsplată*!“ (fr. 41). De fapt, în acest

caz, un concept central în ansamblul vechii religiozități păgâne, acela de jertfă, cunoaște o revalorificare specifică în cadrul noii credințe creștine. Dumnezeu creștin, în cea mai curată manieră păgână, își jertfește propriul său fiu pentru a mîntui omenirea de păcat. Ideea jertfei mîntuitoare devine esențială pentru creștinism, care în această lumină apare ca și împlinirea eforturilor de salvare a individului, care animează filosofii grecești păgâne-ale epocii elenistice, în special stoicismul și epicureismul. Cu această idee dispare și concepția proprie religiei păgâne a unei prăpastii care îl desparte pe om de Dumnezeu. Ca reprezentant tipic pentru tagma preoților, Pavel nu este aducătorul „bunei vestiri“, un evanghelist, ci un dysanghelist, aducătorul „relei vestiri“ „Viața, exemplul, învățătura, moartea, sensul și dreptul întregii Evanghelii – nu mai există nimic în afară de ceea ce înțelegea în ura lui acest falsificator de bani – cum îl considera Nietzsche pe Sfîntul Apostol Pavel – de ceea ce îi putea fi lui de folos. *Nici o realitate, nici un adevăr istoric!...*“ (fr.42). În concluzia considerațiilor sale, întrucît Sfîntul Apostol Pavel este cel care a introdus în cadrul creștinismului ideea de păcat și, din această perspectivă, a interpretat moartea lui Isus Christos pe cruce ca una menită să răscumpere păcatele omenirii, pentru Nietzsche adevăratul întemeietor al creștinismului nici nu poate fi considerat Isus Christos, ci este Sfîntul Pavel¹¹.

Identificarea unei formule care să asigure demnitatea omului ca om a constituit una din direcțiile în care s-au îndreptat constant strădaniile culturii europene. După eșecul înregistrat de marile filosofii grecești ale epocii clasice – Socrate, Platon, Aristotel – și de cele ale epocii elenistice – mai cu seamă stoicismul – ca o continuare a acestor eforturi, creștinismul încearcă propria sa tentativă de a da un fundament în plan absolut demnității condiției omului

în lume. Încercarea sa eșuează, însă, fiind prea intim legată de un anumit context istoric concret, care este și acela în care au evoluat și filosofii grecești păgâne ale epocii elenistice, în primul rând epicureismul și stoicismul, dar în felul lor și scepticismul sau, în alt plan, neoplatonismul, considerate toate drept niște filosofii ale „mântuirii“, ale „salvării“. În contextul istoric concret al epocii elenistice, astfel îmbibat de filosofii amintite cu ideea de „mântuire“ și de „salvare“, a apărut și creștinismul ca o religie tipică a „mântuirii“ și a „salvării“. Și, dacă după o luptă și lungă și îndârjită, creștinismul ca religie a mântuirii a reușit să triumfe asupra filosofiilor păgâne ale mântuirii, faptul se explică prin împrejurarea că creștinismul a venit cu exemplul simplu și convingător al dramei pur omenești a lui Iisus Christos, trimis ca prin jefă morții sale să înalțe omenirea la o viață eternă. Desigur că un asemenea mesaj și-a găsit o cale mai directă către simțirea și înțelegerea marilor mase populare de asupriți din Imperiul Roman, decât complicatele speculații dialectice ale unui Proclus sau Damascius, reprezentanți ai neoplatonismului vremii, ce au fost concurentul cel mai periculos al creștinismului. De fapt, creștinismul a căutat și a găsit o formulă de întemeiere a dramei fenomenului uman, dar profund tributară unui context istoric concret, la fel ca și rivalele sale, filosofii grecești păgâne ale „mântuirii“. De aici pornește și nemulțumirea lui Nietzsche față de creștinism: el caută o fundamentare pe deplin înrădăcinată în absolut a demnității de a fi om. În această tentativă a sa preferințele lui nu merg către tipul de „om universal“ făurit de creștinism din aliajul filosofiei grecești, peste care au fost turnate idealurile noii credințe, ci, mai degrabă, către tipul uman, de „erou“ apărut în Renaștere. Este de văzut în acest sens condamnarea aspră, fără menajamente, a lui Luther și a Reformei protestante, care au pus capăt avântului umanist al Renașterii printr-o restaurare religioasă: „Un călugăr

german, Luther, vine la Roma. Acest călugăr, cu trupul plin de toate instinctele răzbunării ale unui preot nefericit, s-a răzbunat la Roma contra Renașterii... În loc de a înțelege cu cea mai adâncă recunoștință extraordinarul fenomen care s-a petrecut, învingerea creștinismului în chiar propriul său *sediu* – ura a înțeles din acest spectacol numai ce poate scoate ca hrană proprie“ (fr.60). Iar pe filiera acestei preferințe manifestate față de Renaștere, Nietzsche se întoarce înapoi în timp la tradițiile originare ale umanismului antic păgîn, reînstituind, astfel, opoziția dintre creștinism și păgînism, pe care o tranșează clar în favoarea păgînismului. El va identifica, fără ocolișuri, în acesta din urmă, expresia cea mai realizată cultural a manifestărilor puterii de viață din om, pe cînd în cel dintîi va vedea doar o vehementă negare a vieții.

Nietzsche este rezultatul îndepărtării progresive a umanismului de-a lungul istoriei sale de una din cele două surse de la care s-a adăpat: creștinismul. Dar cu aceasta umanismul s-a îndepărtat în certă măsură și în mod inevitabil și de cealaltă sursă a sa: antichitatea. Mai mult decît atît, în interpretarea lui Berdiaev, Nietzsche reprezintă o asemenea poziție limită în evoluția umanismului, încît acesta se întoarce împotriva lui însuși. Și în această apreciere făcută de Berdiaev intră în considerație, cu o mare pondere, critica nietzscheiană a creștinismului. Nietzsche este condamnat să se simtă admiratorul fervent al unei Renașteri din care sunt scoase, desigur, în proporții diferite, atît filonul antic, cît și cel creștin, și din care el reține doar o exaltare a eroismului, cultul puterii, care pentru a se defini pe sine are nevoie permanent să-și ridice în cale obstacole pe care apoi să le învingă spre a-și dovedi superioritatea. Nietzsche – observă Berdiaev – este copilul umanismului timpurilor moderne și victima lui.

În destînul lui Nietzsche, umanismul, se transformă în contrariul lui. Nietzsche simte că omul este „rușine și

umilință¹² El este setos să-l vadă că se înalță; voința sa aspiră la supraom. Morala lui Nietzsche nu admite valoarea personalității omenești; ea rupe cu umanismul și predică asprimea față de om în numele scopurilor supraumane, în numele viitorului și al sublimității. „Supraomul – și în aceasta tindem să-i dăm dreptate lui Berdiaev – înlocuiește la Nietzsche pe Dumnezeu pierdut. El nu poate și nu vrea să se mențină numai în uman. Cu individualismul suprauman al lui Nietzsche, imaginea omului dispare“¹²

*

Impresionează în biografia lui Nietzsche conștiința de sine tot mai acută pe care o dobândește în ultima parte a vieții, din care, desigur, nu putea lipsi, întocmai ca în cazul lui Hölderlin, nici conștiința clară a bolii de care suferă. Capitolul ultim, *De ce sunt un destin?*, din *Ecce Homo* (1888/89) începe cu o zguduitoare declarație ce mărturisește presimțirea de către Nietzsche a tragicului său destin – „Îmi cunosc soarta. Într-o zi de numele meu se va lega amintirea despre ceva neobișnuit, despre o criză cum n-a mai existat pe pământ, despre cea mai profundă ciocnire a conștiințelor, despre o decizie împotriva a tot ceea ce a fost crezut, cerut, sfânt pînă acum. Eu nu sunt un om, sunt o dinamită.“¹³ Omul Nietzsche, chinuit de presimțirea prăbușirii sale definitive, își va pune încă din 1886, în Prefața la ediția a II-a din *Știința voioasă*, problema raportului dintre sănătate și filosofie¹⁴ Impresionează în cazul său distanța, pe care o ia în mod deliberat, față de propriul destin împărtășit ca un inexorabil fatum. „Încă mai aștept ca un medic filosof în sensul excepțional al cuvîntului – scrie Nietzsche în același loc – unul care să urmărească problema sănătății generale a poporului, a epocii, a rasei, a umanității – să aibă curajul de a împinge bănuiala mea la extrem, îndrăznind să susțină că în toate filosofările nici n-a fost vorba pînă acum despre «adevăr», ci despre altceva, să

spunem despre viitor, sănătate, creștere, putere, viață“

Filosofia echivalează cu o manifestare a prea-plinului puterilor de viață sădite într-un om, este o dovadă de sănătate, prin care se asigură fundamentarea existențială a actului de gândire. Dar, tocmai în aceasta rezidă și pericolul: prea plinul forțelor de viață înseamnă totodată o trăire la un grad maxim de intensitate a ideilor proprii, de fapt, o identificare între cele două planuri, al vieții și al filosofiei, care este de natură să împingă în cele din urmă, pe neșimțite, ca un fel de soluție finală, în refugiul bolii. Și acesta a fost și cazul lui Nietzsche, ce ilustrează într-un mod tipic această formulă de gândire. „Nu suntem – declară el – broaște gânditoare, aparate de obiectivare și de înregistrare cu mădularele puse la gheață – noi trebuie să naștem permanent ideile din durerea noastră, însoțindu-le părăntește cu tot ceea ce avem în noi ca sânge, inimă, foc, bucurie, patimă, suferință; conștiință, soartă, fatalitate. A trăi înseamnă pentru noi a preschima permanent în lumină și flacără tot ceea ce suntem, precum și tot ceea ce ne atinge, nici *nu putem* altfel. Iar cu privire la boală, nu am fi aproape tentați să întrebăm dacă de fapt ne-am putea lipsi de ea?“ Boala putea oferi în această situație un mijloc de acomodare, o sursă de supraviețuire, întrucât nebunia, resimțită ca un blestem divin, eliberează omul de cea mai greă dintre presiunile la care este supus în permanență, aceea a conștiinței sale lucide. Ca formă a evaziunii din fața contactului prea dur, insuportabil, cu caracterul nemașteabil al vieții, ca și pentru Hölderlin – pentru a invoca iarăși cazul său – nebunia înseamnă și la Nietzsche a fi scos dintre cei vii, dar rămânând între ei, o formă de duplicitate ea însăși, în sensul de absență în prezență sau prezență în absență. Boala incurabilă, ce anulează, de obicei, atât trecutul, ce rămîne doar simplă amintire și nu un dat efectiv în trupul prezentului, cât și viitorul, în lipsa oricărei perspective, înseamnă concentrarea exclusivă în prezent,

pînă la totala lui epuizare, ceea ce înseamnă amplificarea paroxistică a datului. Împrejurarea intensificării trăirii pînă aproape de ultima ei limită posibilă explică și în situația lui Nietzsche vehemența, rară chiar și la el, a expresiei, ca efect al unui asemenea grad înalt al trăirii și ea caracterizează paginile *Antichristului*.

Antichristul, care datează din 1888 și a văzut lumina tiparului numai după moartea celui care l-a scris, este ultima lucrare pe care Nietzsche a mai apucat s-o redacteze, înainte ca, la 3 ianuarie 1889, geniala sa minte să fi intrat cu totul și definitiv sub puterea tenebrelor. „Văzut în contextul gîndirii nietzscheiene – notează Karl Löwith – *Antichristul* nu este un original „obiect de scandal“ și nici o redescoperire a creștinismului original. *Antichristul* este rezultatul unui travaliu critic care începe cu *Considerațiile inactuale*“¹⁵. Dacă Nietzsche a pus mai multă tărie în acest ultim atac decît în *Considerații...*’ unul din motive este, desigur, și acela că evoluția în timp a gîndirii sale l-a dus la precizarea tot mai clară a pozițiilor propriiei sale concepții. Ea face parte dintr-un proiect mai vast de „reevaluare a tuturor valorilor“ în care Nietzsche intenționa să se angajeze, dar care, evident, nu a mai apucat să fie dus pînă la capăt. Grandiosul proiect urmărea să deschidă un proces, istoric vorbind, mult întîrziat, al valorilor fundamentale pe care se sprijină lumea modernă, valori pe care creștinismul le-a colorat inconfundabil cu spiritul ce-i este specific. Fără îndoială, apariția creștinismului a frînt în două istoria omenirii, într-o eră pre-creștină și una post-creștină, într-o formulă în care ruptura continuității, discontinuitatea, se asociază cu continuitatea. În reevaluarea pe care Nietzsche o intenționează, creștinismul este vizat, deci, în primă linie. Această împrejurare este de natură să clarifice într-o anumită măsură o anume ambiguitate de sensuri pe care îl comportă, de la început, titlul lucrării. Walter Kaufmann a observat referitor la cuvîntul german „der Antichrist“, ce dă titlul

acestei ultime lucrări nietzscheiene, că îl desemnează pe Antichrist-ul din Apocalipsă, dar, în același timp, exprimă și ideea de anti-creștin pur și simplu. Întrucât înțelegerea tipului uman al profetului l-a preocupat pe Nietzsche în permanență, credem că acest dublu sens nu poate fi tranșat nici într-un fel și nici în celălalt¹⁶

*

Care este impactul bolii omului Nietzsche asupra destinului operei filosofului din el? Desigur, mîna destinului ce a intervenit nemilos în existența omului, căruia i-a adus incurabilă boală, nu a permis ca opera filosofului să prindă un contur definitiv. Ea a fost întreruptă în mod tragic, condamnată să rămînă ceva neisprăvit, un tors. Apoi, creșterea intensității trăirii, odată cu apropierea bolii, aduce cu sine și o schimbare a caracteristicilor scrisului lui Nietzsche: acesta devine tot mai nervos, frazele sunt scurte, se prăvălesc una peste alta cu un zgomot parcă de stînci. Lapidaritatea de acum a celor mai multe fraze face ca ele să fie de o extremă concentrare a gîndirii, deosebit de dense în conținut, niște adevărate dinamite, cum avea să spună odată Nietzsche despre el însuși. Desigur, această ultimă formă pe care o îmbracă evoluția stilistică a autorului lui Zarathustra corespunde cu concepția intimă a acestuia privind natura și funcțiile limbajului. Ea se opune – cum observă într-un pătrunzător studiu Michel Haar – atît doctrinei nominaliste, ce vede în limbaj rezultatul unei simple convenții, cît și punctului de vedere susținut în *Cratylus*-ul lui Platon, după care cuvintele ar deriva din natura lucrurilor; limbajul corespunde accidentelor interiorității subiective a omului, exprimă stările acesteia. „Exprimînd prin sonoritatea lor, tonalitatea lor și ritmul lor mișcările psihismului, sau manifestînd prin mijlocirea cutărui sau cutărui cod cutare tip al voinței de putere, cuvintele traduc nu anumite esențe ale lucrurilor, ci esența subiectivității.”¹⁷ Caracteristicile limbajului din *Antichristul* lui Nietzsche

s-au mulat fidel pe evoluția sa psihică de acum. N-au întârziat să apară unii comentatori și interpreți care au identificat în aceste caracteristici un semn al maturității depline a scrisului lui Nietzsche, devenit acum un fel de stăpîn absolut peste resursele de expresie ale limbii germane, o adevărată performanță a filosofului în mînuirea mijloacelor lingvistice aflate la dispoziția sa¹⁸

După ce vor fi citit provocatoarele și incendiatoarele pagini scrise de Nietzsche în *Antichristul*, unii dintre cititorii cărții se vor putea întreba asupra rostului publicării ei, într-un asemenea moment de adîncă criză spirituală, deci, și morală, ce caracterizează actuala stare istorică? Ce impact poate avea asupra marelui public de cititori o critică de o asemenea virulență a creștinismului, a Bisericii și a slujitorilor ei? Dimpotrivă, credem că tocmai într-un asemenea moment de criză spirituală, cînd Biserica trebuie să-și asume rolul de una din cele mai importante forțe de regenerare morală ale societății românești, cartea lui Nietzsche, invitație la o meditație sinceră și profundă, poate constitui și temeiul pentru o atitudine socială responsabilă.

VASILE MUSCĂ

Note

¹ W. Widellband, *Die Geschichte der neuen Philosophie*, Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1919, vol. II, p. 2.

² I. Kant, *Critica rațiunii pure*. București, Editura Științifică, 1969, p. 13.

³ K. Löwith, *De Hegel à Nietzsche*, Paris, Gallimard, 1969, p. 338.

⁴ Ibidem, p. 388.

⁵ Fr. Nietzsche, *Ecce Homo*, București, Ed. Centaurus S.R.L., 1991, p. 78; trad. de Liana Mănescu.

⁶ Fr. Nietzsche, *Amurgul zeilor*, Cluj-Napoca, Ed. ETA, 1993, p. 68; trad. de Vasile Frăteanu și Camelia Rus.

⁷ Fr. Nietzsche, op. cit., p. 62.

⁸ Gilles Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1988, p. 18.

⁹ Fr. Nietzsche, *Știința voioasă. Genealogia Moralei. Amurgul idolilor*, București, Ed. Humanitas, 1995, p. 370.

¹⁰ Ibidem, p. 370.

¹¹ Gilles Deleuze, op. cit., p. 165.

¹² N. Berdiaev, *Un nou ev mediu*, Craiova, Ed. Omniscope, 1995, p. 38.

¹³ Fr. Nietzsche, *Ecce Homo*, Ed. Centaurus S.R.L. București, 1991, p. 72.

¹⁴ Fr. Nietzsche, *Știința voioasă. Genealogia moralei. Amurgul zeilor*, București, Ed. Humanitas, 1995, p. 10, 12.

¹⁵ K. Löwith, op. cit., p. 435.

¹⁶ Walter Kaufmann, *The Portable Nietzsche*, Edited and Translated by Walter Kaufmann. Penguin Books. Harmondsworth, Middlesex, 1982, p. 565:

¹⁷ Michel Haar, *Nietzsche et la maladie du langage*, Revue philosophique de la France et de l'étranger, nr. 4 oct.-dec., 1978, și din același cap. VI – *La maladie native du langage*, în vol. *Nietzsche et la métaphysique*, Paris, Gallimard, 1993.

¹⁸ R.J. Hollingdale, *Nietzsche: The Man and His Philosophy*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1965, p. 238.

*„...în esență,
a existat
numai un creștin
și el
a murit
pe cruce.”*

Nietzsche

BIBLIOTECA

APOSTROF

ISBN 973-97426-1-0

Preț: 4000 lei

T.L.: 80 lei

Total: 4080 lei

